MAGYAR

PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI

FIGYELMEZŐ.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

RÉVÉSZ IMRE

A DEBRECZENI REF. EGYHÁZ EGYIK RENDES LELKIPÁSZTORA, A TISZÁNTULI REFORM. EGYHÁZKERÜLET LEVÉLTÁRNOKA, S A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA LEV. TAGJA.

ELSŐ ÉVI FOLYAM.

VI-ik füzet.

1870.

JUNIUS.

Révészhonnii 1870. Jun. 28. Debrecen

DEBRECZEN,

NYOMATOTT A VÁROS KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1870.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

TARTALOM.

I. A debreceni főiskoláról. Révész Imre. 275. l.

II. Adakozásra hivó superintendensi szózat a debreceni főiskola régi épülete helyett ujnak emelése ügyében. 290.

III. Tárca. Felirati javaslat egyházi és iskolai ügyben a hajdukerületi iskolatanács kebeléből. 296.

Adatok a szathmári egyházmegyei elpusztult egyházközségek történetéhez. Kiss Kálmán. 300.

Még nehány szó Kulcsár és Hellopoeus müveiről. Eötvös Lajos. 312.

IV. Egyházi krónika. Lelkészi értekezletek külföldön. Gusztáv-Adolfegylet. Angol bibliaterjesztő társulat. Ausztria: ultramontanizmus, jezsuiták. A római zsinatról. 316—323.

V. Iskolaügyi krónika: Egyetemek népessége. Németföld: felekezeti iskolák, tanitói fizetések, tanitók hiánya, tanitási költség. Belgium: iskolázás. Helvétzia: taneszközök, tanitói gyülés. Ausztria: Államköltség; tanitók hiánya; vallás oktatás; nyomoruságok stb. 323—325.

VI. Rövid irodalmi szemle: Schäffer, Huguenots. Hoffmann, Deutschland. Meyer, Päpstl. Hof. Schöberlein, Dreieinigkeit. Stelzer, Gesch. d. ev. Kirche in Tirnau. Kovács F. Egyházjog. Nemes B. Egyházi beszédek. Coquerel, Hetesy, Egyh. beszédek. Bánhegyi, Felekezeti iskolázás. Papp Gábor, Esperesi szózat. Torkos, Mivelődési történet. Árvay, Abc. Celder, előfizetés. 325—331.

VII. Nehány szó, a magyar prot. iskolák autonomiája feletti polémiák ügyében, Szerkesztő. 331.

VIII. Különfélék: Egyházkerületi gyülés Debrecenben. 337.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

MAGYAR
PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI
FIGYELMEZŐ.

Hatodik füzet. **1870.** Junius.

I.

A debreceni főiskoláról.

A folyó ezernyolcszázhetvenedik év májusának ötödik napja, mindvégig nevezetes pont leend a debreceni főiskola történeteinek folyamán, mert ezen a napon tétetett le ünnepélyesen a főiskola nagyszerü uj épületének alapköve.

Jelen vóltak e megható ünnepélyen egyházkerületünk szeretett és tisztelt elnökeivel, püspök Balogh Péter és főkurátor gróf Dégenfeld Imre urakkal együtt a tiszántuli ref. egyházkerület 13 egyházmegyéjének esperestei mindnyájan; a segédgondnokok közül Tisza Lajos, Csanády Sándor, Sillye Gábor, Kulin Imre urak; Debrecen városának s a debreceni ref. egyháznak előljárói, lelkészei, a főiskola tanárai mindnyájan, s a közel vidékről az egyes gyülekezetek lelkipásztorai és előljárói igennagy számmal. Jelen vólt helybeli köztiszteletben álló római katholikus lelkész, kisprépost és kanonok Huzly Károly ur is. Jelen volt a városból és vidékből mindenféle osztályu tengernyi nép.

Az uj épületnek, amely a fenálló vonalat teljes négyszögre fogja kiegészíteni, keleti szárnya az ünnepély napjára már jó magasra fel vala rakva, ugyhogy az ünnepélyen jelenvóltak tetemes

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

nagyrésze, az északkeleti szögleten oly emelvényen foglalhatott helyet, amely legnagyobb részben az újfalakon állott. Ezen az észak-keleti részen helyeztetett be a fundamentumnak avégre kijelölt pontján, az alapkő is.

Az egyszerü, de azért mégis megható és magasztos ünnepély programmja nem csak jó előre szabatosan megállapittatott, hanem az elmondott könyörgés, beszéd és ének, az alapkőbe zárt emlékirattal, s egypár alkalmi költeménynyel együtt az ünnepély napjára már nagyszámu példányokban kinyomva s kaphatók valának, s ma is mindenfelé megrendelhetők. [1]) Ki vannak ezek nyomva egyházkerületünk májusi gyülésének jegyzőkönyvében is, s igy semmi szüksége nem forog annak fen, hogy az oly szük térrel rendelkezhető Figyelmezőben ama közlemények ismét lenyomassanak.

Legyen elég tehát e helyen csak anyit megemlitenünk, hogy a főiskolai tanulóifjak megnyitó karéneke után, testi egészségre nézve épen ekkor is gyengélkedő, de lélekben és hitben folyvást erős, tisztes ősz püspökünk mondott imát, éspedig magasztos szép és buzgó imát, amelyben vele együtt hálákat adtunk a Mindenhatónak, hogy főiskolánkat a mult nehéz idők gyakori kemény szorongattatásai között is hüségesen fentartotta és megvédelmezte, s könyörögtünk, hogy a mi atyáink Istene, aki nékünk is jóltévő atyánk, viseljen gondot ezentul is e főiskolára és legyen kegyelmes segéllőnk mostani szándékunkban. stb. Beszédet a tanárkar részéről a hivatalban legidősb tanár Dr. Török József ur tartott, a körülményekhez képest röviden, de emelkedett szellemben, szépen és lelkesülten rajzolván a főiskola multját, s abban Debrecen városának, a tiszántuli egyházkerületnek s az erdélyi nemzeti fejedelmeknek érdemeit; — a jövőre nézve pedig azon szép eszmét nyilvánitá, hogy a debreceni főiskolának országos erő segélyével egyetemmé kell átalakulnia. [2])

---

[1]) A programm röviden ez vala: 1) Megnyitó karének a főiskolai énekkartól. 2) Könyörgés és főpásztori szózat Balogh Péter püspök urtól. 3) Karének a főiskolai énekkartól (Légyen te kőfalaidban). Ez alatt az alapkő letétetik. 4) Beszéd Dr. Török József főiskolai tanártól. 5) Ének a főiskolai énekkartól. 6) A közönség éneke. „Te benned biztunk eleitőlfogva.

[2]) Ez a nap t. i. Május 5-dike a debreceni főiskola hivei előtt,

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Mindnyájan érezzük, hogy az oly nagyfontosságu pontokon, mint amilyen a debreceni főiskolára nézve az emlegetett ünnepélyes nap, sőt általában azon néhány következő év, amely alatt kitüzött célunk elérese végett, nem mindennapi erőfeszitéssel kell munkálkodnunk s a nagy közönség figyelmét, részvétét és áldozatkészséget is ébren kell tartanunk, — az ily pontokon, mondom, mintegy ösztönszerüleg indittatik a lélek, visszatekinteni a multakra és csendesen merengeni azok felett. És ez igenüdvös hatással bir épen a jelenre és jövőre nézve is, mert nincs benne semmi kétség, hogy a multak helyes szemlélete, lelkesedést, önmegtagadást, áldozatkészséget és Istenbe való bizodalmat épen oly, sőt nagyobb mértékben képes felkölteni mint a természet szemlélete. A természet tüneményeiben, rombolásaiban, épitéseiben szükségképeni, kérlelhetetlen és mitőlünk nem függő törvények szerint müködik az életerő. Az emberi történetekben van helye, van tényező szerepe az erkölcsi erőnek, a szabad akaratnak, a balsorssal s az emberi gonoszsággal szembe lépő és azzal kemény harcot vivó erénynek stb. stb. Küzdelemre s gyakorta keserü csalódásra hivott emberek, — vallás, haza, tudomány s szabadság érdekeiért kisebb

---

ez időtől fogva kiváló mértékben nevezetes lesz; megengedi tehát a tisztelt olvasó, ha históriai kuriozumként idejegyzek a mult időkből egypár eseményt, mely e napot nevezetessé tette. — Ezen a napon halt meg 1705-ben I. Leopold római német császár és magyar király, akinek uralkodása alatt a magyar protestáns egyházak és iskolák leirhatatlan üldöztetést szenvedtek. Számos templomok, iskolák, ezek közt a pápai és pataki főiskolák is elvétettek; maga a debreceni is végveszélyben forgott. A magyar protestáns egyház és iskolák ügye a bécsi és linci békekötések alapjáról leszorittatott. Számos derék protestáns lelkészek számkivettettek, gályarabságra hurcoltattak stb. stb. De ezen a napon született II. Leopold, aki alatt az 179$^{0}/_{1}$-ik évi országgyülés tartatott; egyházunk és iskoláink ügye legalább részben a békekötések alapjára törvényesen és ünnepélyesen visszahelyeztetett s egy kedvezőbb uj korszak vette kezdetét. — Ezen a napon halt meg Bölcs Fridrik, a wittenbergi egyetem alapitója s végre Luthernek és a reformációnak elszánt barátja és védelmezője. — Ezen a napon halt meg Bonaparte Napoleon francia császár szent Ilona szigetén, estveli 6 óra előtt tizenegy perccel; amidőn rettenetes szélvész zugott és a tenger hánykodott mint Cromwel halálakor, aki némelyek szerént épen ezen a napon született. — Ezen a napon halt meg Illésházy István nádor a bécsi békekötés egyik kivivója. stb. stb. stb.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

nagyobb mértékben lelkesült és munkálkodott honfiak vóltak azok is pl. akik valaha azon épületet emelték, majd fentartották és védelmezték, amelyet mi most az idő intésére szétbontottunk; valamint azok is, akik ezen épületben, az egyház és haza szolgálatára való előkészületek között a szép ifjuság éveit átélték. Ők már nyugosznak csendesen; de mi, miért lennénk figyelmetlenek és háládatlanok az ő emlékezetök s azzal együtt azon mult iránt, amely alapja a mi jelenünknek.

Arról, hogy e helyen és most, a debreceni főiskola multját, habár csak egyes korszakban is tüzetesen rajzoljuk, szó sem lehet. Csak azon két kérdésre vessünk némi rövid pillantást, hogy vajjon mily rangu lehetett a debreceni főiskola, lételének első korszakában; és hogy vajjon minek köszönheti leginkább ez a főiskola, fenmaradását s a vallás és nemzeti müvelődés ügyére gyakorlott jótékony befolyását?

Ezen két érdekes kérdést is azonban, épen nem tüzetes megvitatás, hanem csak rövid megvilágositás végett veszszük fel. Igy is legyen szabad reménylenünk azonban, hogy az alább következő részletes adatokat, mind általában a hazai müvelődés történetének, mind különösen Debrecen és a debreceni főiskola multjának barátai nem minden érdek nélkül fogják olvasni.

A közelebbi évtizedek alatt több kitünő protestáns iró nyilvánitá azon véleményt, vagyis hirdette azon állitólagos történeti tényt, amelynek elhivésére néha-néha s némely egyes adatok alapján magam is hajlandó valék, hogy t. i. a debreceni iskola kollegiummá vagyis főiskolává csak akkor kezdett lenni, amidőn a törökök 1660. augusztus hó 27-dikén a nagyváradi várat bevévén, Mártonfalvi György váradi tanár, az ostrom alatt el nem hullott tanuló ifjakkal együtt Debrecenbe költözött; azelőtt pedig Debrecenben, valami gymnaziumszerü, csekélyebb tanintézet létezett.

Mindjárt meglátandjuk, hogy ezen vélemény épen nem bir kellő alappal.

Menjünk csak 1660-tól visszafele az idők folyamán, vegyük

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

nevezetesen figyelembe az emlitett év előtti két évtized némely tényeit, amint következnek:

1640. april 26-dikán iszonyu nagy tüz vólt Debrecenben, mely a város tetemes részét porrá égette. Leirja e veszedelmet Kis Marjai Veszelin Pál, akkori egyik debreceni predikátor is mint szemtanu, 1641-ben megjelent Oktató és vigasztaló predikációinak előszavában, s azt mondja a többek közt, hogy miután a nagy tüz gyujtogatásból származott, darab ideig nagy félelem és rettegés uralkodott a városban, ugy hogy az emberek templomba sem mertek menni, „hanem szélyel az utcákon scholában lévő tudós deák ifjak prédikállottak; az vigyázók az házak tetején fenülvén.“ Azt is emliti a nevezett iró, hogy az irigy ellenségek azért gyujtogatták Debrecent titokban, mert a többek közt „irigylették scholánkból sok tudós ifjaknak, okos embereknek származását.“ Ezeket nem valami csekély iskoláról, például gymnáziumról, hanem csak főiskoláról mondhatta egy tudós lelkész.

Épen ezen időtájra vonatkozik Köleséri Sámuel kitünő debreczeni predikátortól is egy érdekes adat. Köleséri ugyanis, ama nagyhirü, tudós és buzgó kassai predikátornak, az üldözések miatt sokat szenvedett s utóljára is gyászos végsorsra jutott Ceglédi Istvánnak Sion vára cimü 1675-ben kijött müve előtt, az iró életét rajzolván azt mondja, hogy Ceglédit az atyja, aki szinte predikátor vólt, „1640 esztendő tájban, amint szólnak, öreg deákságban állitotta. Tanult a magyarországi scholákban, ugymint a váradiban, debreceniben és patakiban“, s megjegyzi, hogy ekkor, a theologiában, Thólnai János tanár sikeres müködéseinél fogva, Patak vólt a legjelesebb. — A debreceni iskola tehát 1640-ben egy vonalra tétetik a váradi és pataki főiskolákkal; Ceglédi Váradról jő Debrecenbe „öreg deákság“ra, azaz gymnazium feletti felsőbb tudományok hallgatására.

Debrecen városának jeles s kitünő hivatalos állásu, nevezetesen biróságot is viselt krónikása Barta Boldizsár, 1666-dik évben nyomott s a megelőző 100 évre terjeszkedő krónikájá-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

ban, a debreceni főiskolára vonatkozólag a következő érdekes eseményt adja elő a többek közt:

„1648 esztendőben a scholabeli deákok megfelesedvén, a scholamester ellen, u. m. Szokolyai István uram ellen kezdenek pártolkodást forralni, olylyal tévén adóssá amivel nem birt s nem is fizethetett. Mikor azért azon scholamester eszébe vevé némely ifjaknak rajta tett gyalázását, a t. tanácsnak mint pátrónusoknak megpanaszolja, kiről szorgalmatosan is gondolkodik, keresvén ha hol mi jobb alkalmatosságot találhatna azon dolognak megorvoslására a t. tanács."

„Egykor azért kedd nap, a vásári alkalmatossággal ezen traktusnak széniora is, u. m.: T. Váczi András uram, több környékbeli becsületes predikátorokkal bent lévén, akkori város birája, ugymint Kerekes Mihály uram tanácsgyülést rendel, hová azon vidékségbeli predikátorok az itt való tanitókkal együtt behivattatnak. Egyenlő konzensusból igyekeznek hogy azon pártütésnek fejét, kik elsőbbek és fövebbek a többek között ketten vóltanak, a coetus közül kiszakaszthassák és azon cselekedetért examenre vonhassák; de azt eszekbe vévén a scholabeli deákok, azon sediciosusoknak az egész coetus pártjokra áll, és a t. tanács hivására a scholából őket ki nem bocsátja. Felmennek azért a tanács közül és azon prédikátori rendből némelyek személyek szerént a scholához; felgyüjtenek a város népei közül is sokakat fegyveres kézzel, hogy ha szép szóval nem lehetne, erővel is a coetust akaratjok alá hajtanák. Mint lészen a dolog? A deákság a schola ajtaját a pátronusok előtt bezárja, és fegyveres kézzel belől az ajtót megállják. A tanács a végezést, hogy t. i. azon seditiosusokat kézhez kivánnák, a deákoknak megmondja. Szép intéseknek, jótetteményeknek, jó akaratjoknak igéretivel mind birák uraimék, mind b. predikátori rendek, igyekeznek azon dolgot jó kimenetelre igazgatni. De elébbeni eltökéllett akaratjában semmit a coetus le nem hágy, mivel konspiráltak vólt is, ragaszkodnak a schola szabadságához és ahoz hogy azon dolognak decisiója prédikátori generalis gyülést illetne. etc. Egyéb objectiók is vóltak."

„Hogy pedig szép szóval a pátronusok semmit nem effektuálhattak, a sok untatás után, a városbeli fegyveres népet a

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

scholának inditják; némelyekkel a schola ajtaját vágatják. Csakhamar a scholában a városbeliek erőt vesznek, a deákok közül némelyeknek karját, hátát s egyeb tagját verik s vágják, egynek pedig a balkezét bokában ugyan a maga puskáján elvágják" stb.[1])

„Ezen hallatlan kázusnak elterjedt hire az országban, hirivel lészen a fejedelemnek is, ki ezen dolognak eligazitására terminust ád, melyre gyülnek a Tiszántul és innen való prédikátori becsületes főrendek, politikusokkal együtt, kik előtt mindkét fél dolgát proponálja. — De ezen dolgot a város részéről kompositió által, ugymint a sebesek meggyógyitásával, sérelmek megfizetésével konplanálják. A prédikátorokat pedig, kik a konsultatióban a várossal jelenvóltak tisztjektől megfosztják. A scholát ujabb törvényekkel megszorongatják és hogy azon dolgot egyik fél is ne suscitalná, mind a két féltől subscriptiót vesznek és haza oszolnak."

Ezen érdekes eseményhez azonban, a következőket kell még, egykoru hiteles forrásokból megjegyeznünk.

A leirt véres összeütközés következtében a felsőbb tudományokat hallgató ifjak közül mintegy százt izen felkerekedtek, itt hagyták Debrecent s egyelőre a hajdu városokon telepedtek meg. Innen intéznek egy kelet nélküli terjedelmes iratot jóakaróikhoz, amint látszik a tekintélyesebb lelkészekhez, esperestekhez, főurakhoz stb. Kétségenkivül irtak az erdélyi fejedelemhez is.

Ezen iratban előadják a többek közt, hogy nekik oly iskolai törvényök vólt, melyet mind a fejedelem, mind a generalis zsinat megerősitett, de ezeket a tanárok temérdek sérelmes pótlékokkal tóldozgatták. Emiatt támadt sérelmeiket a debreceni tanács s a tanárok hajlandók is vóltak orvosolni; de a superintendens elrontott mindent s ujolag zavarok támadtak. Nem régen nevezetesen bizonyos harci hir támadván, a tanács felhivása folytán felszóliták a tanárok a tanulóifjakat, hogy szerezzenek fegyvert és fegyverkezzenek. Midőn azonban az egyik tanár meglátta, hogy egy tanuló már kardot kötött: tüstént a püspökhöz futott és ez oda vitte a

[1]) A tanulók és tanárok közötti viszály még 1648-ban kezdődött amint Barta Boldizsár irja; de maga a vérengző összeütközés 1650. januar 11-dikén történt.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

dolgot, hogy az emlitett tanuló kicsapatott, a város egészségtelen aljas tömlöcébe záratott, társainak kérésére is ki nem adatott; a püspök és a városi tanács egyetértve, a tanulóifjuság ellen kegyetlen törvényeket alkottak; melyeknek kényszerüségből a tanulók aláirtak; midőn azonban ezeket nem sokára lágyitani akarták s célszerübb törvények létrehozására törekedtek, többrendbeli alkudozások után elvégre is az lett a dolog vége, hogy a polgárok, minden féle eszközökkel felfegyverkezve, körülvették s megrohanták az iskolát. A protestáló s ügyöket felebbező tanulóknak e végponton is ezen válasz adatott: menjetek, takarodjatok! Ekkor tehát száztizen, sirások és éneklések között. a nép nagy bámulatára és siralmára elhagyták a várost.

A tanulók ezen, latin nyelven fogalmazott folyamodványa vagy emlékirata igensiralmas, alázatos hangon van tartva, a legkeservesebb tartalmu szentirásbeli helyeket idézi s általában bibliai szellemü és szinezetü. Érzékenyen panaszolják, mily fájdalom az nekik, hogy most, számkivetésökben a theologiai és más tudományok kellemeit és gyönyöreit nem élvezhetik.

Végre pontokba foglalják kérelmöket, melynek veleje az, hogy a régi iskolai törvény épen, sértetlenül és ujitgatások nélkül fentartassék; — a tanárok velök emberséges módon bánjanak, s midőn tanulási érdekből bizonyos kérdéseket és ellenvetéseket tesznek a tanároknak, ezek ne utasitsák őket gorombán vissza, mint valami gyermekeket; a rektóriára menőket stb. ne fizettessék, ne zsarolják stb. stb.

A tanulók kérelme nem maradt siker nélkül, mert 1650. aprilis 3-dikán fejedelmi parancs folytán, Ibrányi Ferenc váradi várbeli vicekapitánynak mint a fejedelem képviselőjének s több más fejedelmi követeknek jelenlétében, ugynevezett semigeneralis zsinat tartatván Debrecenben, ez által több tekintélyes lelkészek, mint pl. Váczi András esperest, Nógrádi Mátyás, Thornai István, Debreceni János s az egyik debreceni tanár Mányoki István, mint akik a vérengzés főinditóinak tartattak, hivataluktól, a következő zsinatig felfüggesztetnek. Örvendi Mihály szénior és Szalocsi András kontraskriba a fogságból szabadon bocsáttatnak; a vérengzés alkalmával nagyobb mértékben megsebesitett tanulók számára

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

a város nagy büntetéspénzt fizet, mint pl. Ceglédi Andrásnak füle elvesztéseért 250, Sálly Péternek fején ejtett csaknem halálos sebért 250 forintot stb., ami akkor épen nem valami kis összeg volt.

Ezuttal egyszersmind bizonyos szabályok is alkottattak, amelyek szerént pl. a tanulóknak ezentul az ő tanáraik és igazgatóik ellen semmiféle felsőséget vagy hatalmaskodást nem szabad gyakorolni; eltörőltetett az eddig sok visszaéléseket szült iskolai szenatus is, hanem meghatároztatott, hogyha a tanulóknak valami panaszuk lesz tanáraik ellen: jelentsék azt a szénior és kontraskriba által a debreceni lelkészekhez vagy az esperesthez stb. stb.

Mindezeket, talán már egészen az unalomig is menő terjedelemben azért adtam elő, mert ezekből minden kétségenkivül bizonynyal nyilván van, hogy Debrecenben 1650-ben s azon idő táján nem valami csekély és kisebbrangu, hanem valóságos népes főiskola állott és virágzott.

Az 1656-dik évben ismét gyakori nagy tüzek lévén Debrecenben: „Sokan az utcákon hallgatták az Urnak beszédét scholabeli tudós ifjaknak szájokból.“ stb.

Ugy látszik, hogy az 1650-dik évben alkotott szabályoknak s azok alapján létrejött kölcsönös egyezménynek jótékony hatása nem sokáig tartott; mert 1657. január 30-dikán már, éjjel két deák, piac-utcában a város őrzőire támadt, majd megverettetve az iskolába fut s társainak hirt ad. Ezek kizudulnak, nagy zürzavar s vérengzés támad s végre is a polgárok a tanulóifjakat a scholába visszaszoritották.

Hogy az ily zavaroknak ezentul gyökeresen elejök vétessék, az emlitett 1657-dik évben, terjedelmesebb és részletesebb iskolai törvények alkottattak, amelyekben, magának a debreceni illustris scholának régi törvényei mellett a wittenbergi egyetem és a pataki iskola törvényei vétettek fel mintegy példányokul.

Ezen törvényekből is a legvilágosabban kitünik, hogy Debrecenben ezek alkotása idején oly valóságos főiskola volt, mint akármelyik a magyar hazában. A tantárgyak között nyilván ott áll a theologia és philosophia, amelyeket mind vitatkozással,

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

mind rendszeres tárgyalással kellett müvelni. Tanitani kellett a latin, görög és zsidó nyelvtant, költészetet, rhetorikát, logikát, a klasszikus irodalmat, éspedig a nyelveket és irodalmakat úgy, hogy a tanulók fogalmazásban, beszélésben és szavalásban is gyakoroltassanak; de csakis a nevezett idegen nyelveken, mert a magyarul való beszélés szigoruan el volt tiltva. Ugyanezen törvények szerént, a tanulónak, midőn a debreceni főiskolába be akart vétetni, ezt az igazgatóktól, rövid és illendő deák beszédben kellett kérnie; — a vitatkozásokon, szavalásokon s más ily tárgyu iskolai öszvejöveteleken pontosan meg kellett jelenni s azokban résztvenni; a bibliai eredeti nyelvek szorgalmas tanulmányozása különösen parancsoltatik; latin és görög nyelven saját erejökkel valami beszédet vagy verset irni, és azt az egész ifjuság előtt, könyvnélkül ünnepélyesen felmondani szinte egyik kötelességük volt a felsőbb tanulóknak.

Most már lássuk a régibb adatokat, az évek természetes folyamának rendi szerént.

A városi jegyzőkönyv szerént, a tanács — senatus — 1556. feria quinta post ascensionem Domini, tehát május 21-dikén, azt rendeli, hogy azon jövedelemnek fele része, melyet a tanulók temetések alkalmával kapnak, a nyomorgó tanulók számára adassék, akiknek számára itt semmi segély nincs. Ugy látszik, hogy e pont nyilván arra utal, miszerént a debreceni iskolában már ekkor nem csak helybeli, hanem vidéki tanulók is voltak, éspedig folytonosan s nem épen csekély számmal.

1564. september 4-dik és 6-dik napjain, melyek akkor hétfőre és szerdára estek, roppant tüzek voltak Debrecenben. Az utóbbi, mely Csapó-utcában István deák házától támadt, elpusztitotta Péterfi Jakab, Hatvan, Mester és Csemete utcákat. Tornyával stb. együtt leégett a Szent András temploma, leégtek a lelkészi lakhoz tartozó épületek az egész iskolával együtt — „cum schola tota“ — mondja a városi jegyzőkönyv; — amiből azt hiszem, hogy nem egészen alaptalanul következtetjük

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

azt, mi alább világosan is ki fog tünni, hogy az iskolai épület épen nem valami szük és kicsiny, hanem terjedelmes vala.[1])

Valószinü hogy Mélius Péter, már mint debreceni lelkész, tanitott néha-néha az iskolában; de azt, hogy itt, lelkészsége előtt csak egyedül iskolaigazgatói hivatalt viselt vólna, az eddigi alapokon bizonyosnak tartani nem lehet.[2]) Az azonban már, minden kétségen tul van, hogy 1572-ben Turi Mátyás vólt a debreceni iskola igazgató tanára, aki előbb a wittenbergi, majd később a genfi főiskolában folytatta tanulmányait s általában oly kitünő férfiu vólt, aki már évekkel Debrecenbe jövetele előtt több jeles külföldi reformátori férfiakkal bizalmas ösmeretségben és levelezésben állott.[3]) Ily férfiuról bajos feltenni hogy 1572-ben, Debre-

[1]) Azon jegyző, aki ezen nagy tüzvészt a város jegyzőkönyvébe bejegyezte, vagy igentréfás vagy igen babonás ember lehetett. Azt irja nevezetesen a többek közt, hogy a szent András temploma tornyának tetejéről a réz kakas, amely ott sok éveken keresztül nyári hévségben szintugy mint téli fagyban s a legdühösebb szelekben, éhen szomjan, éjjel nappal álmatlanul megállott és mindenfelé hüségesen vigyázott, nem birván kiállani a tüzet, lerepülni, leszállani és szokott állomását elhagyni kényszerült; — a földre leesett, nyakát törte, a nagy fájdalom miatt elnémult, életét kilehellte s pályáját igy végezte. stb. stb.

[2]) Anyi minden kétségen tul van, hogy Mélius Péter 1561. december 13-dikán már püspök vólt; azon adat pedig, amelyen debreceni tanársága alapittatik, melyszerént t. i. magát mesternek nevezi, 1561. utáni időből való. Nincs abban semmi képtelenség, hogy ő püspöksége mellett valami tanári tisztet is végzett; sokkal egyszerübb valami vólt abban az időben a püspökség mint most. Mélius korában, magában a debreceni ekklézsiában bizonyos tekintetben előbbvaló vólt a plébánusság mint a püspökség s Mélius is előbb lett püspökké, azután plébánossá is. Debrecenben már 1561-ben négy papi állomás vólt, s e négy közt, bizonyosan javadalmánál fogva, legelső vólt a szent András temploma melletti plébánosság.

[3]) Turi Mátyás 1566. julius 30-dikán iratott be a wittenbergi egyetem anyakönyvébe; 1566. oktober 14-dikén már a genfi akadémia anyakönyvébe látjuk bejegyezve épen Hellopoeus Bálint mellett. Ők vóltak hazánkból a genfi akadémia legelső rendes tanulói. Turit azonban 1568-ban ismét Wittenbergben találjuk. Innen ir ő március 28-ról bizalmas leveleket Zürichbe Bullingerhez és Wolfhoz a magyarországi antitrinitarius mozgalmak ügyében. Azt pedig, hogy Turi Mátyás a debreceni iskola rektora vólt, onnan tudjuk, mert 1572. april 10-kén nyilván irja Paxi Mihály Heidelbergből Simlerhez Zürichbe: „tradentur literae Debrecini humanissimo fratri nostro Mathiae Thurio. Illic enim rectorem scholae cum laudabili laborum suorum successu agit.“ Erről a Paksiról ezt irja egyik kortársa, Kornis György

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

cenben csupán valami grammatikaféléket tanitott vólna. Annyivalinkább, mert

A debreceni városi jegyzőkönyv 1576. april 10-dikéről „universitas studiosorum debreceniensium“ kifejezéssel él, — s a tanulókról mint olyanokról szól, akik teljesen felmentették Gyöngyösi Szücs Jánost, miután ez nekik egészen kifizette azon 25 forintot, melyet neje, a tanulók közhasználatára hagyott vólt. Ez nyilván mutatja, hogy itt nem gyermekekről, hanem oly nagyobb koru tanulóifjak társaságáról van szó, akik a hatóság előtt is önállólag felléphettek és müködtek saját ügyökben.

1586. március 19-dikéről, a városi jegyzőkönyv, ismét egy, a tanulók javára történt végrendeleti hagyatékról emlékezvén, ily kifejezésekkel él: „studiosi, in schola commorantes“, . . . „in schola oppidi, quoad studia degentes et existentes;“ — amiből nyilván van pl. az is, hogy a debreceni iskolában nemcsupán helybeli ifjak tanultak.

1592. január 2-dikáról ezt mondja a városi jegyzőkönyv: „De proventu egenorum in nosocomio degentium et studiosorum in schola nostra commorantium deliberatum est: hogy mindenféle jövedelmek, kik ennekelötte az ispotályhoz vóltanak rendeltetvén, tudniaillik: malmoknak hasznai és jövedelmei, budosó és eltévelyedett marhák és magvaszakadt jószágoknak harmadrésze épen és igazán az ispotály mesterek által az scholában tanuló deákoknak hasznokra és tápláltatásokra rendeltessenek.“ stb.

Az 1626-dik évnek már elején elhatároztatván a régólta romokban álló Szent András templomának felépitése, s az épités a nevezett évi augusztus 6-dikán ünnepélyesen meg is kezdetvén, a költségeknek könyebb teljesithetése végett eltogott a tanács a tanulóifjaktól valami oly javadalmat, amit azok évenként a céhektől szoktak vólt kapni. Emiatt a tanulók formaszerént öszveesküdtek és fellázadtak s itt akarták hagyni az iskolát és az egész debreceni „respubliká-t. A tanács tehát az egyetemes zsinat közbenjárá-

ifju főur: „Michael Paxi, kinél az mi saeculumunk, magyart tudósabbat nem látott, 12 esztendeig maradott Páduában.“ stb.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

sára rendeli, hogy a „tanuló uraknak“ — dominis studiosis — a javadalom visszaadassék; — de egyszersmind elhatározza, hogy ezentul szorgalmasan fel fog ügyelni a tanulók egész társaságának magaviseletére „senatus advigilabit .... inspiciendo universitatem.“ [1])

Mellőzve már egyebeket, csupán azon adományok némelyikére vessünk célunkhoz képest egy pillantást, amelyeket a XVII-dik század közepéig az erdélyi fejedelmek vagy más főurak kegyéből nyertek a debreceni tanulóifjak.

Báthory Gábor erdélyi fejedelem, a váradi várban 1609. szeptember 13-dikán kelt oklevelében Szepes nevü birtok, illetőleg elpusztult falu határáról mindenféle használható növényi és állati termékek tizedét a debreceni tanulóifjak táplálására rendelte. Ezen adományt Bethlen Gábor is ünnepélyesen megerősitette s mind az erdélyi fejedelmek, mind különösen a váradi kapitányok szigoruan felügyeltek, hogy a tanulóifjak, a nevezett javadalom élvezetében semmi rövidséget ne szenvedjenek. Maga ezen adomány, nem csekély népességü főiskolára utal.

Zólyomi Dávid főur, diószegi várából 1630-dik évi nagypéntek napján kelt oklevelében igy ir: „David Zolyomi de Albés, serenissimae principissae aulicae militiae equestris, necnon

---

[1]) Itten tehát már, másodszor jő elő a város jegyzőkönyvéből a debreceni főiskolára vonatkozólag az „universitás“ nevezet. Ebből azonban azt következtetni, hogy tehát Debrecenben már a 16-dik században egyetem volt, éspedig a mai értelemben vett egyetem: a legnevetségesebb dolog lenne. Még sincs azonban minden érték nélkül a debreceni jegyzőkönyben az universitás nevezet; egyik világos bizonyiték nevezetesen ez arra nézve, amit különösen külföldi irók többizben megjegyzettek már, hogy t. i. a középkorban és azután is még, az universitas valóban nem a tudományok, hanem a tanárok vagy inkább a tanúlók egyetemét, testületét, korporátzióját, coetus-át jelentette; universitas scholarium, mint pl. Bolognában. A debreceni tanulók is széltire neveztetnek scholares névvel mind a XVI-dik században mind a XVII-dik század első felében, ami már maga, nyilván felsőbb tanintézetre utal. Igy, az universitas nevezet használata is, mai értelemben vett egyetemre ugyan épen nem, de arra mindenesetre mutat, hogy Debrecenben felsőbb tanintézet vólt. Az is figyelemre méltó továbbá, hogy a középkori universitások jó része egyenesen zárdai iskolákból származott. Ilyen zárdai iskola, sejtelmem szerént, létezett Debrecenben is.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

trium sedium siculicalium Orbai, Kezdi, Szepsi supremus capitaneus etc. Megtekintvén az debreceni scholában lakozó Isten szent nevének hirdetését tanuló ifjaknak böcsületes seregét, abból penigh sokszor nagy tudományokra való válásokat, hogy az Isten anyaszentegyházának épületire jobban-jobban az én kevés beneficiumom által is épülhessenek ő kegyelmek, rendeltem esztendőnként ő kegyelmeknek mig Isten életemet megtartja flor 50. ugyhogy ő kegyelmek közül is nemes tudománynyal felékesitett ifjak, karácsony, husvét, püsköst napjára kijöni tartozzanak, kik által az kevés adománykáim is szolgáltassanak be. (Talán ez a legelső jelensége a legációnak vagy ünnepi követségnek.) Ezen kívül rendöltem ő kegyelmeknek ötven véka búzát, váradi husz csöbör bort stb. stb.

Ezen oklevélből is nyilván van, hogy ennek kelte idején, a debreceni főiskolában, egyenesen lelkészi pályára is képeztettek az ifjak. Egy gondosan összeállitott s birtokomban lévő névsorozati gyüjtemény, a két magyar haza különböző vidékeiről csak esperestet több mint száznegyvenet sorol el olyanokat, akik 1589-től 1660-ig a debreceni főiskolában hallgatták ifju korukban a felsőbb tudományokat.

Nincsen tehát abban semmi legkisebb kétség sem, hogy valóban főiskola vólt Debrecenben 1660 előtt is. Aminthogy maga Apafi Mihály fejedelem is, 1666. január 2-dikán, Fogaras várából kelt azon oklevelében, melyben Mártonfalvi György tanárnak és maradékainak nemességet ád, mind a váradi, mind a debreceni főiskolát egyiránt igennevezetes kollégium-nak — collegium celeberrimum — nevezi, éspedig nem oly értelemmel, mintha a debreceni ilyenné csak akkor lett vólna, — ami egyébiránt, a fentebb elsorolt adatok szerént képtelenség is. Tagadhatatlan azonban, miként egyrészről az, hogy 1660 előtt vóltak oly korszakok, amelyekben a sárospataki és váradi főiskolák, tanáraik számánál és jelességénél fogva sokkal tekintélyesebbek és virágzóbbak vóltak mint a debreceni; ugy másrészről az is, hogy a debreceninek nagyobbszerü gyarapodása s országos tekintélye és hatása a XVII-dik század második felében kezdődött, de nemcsupán a váradi iskola

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

elpusztulása folytán, hanem sokkal inkább azért, mert nemsokára a pápai és pataki főiskolák is elpusztittattak az üldözők által s hosszu időre Debrecen lett a magyarországi reformált egyház művelődési és másnemü felsőbb érdekeinek valóban kitünő tiszteletreméltó menedékhelye és erős végvára.

Ami már azon régi iskolai épületet illeti, amely nemsokára teljesen le fog romboltatni: én, annak épittetési korát meghatározni képes nem vagyok.

A városi jegyzőkönyv 1662. szeptember 9-dikéről ezt mondja ugyan: „az schola épitése publikáltassék, kitül mi lehet segitse, concluditur"; — ugyanazon hó 30-dikáról pedig ezt „a scholabeli kamarákat napkeleti sorban kezdik épiteni"; de ezen, én részemről csak a teljes kijavitást s a romokban állott egyes részeknek kiépitését értem, részint azért, mert „épités", „felépités" kifejezés nyelvünkben, azon időben még leginkább ily értelemben használtatott; részint azért, mert a következő 1663-dik évi szeptember 13-dik napján már, az iskola épületei és keritései hiányainak és repedéseinek renovalásáról vagyon szó, s ismét egy év mulva, azaz 1664. szeptember 18-dikán, midőn a tanács a tanulóifjak kérésére Mártonfalvi Györgyöt állandósitja, nincs szó egyébről, mint arról, hogy „auditorium épittessék." Ugy vélem, hogy ha egy nagy négyszög épületnek egészen ujból való állitása forgott volna szóban: nem ilyen és nem enyi emlékezet volna arról a város jegyzőkönyvében. Nem lehetetlen tehát, hogy a szóban lévő épület valóban régi, talán még a reformáczió előtti eredetü.[1]) Az 1564-dik évi nagy tüz által elpusztulván az iskolai

[1]) Azon tisztes atyák, akik főiskolánk épületének mahólnap ónak ócskának nevezendő részét, a jelen század elején emelték, — amint az iratokból látszik, szerették volna megjelölni a régi kollegium épittetésének évét, de nem tudták; azt azonban különösen kiemelték, hogy a mult századokban szinte négyszögöt alkotott főiskolai épületnek különösen déli vonala, amelyet ők lerontottak, igenrégi, elavult s a nagy régiség miatt merőben használhatatlanná lett. Igazság alkotja tehát azon epigramnak magvát, amelyet némelyek Kölcseynek tulajdonitanak:

„Tiszteletes vénség! agg boltozatidnak alatta
Megvallom remegek, félve, nyakamba omolsz.
Hagyd azt, szóla az agg, panaszod már hallani unom:
Vén nagy apád is már, ellenem igy panaszolt."

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

épületek is, egy rész helyreállittatott nemsokára, másik rész, pl. a keleti, évtizedekig épen ugy romokban állhatott, mint a Szent András temploma, s 1662—3-ban az ily romokban álló részeknek teljes kijavitásáról lehetett szó.

Bármikor vette légyen is eredetét a kérdés alatti régi épület, anyi bizonyos, hogy az, nemsokára leromboltatván, csak emlékezetünkben fog élni, s helyébe Isten segedelmével s a közönség buzgó részvéte s áldozatkészsége folytán, három—négy év alatt, az uj épületnek teljes mértékben fel kellene ohajtásunk szerént emeltetnie.

Igennagy és nehéz feladat ez a tiszántuli egyházkerület előtt, amelynek igenszámos s talán legtekintélyesebb gyülekezetei, a közelebbi évek mostohaságát igennagy mértékben érezték. Szabad legyen tehát a többi testvér kerületekről s általában a debreceni főiskola minden barátairól, s legközelebb e soroknak a tiszántuli egyházkerületen kivüli bármi vallásu és ajjku olvasóiról reményleni, hogy tőlök telhető áldozattal nem késnek főiskolánk javát előmozditani.

E cél előmozditásának érdekéből hadd álljon itt az Adakozásra hivó szózat, amely különben is egyik okmány épitési ügyünk s általában főiskolánk történetéhez.

A debreceni főiskola multjára vonatkozólag általunk kitüzött második kérdést, egy következő alkalommal fogjuk fejtegetni.

Révész Imre.

II.

Adakozásra hivó szózat

a debreceni főiskola régi épülete helyett ujnak emelése ügyében.

A mindent megemésztő idő, a debreceni főiskolának bizonytalan koru, de kétségenkivül igen régi ó épületét, a fölötte letünt századok folyamán anyira megrongálta, avulttá és használhatlanná tette, hogy az, a maga eredeti rendeltetésének, jelenleg csak parányi részben is megfelelni, csaknem teljesen képtelenné lett.

Már azon áldott emlékezetü elődeink, kik a mostani főépüle-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

tet, 1803-tól 1816-ig, a buzgó hitsorsosok önkéntes adakozásból, Isten segedelmével felemelték, — az 1801-dik év őszén kibocsátott szózatukban, az akkor még teljes négyszögben állott főiskolai egész épületre tekintve, határozottan kimondották, hogy abban a helyiségek „felettébb szükek, alacsonyak, és többnyire a földszinén lévén épitve, már most nedvesek, egészségtelenek, és mind a tanitóknak, mind a tanulóknak különféle nyavalyákat, gyakran halált is okoznak."

A romlás, melyet elődeink ezelőtt több mint félszázaddal rajzoltak, azóta oly mértékben nőtt, hogy a régi épület fölszinti része, állandó lakhelyül már darab idő ólta épen nem használható, az emeleten lévő helyiségek is anyira romlásnak indultak, egészségtelenekké, s más tekintetben is alkalmatlanokká lettek, hogy ott, ahol egykor az egész épületben, több mint ötven lakszoba állott fen, most már tizennyolc is alig mutatható ki, és ez is, csak sokat türni és nélkülözni kénytelen szegény tanulóifjak számára.

Egy szóval: főiskolánk régi épülete mármár a teljes használhatatlanság pontján ingadozik. A hajlék, mely a letünt századok folyamán, oly sok ezer szegény tanulóknak adott kész szállást, s oly sok szép ifjui reményeknek, nagyratörő küzdelmeknek és munkálkodásoknak volt néma tanuja; a hajlék, melynek szerény bóltjai alól oly sok kitünő bajnokok léptek ki, az Isten anyaszentegyházának, a magyar hazának s az emberiségnek javára és dicsőségére; — ez a hajlék, most már, engedve az enyészet kérlelhetetlen törvényének, közel van azon ponthoz, hogy önnön régiségének sulya alatt, mahólnap végképen öszveomoljék.

Mig egyrészről a Mindenható egyik szolgája az enyészet, ekként gyakorolta főiskolánkra nézve a maga hatalmát a romlandók felett; másrészről ugyanazon Mindenhatónak atyai hűséges gondviselése és elfogyhatatlan kegyelme, az inkább romolhatatlanokban, a szellemiekben és azok legközelebbi alapjaiban nem csak hanyatlani nem engedte, hanem emelte, gazdagitotta és szilárditotta főiskolánk erejét. Tanszékeink, kegyes alapitványaink száma, a mélyentisztelt közönség s az egyes nagylelkü

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

jóltévők nemes részvéte és munkás-szeretete következtében, a legközelebb mult évtizedek alatt, az időknek sok tekintetben nagy mostohasága mellett is, kitünő mértékben emelkedett; tanulóink száma mind általában, mind némely egyes osztályokban, anyira megszaporodott, hogy létező tantermeink csekély száma és szük vólta miatt naponként ujabb meg ujabb nehézségekkel kell küzdenünk. Mindezek mellett őszintén állithatjuk még, hogy debreceni főiskolánk is, a magyar haza ez egyik régi, tisztes vén intézete, semmi jóban, semmi üdvösben el nem maradt, s a sebes léptekkel haladó tudományos müveltség korszerü kivánalmáinak és követeléseinek, hiven és pontosan megfelelni folyvást ifju erővel igyekezett és igyekezik.

Egy szóval: főiskolánk szellemi erejének emelkedése, s rendeltetésének több óldalról kiszélesbült mezeje, már önmagukban is elmulhatatlanul megkivánják, hogy az ezek folytán szükségelt uj és alkalmas helyiségek minélelébb előállittassanak.

Mindezen s több eféle okok és érdekek forogtak előttem akkor, amidőn egyházkerületünknek még az 1865-dik évi aprilisi közgyülésén, főiskolánk régi épülete helyett egy ujnak emelését inditványba hoztam.

A közgyülés egyhangulag elösmerte az épités minélelébbi megkezdésének szükségét; de akkor a kedvezőtlen körülmények miatt tettleg munkához fogni még nem lehetett. Mindemellett is azonban a tervkészités ügyében s az anyagi eszközök előállitása módjáróli javaslattétel végett, egy küldöttség rögtön kineveztetett.

E küldöttség, a folyó 1868-dik évi aprilisi közgyülésünkre be is terjeszté a maga javallatát, és ez, a 32-dik szám alatti végzés szerint helybenhagyatott.

A felállitandó uj épület alaprajza tehát már készen van; a részletes terv készitésére országos pályázás hirdettetett, s néhány hónap mulva eljő az idő, midőn a nagy Isten nevében, az uj épület alapköve le fog tétetni. Én pedig az emlitett közgyülés idézett végzésében felszólittattam arra, — amit különben is tisztemből folyónak ösmerek s a leghivebb készséggel teljesitek, hogy t. i. fő-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

iskolánk mindenrendü pártfogóihoz adakozásra hivó felszólitást intézzek.

Kitüzött célunk elérése, reánk nézve, akik Isten után csak egyedül magunkra támaszkodhatunk, valóban nem mindennapi nehézségekkel van egybekötve, mert majdnem kétszázezer forintra tehető azon összeg, melybe az uj épület felemelése, szakértők számitása szerént kerülni fog. Meghatározott célu kegyes alapitványaink tőkéit s évi jövedelmeit megcsonkitnunk s a célbavett épitkezésre forditnunk semmiképen nem szabad. Ennélfogva mulhatlan szükség, mindaz, hogy az egyes gyülekezek mint ilyenek, az idézett egyházkerületi végzés szerént a lelkek számához képest tőlök várt adományokat, nehány év alatt pontosan beszolgáltassák, mind az, hogy egyes s különösen tehetősebb hitfeleink és hazánkfiai, önkéntes áldozatokat is hozzanak e célra, éspedig kész szivvel és jólelkiösmerettel, kiki oly mértékben, amint a tehetséget Istentől vette volt.

És én, ösmerve a magyar protestáns egyház multját, mely e világszerénti szegénység mellett is, oly szép számban mutathatja fel a közjó óltárára hozott áldozatokat, ösmerve az önkormányzat édes szabadságát, melynek ereje nem csak a társadalmi függetlenségben s jogok gyakorlatában, hanem az öntentartás kötelességének hü teljesitésében is nyilatkozik : csüggedést és kétkedést nem ismerő őszinte bizalommal tekintek reátok mindenrendü szeretett hitfeleim és hazámfiai!

Legelőször is Ti, kik egyenesen e tiszántuli egyházkerület kebeléhez, s e kerület szemefényének a debreceni főiskolának köréhez tartoztok, gondoljátok meg s vegyétek mélyen elmétekre és szivetekre, hogy a mi minden egyes ekklézsiáink s egész egyházi életünk virágzására és fenállására, sőt általában nemzeti müvelődésünkre nézve, mily roppant fontosságuak a főiskolák! Ha nagy lelki gyönyörüséggel és haszonnal halljátok az Isen igéjének szabad folyását a predikátorok ajkairól; ha édes örömmel szemlélitek azon haladást, melyet tanulógyermekeitek a vallásnak s más tisztességes tudományoknak mezején az iskolatanitók vezérlete alatt tettenek: ne felejtsétek el, hogy ezen predikátorok és tanitók, a főis-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

kolában nyerték az arra való képességet, hogy most nektek és gyermekeiteknek lelki és testi boldogságára munkálkodhatnak.

Gondoljátok meg, hogy mily sok szegény gyermekek és ifjak vagy e világ szerént egészen elhagyatott árvák találtak a debreceni főiskolában menedékhelyet, tápláltatást, ruházatot és oly kiképeztetést, melynek erejével kitünő társadalmi állásra emelkedhetének s az Isten anyaszentegyházának s a magyar hazának oszlopaivá lehetének. Ne feledjétek tehát egy percre sem, hogy ami jót a debreceni főiskolával tesztek, — azt sok szegények táplálójával és sok árvák édes anyjával teszitek; és az ily jótéteményt bőv mértékben visszatériti az Isten nektek.

Gondoljátok meg ti is bármi sorsu s bármi vallásfelekezetü magyar hazámfiai, hogy a debreceni főiskola, az evangyéliomi keresztyénség ügye mellett, mindenkor hiven szolgálta a korszerü tudományos müveltség, a józan szabadság s a magyar nyelv és nemzetiség ügyét is. Egyike volt ez, azon igen kevés főiskoláknak a magyar hazában, amelyekben legott a magyar nyelv és nemzetiség uj életre ébredésekor, magok a legfelsőbb tudományok is magyar nyelven, tiszta erőteljes magyar nyelven kezdettek hangzani a tanszékekről. S csak nehány évvel ezelőtt is ott volt éspedig a legelsők közt volt ott ezen főiskola azon magyar tanintézetek sorában, melyek diadallal szakgatták szét és vetették le magokról azon rabláncokat, melyeket reájok a szabad eszméknek s a magyar nyelvnek és nemzetiségnek ellenségei tevének. Tekintsetek bár a hajdani és mai magyar tudósok és irók, a törvényhozás, kormányzás és igazságkiszolgáltatás mezején fáradozók, vagy másrendü előljárók és tisztviselők tisztes seregére: bizonyosan nem keveset fogtok találni közöttök, aki müvelődésének s jelleme fejlődésének egész irányzatát a debreceni főiskola édes anyai oktatásának és nevelésének köszönheti. — El ne feledjétek tehát, hogy ami áldozatot a debreceni főiskola javára hoztok, azt egyszersmind a magyar nemzeti müvelődés óltárára hozzátok.

Különösen Ti pedig, szabad királyi Debrecen városának igentisztelt előljárói és egész népe, vegyétek mélyen elmétekre és

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

szivetekre, hogy azon kitünő hely és nemes dicsőség, mely Debrecent a magyar nemzeti müvelődés multjának és jelenének mezején méltán megilleti: legnagyobb részben az áldott emlékezetü reformációnak s a közöttetek lévő főiskolának köszönhető. Teljesen meg voltak efelől győződve tisztes emlékü őseitek, és e főiskolát jó és balsorsban, csendben és viharban, gyakorta nagy erőfeszitéssel s rendkivüli áldozatokkal is önként és hiven védelmezték és ápolták. Várostok nemesebb értéke, jelleme és fejlődése, a jövőre tekintve is lényegesen hozzá van kötve a főiskola sorsához. Jól tudjátok, jól érzitek ezt ti is, s bizonyosan nem fogtok késni buzgó őseitek nyomába lépni és a főiskolát jelen szükségében is teljes erőtök szerént segélleni.

Mindnyájan szeretett hitfeleim és édes hazámfiai! im itt egy alkalom, áldoznotok az Isten dicsőségére, hazánk és nemzetünk javára s a tudományos müvelődés előmozditására! Áldozzatok, adakozzatok tehát, kicsinyek és nagyok, ifjak és vének, szegények és gazdagok; áldozzatok, tőletek telhetőképen, önként és jó lelkiösmerettel, mert az ily áldozatokban gyönyörködik az Ur!

Engedjétek, oh engedjétek, hogy ha percenként sirok felé hanyatló életem késő estvéjén meg nem láthatnám is már, a ti vallás és haza iránti hűségtek győzelmi zászlóját ott lengeni főiskolánk uj épületének ormain: legalább mondhassam azt, mit az Ur háza épitésének megkezdése előtt Dávid mondott vólt az ő fijának Salamonnak, mondhassam én is a ti áldozatkészségtekbe, kitartástokba s mindenekfelett a mi mennyei Atyánkba vetett hittel: „Légy bátor és erős, és kezdj hozzá, semmit ne félj és ne rettegj, mert az Ur Isten, az én Istenem veled lészen, téged el nem hágy, tőled el sem távozik mig az Ur házának minden mesterségének mive el nem végeztetik.“ Ámen!

Debrecen, 1868. Május 21.

Balogh Péter
superintendens.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

TÁRCA.

Felirati javaslat

egyházi és iskolai ügyben, a hajdukerületi iskolatanács kebeléből, az országos képviselőházhoz.

Mélyentisztelt Képviselőház!

Az 1868-dik évi, népiskolai közoktatásról szóló XXXVIII. t. cikk értelmében, a hajdukerületi iskotanácsba iskolatanácsosokul megválasztatván, dacára az ezen törvény miatt fölmerült kételyek- és nehézségeknek, melyek jobb és balkezünk felől, hangos kifejezésekben nyilatkoztak, teljes készséggel engedtünk törvényes megbizatásunknak; — indittatva egyfelől az afeletti hazafiui örömtől, hogy a népnevelés ügye hazai törvényhozásunk által fölkaroltatván, mindig messzebb kiható téren és biztosabb sikert igérőleg fog munkába vétetni, országos erővel is támogatott közreműködésünk mellett; tápláltatva másfelől azon édes reménytől, hogy tisztán és kizárólag ügyiránti buzgóságtól sugalmazott törekvéseinknek sikerülni fog a kivitelben enyhiteni, vagy talán egészben is megszüntetni azon aggodalmakat és nehézségeket, melyek a szóbanforgó törvény miatt a legőszintébb hazafiui keblekben is támadtak; bátorittatva mindenekfölött azon kilátás által, hogy üdvös versenyt fogunk majd kifejthetni, melyre kiváló sulyt fektetünk; mert hitünk és meggyőződésünk szerént, a nemes verseny tere az, melyen a népnevelés ügye hazánkban is óhajtott fölvirágzásnak indulhat.

Azonban, mihelyt elfoglaltuk az iskolatanácsban a törvény által előttünk kiszabott müködési kört, s munkába vettük a törvénynek életbeléptetésére irányzott intézkedéseket: mindjárt oly jelenségekkel kellett, különösen a saját iskoláikhoz állhatatosan ragaszkodó hitfelekezetekkel szemben találkoznunk, melyek miatt ügy iránti buzgósággal és teljes odaadással megkezdetni célbavett törekvéseinket minden oldalról korlátozva, sőt az el nem maradható surlódások feletti aggodalmaink miatt, már előre megzsibbasztva éreztük.

A különböző hitfelekezetek ugyanis, hivatkozva a szülői legközvetlenebb és legszentebb jogokra, melyek mindenütt kimélő tiszteletben tartatnak, hogy t. i. saját vallásos meggyőződésük szerént növelhessék gyermekeiket; hivatkozva azon folytonos áldozatok hosszu soraira, és épen erőfeszitéseikre, melyek mellett a legnehezebb idők s körülmények között is fentartották a vallás, a tudomány, a mivelődés, a nemzet a haza érdekében iskoláikat: legyőzhetetlen ellenszenvvel nyilatkoznak a népoktatási törvénynek a felekezeti iskolák megszoritásával, csakis községi iskolákat kegyelő és támogató irányzata- s emiatt egyéni és felekezeti jogaiknak, melyeket a mult idők legsulyosabb szorongatásai között, keserves küzdelemmel ápolva, mindeddig megtartani tudtak — épen most szándékolt megröviditettései fölött, mikor az egyéni jogok érvényre emelkedésének és a lelkiösméret szabadságának uj korszakát vélték üdvözölhetni; de ellenszenvvel viseltettek általában a vegyes iskolák

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

iránt, mert iszonyodnak attól, hogy a vegyes iskolák, — mint a külföldről merithető példák is óva intenek — e mi szegény hazánkban is, melyet anyiszor tépett és szakgatott villongás és egyenetlenség a mult időkben — zürzavart, viszályt és mindig nagyobb bizalmatlanságot támasztandanak a különböző vallásu honpolgárok között.

A versenyről ugyan a népoktatási téren legkevésbbé lennének idegenek; sőt minden pillanatban készek föllépni a versenyzési térre, — mert valamint a multban azáltal tarthatták fen magukat: ugy jövőre is azt tekintik fenmaradhatásukat biztositó feltételül, ha a kor követeléseitől el nem maradva, s egyebektől tul nem szárnyaltatva, a kultura és müvelődés eszközlése által minden tőlük kitelhető buzgósággal fejleszthetik a nemzet életerejét, s ecélból minél odaadóbb hűséggel szolgálhatják az előttük legszentebb érdeket — a vallás és a haza érdekeit. Lévén a haladás: élet; a megernyedés és tulszárnyaltatás: halál rájok nézve. Ámde a most tényleg fenálló viszonyok között, mikor a törvény felnyitja ugyan a szabad verseny terét, de nem gondoskodik a versenyzéshez mulhatatlanul szükséges anyagi eszközökről: szemben a községi és államsegélyben részesülő közös iskolákkal, a népoktatási törvényt, elvégre is egy jelentésünek tekintik az ő — utóvégre csakis a nemzet és haza érdekében fentartott iskoláikra mért halálos csapással.

Ily körülmények között, tekintettel lévén a nevelésügynek kiválólag figyelembe veendő föltételeire és tényezőire; meggyőződve lévén afelől, hogy a nevelésügy érdekében vett megbizatásunknak, csak akkor felelhetünk meg óhajtott sikerrel, ha ahelyett hogy aggodalomra, nyugtalanságra és épen surlódásokra szolgáltatnának okot — a kedélyek nyugalmával és megelégedésével, s ebből kifolyólag minden óldalról reménylhető őszinte támogatással s készséges közremüködéssel találkozhatunk: fentebb jelzett elvünkhöz hiven, hogy t. i. a törvény életbeléptetének utjában álló nehézségeket lehetőleg elháritani megkisértsük: — komoly és beható tárgyalás alá vettük a nyugtalanságra szolgálható okokat és nehézségeket; legközelebbről pedig minden elfogultságtól, mert higgadtsággal fontolódásunk tárgyává tettük, a felekezetek részéről legpanaszosabb szavakba foglalt — az előttük kilátásba helyhezett „üdvös verseny"-re vonatkozó nyilatkozatok alapját — hogy: a tényleg fenálló viszonyok között merőben lehetetlen a versenyzés a felekezetek részéről; és hogy az ő versenyre való kényszerittetésök a törvény nevében: törvény általi megsemmisittetése az ő iskoláik lételének.

Tüzetesen tárgyaltuk tehát a hazában létező felekezetek közjogi viszonyait; mérlegeltük egymás melleti állásukat s anyagi helyzetüket; de kénytelenek vagyunk egyenes őszinteséggel kimondani, hogy minél tovább vezettük egybevető figyelmünket a tényleg fenálló viszonyok fölött: annál több óldalról felmerült előttünk, különösen a versenyre vonatkozólag, az annyiszor emlegetett panaszos nyilatkozatok indokoltsága.

Versenyre, a közoktatási törvény értelmében — saját meggyőződésünk szerént is — gondolni sem lehet; már csak azon egyenlőtlen helyzet és végtelenül különböző viszonyok miatt sem, melyek a hazánkban létező felekezetek között, mai napiglan, tényleg fenállanak.

Mert tény az, hogy egyik felekezet mai is teljes mértékben élvezi

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

a középkori egyháznak minden előjogait; mig a másik maiglan is a bevett vallás kezdetleges korlátai közé van szoritva.

Tény az, hogy egyik felekezet minden lehető kedvezményekben részesül; mig a másik, mint kezdetben: ugy most is mostoha gyermek gyanánt tekintetik.

Tény az, hogy egyik felekezet évszázadok ólta szakadatlan birtokában van minden vagyonnak, melyet ország vagy fejedelmek közalapból adtak, a hazai kultura, vallásosság és erkölcsiség előmozditására; mig a másik mint évszázadok ólta: ugy ma is, teljesen magára hagyatva, a hazai közterhek emeléséből kimaradt verejtékeivel teljesiti a vallás, a tudomány, a mivelődés érdekében hazafiui — talán még sem épen figyelem nélkül hagyható — szolgálatát.

De nem lehet gondolni sem a versenyre, különösen azért, mert a felekezetek még azon segély és támogatástól is elzárattak a népoktatási törvény értelmében, melyeknek eddig folyvást használatában valának. Kétségtelen ugyanis, hogy a felekezeti iskolák legnagyobb részben a községeknek köszönhetik mind lételüket, mind eddigi fenállhatásukat. Ámde a törvény most élesen megkülönböztető vonalat huz a felekezetek és községek között; s ez utóbbiakat minden lehető erejökkel, kizárólag a községi iskolák támogatására kényszeriti. Miután tehát a felekezeti iskolák sem fekvőkkel, sem alapitványokkal nem rendelkezhetnek, és segélyezésre sem e hazában, sem e hazán kivül sehonnan nem számithatnak: merőben lehetetlen lesz a törvényben előirott sulyos feltételeknek megfelelniök. Következésképen, nem csak az, hogy a községi és államsegélylyel előnyösen támogatott iskolákkali verseny terére föl nem léphetnek, — de fen sem állhatnak.

Verseny csakis ott lehet, hol a különböző felekezetek teljes és tökéletes jogegyenlőségnek és viszonyosságnak örvendhetnek; emellett rendszeres államsegélyezés által azon helyzetbe jutottak, hogy a törvényszabta kellékeknek teljes mértékben megfelelhessenek.

Poroszországban például lehet és van is üdvös verseny; mert ott, a bevett vallásfelekezetek iskolái a teljes jogegyenlőség alapján, minden különbség nélkül, minden fölmerülhető szükség esetében, a tanitói fizetéseknél is, az iskolák épitésénél és javitásánál is, a taneszközök beszerzésénél is — rendszeres államsegélylyel láttatnak el.

Elvileg ugyan nálunk sem uj dolog a különböző hitfelekezetek közötti jogegyenlőség és viszonyosság; már a mult század végén tartott országgyülés tanácskozásai folytán, erőteljes szavakban nyilatkozott annak szükségérzete, hogy a különböző felekezetek közötti, régibb idők ólta fenálló korlátok leromboltatván — egymáshozi viszonyuk — az egyenjoguság és viszonyosság alapján, törvényhozásilag megállapitandó lenne.

Az 1848-dik évi XX. t. c. pedig világosan és határozottan kimondotta: a különböző felekezetek közötti teljes és tökéletes egyenjoguságot és viszonyosságot; sőt kimondotta ebből szükségesképen kifolyólag, hogy: minden bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségei közálladalmi költséggel fedeztessenek.

Ez a törvény ma is, egyike a törvénykönyvünkbe beigtatott, kétségtelen érvénynyel biró törvényeinknek.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Mert. habár csak egy részben léptethetett is életbe az akkor kitört zavarok miatt, t. i. csak a halasztást tovább egyáltalában nem szenvedhetett egyházi és iskolai szükségek fedezésében: de az akkor is közoktatási miniszter urnak, az ezen törvény végrehajtására nézve aggodalomba jött felekezetek küldöttjeihez intézett szavai, minden kételyt kizárólag tanuskodnak ezen törvénynek a kormányférfiak által folyvást elösmert érvénye mellett. Miniszter ur ugyanis kijelentette a felekezetek küldöttei előtt: hogy ha az egyenlőség és viszonyosság elve a törvényben nem vólna: ő nem fogta vólna a miniszterséget elvállalni; kijelentette, hogy az egyenlőségre és viszonyosságra nézve a szabadság a fődolog, mert különben zsarnoki elnyomás is történhetnék az egyenlőség és viszonyosság alapján; — kijelentette: hogy a polgári egyóldalu s kiváltságos protekciónak meg kell szünni; és a státus protekciójának kell mindenekre egyiránt kiterjednie.

De ma is, kétségtelen érvényben állónak kell ezen törvényt vallanunk. Mert habár az $186^{6}/_{7}$-dik évi országgyülés módositotta, és épen fel is függesztette az $184^{7}/_{8}$-ik évi országgyülési törvények több pontjait, — például a III. IV.—XXII. törv. cikkeket; de a XX. t. cikket érintetlenül hagyá; nem lévén semmi adat fölmutatható, hogy a XX. t. cikk bármi részben módositást vagy változást szenvedett vólna. Következésképen a XX. t. cikk kétségtelen érvényben álló törvény, ma is, törvénykönyvünk lapjain.

Ámde épen azért látják fenyegetve a felekezeti iskolák — a közoktatási törvény miatt saját lételöket, mert csakis a törvénykönyv lapjain van kimondva a teljes és tökéletes egyenjoguság, és viszonyosság a különböző felekezetek küzött, tényleg pedig a legrégibb időkbeli viszonyok folyvást fenállanak; továbbá, hogy csakis a törvénykönyv lapjain van kimondva: minden bevett felekezetek egyházi és iskolai szükségeinek közálladalmi költséggel fedezése, tényleg pedig fenállhatásuk eddigi alapjaitól is elzáratnak.

Mindezeknél fogva hazafiui bizalomból eredő tiszteletteljes kéréssel járulunk a mélyentisztelt képviselőház eleibe, hogy: miután nincs európai miveltebb állam, mely a középkori felfogás szerént különbséget tenne már, vallásos hitök és meggyőződésök miatt, az ugyanazon hon polgárai között; miután nekünk is van irott, és ma is élő törvényünk, melyben a különböző felekezetek közötti teljes és tökéletes jogegyenlőség és viszonyosság kimondatott, — továbbá kimondatott, hogy: minden bevett felekezetnek egyházi és iskolai szükségei közálladalmi költséggel fedeztessenek; miután mindazon kedélyeket nyugtalanitó kételyek- és aggodalmaknak, melyek a közoktatási törvény miatt fölmerültek, és folyvást öregbedő folyamatban vannak — főokát és alapját abban kereshetjük, hogy az $184^{7}/_{8}$-dik évi XX. t. cikknek életbeléptetése nélkül oly sulyos föltételek szabatnak a felekezeti iskolák eleibe, melyeknek — magokra hagyatva, sőt az eddigi források élvezhetésétől is elzáratva, nem csak hogy meg nem felelhetnek, sőt további fenállásukat is lehetetlennek nyilvánitják: méltóztassék az $184^{7}/_{8}$-dik évi XX. t. cikknek, minden abból

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

szükségesképen kifolyó következményeivel együtt, életbeléptetését elrendelni; s ezáltal az ugyanazon haza polgárai között — az édes haza jóllétének eszközlésére irányzott törekvéseikben — hathatósan buzditó egyességnek kapcsait megszilárditani; legközelebbről pedig, a felekezeti iskoláknak — az általok örömmel fogadott — üdvös versenyhez szükségelt anyagi erőkkel való támogatása mellett módot nyujtani arra, hogy a hazai kultura és mivelődés eszközlése iránti készségöket megbizonyithassák.

Mi ezen tiszteletteljes kérésünket tisztán és egyedül a hazai népnevelés ügye iránti forró érdekeltetésünkből, tisztán és egyedül a ránk bizott s lelkünkkel szorosan összeforrott feladat megoldása előtti nehézségeket elháritani kész buzgóságunkból, azon szilárd meggyőződésünk alapján bátorkodunk a mélyentisztelt képviselőház elébe terjeszteni, hogy a kedélyeket jelenleg nyugtalanitó kételyeket és aggodalmakat csak igy fogjuk voltaképen lecsendesithetni; — és a mi legkiválóbb országos ügyünket: a népoktatás ügyét, csak emellett fogjuk fenakadás nélkül, óhajtott sikerrel munkába vehetni.

Minthogy azonban az $184^{7}/_{8}$-dik évi XX. t. cikk teljes mérvben lehető életbeléptetése — tekintettel az ecélból szükséges adatok összeszerezhetésére — nem kevés időt igényel; a népoktatás érdekében pedig, nem lehet eléggé felhasználnunk minden pillanatot: annálfogva, hazafiui bizalommal, ismételve kérjük a mélyentisztelt képviselőházat, méltóztassék elrendelni, hogy mindazon segélyek és kedvezmények, melyekre a népoktatási törvény szerént, a községek, a községi iskolák irányában kötelezvék — minden haladék nélkül, mindenütt, saját felekezeti iskoláik támogatására fordittassanak.

Hazafiui mélyen érzett üdvözlettel lévén

A mélyentisztelt Képviselőháznak stb. stb.

A hajdukerületi iskolatanácsnak folyóévi januarius 29-dikén tartott ülésében tétetett és fogadtatott el azon inditvány, hogy ily tartalmu felirat készittessék. A felirati terv elkészitésével Pápay Imre, Weszprémi Gáspár és Töröcsik Mihály iskolatanácsosok bizattak meg. A terv elkészülvén, az iskolatanácsnak folyó évi május 17-dikén tartott ülésében előterjesztetett s némi módositással elfogadtatott, s a kerületi gyülés utján fog a képviselőházhoz beterjesztetni. — Itt, a felirati terv, eredeti változatlan szövegében van közölve, s szabad legyen e tiszta felfogással, erős logikával és teljes szakavatottsággal irott s minden pártérdektől ment önzéstelen buzgalomból származott művet különösen iskolatanácsos hitfeleink figyelmébe kiválólag ajánlani. Szerkesztő.

Adatok

a szatmármegyei s különösebben szatmári egyházmegyei részint elpusztult, részint leányositott ref. egyházközségek történetéhez.

A szatmári ref. egyházmegye esperesi levéltárában van egy kézirat: „A szatmári tiszteletes traktus ecclesiainak historiája“, melyet irt és egybeszedett „üres óráiban“ Széles András, több szatmári s beregi

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

egyházak papja s tractualis és superintendentialis assessor. — E kéziratban a tudós férfiu, az akkor (1810-ben) még igenterjedelmes szatmári egyházmegye minden községeire vonatkozó adatokat gondosan összeszedett s leirt részben 1810, részben 1813-ig. Ugyanő rendezte a tractualis levéltárt, melyre utódai alatt ugy szólva semmi gond nem volt. Megirta a szatmári esperestek és segédgondnokok életrajzát s a szatmári tractus egyéb viszontagságait az ő idejéig, mint maga mondja. — E dolgozatok vagy csak tervben maradtak, vagy ha léteztek is, a kálvinista gondatlanság pusztulni hagyta őket. (Széles A. született Matólcson Szatmár vármegyében, meghalt Barkanón, Bergben 1842-ben.) Széles fentebb emlitett kéziratát használta nagy részben Sarkadi Nagy Mihály szatmári polgármester Szatmár-Németi sz. k. város története cimü müvében, melyet Bartók Gábor gymnasiumi igazgató „ütött rendszerbe." — Némely egyházközségek multjára vonatkozó adatokat közlött belőle e sorok irója a Sárospataki füzetekben. — Vajha a szatmári ref. egyházmegye ezen multjára nézve oly fontos adatokat az ujabb időkig kiegészittetve, világ elé bocsátaná!

Mig e jámbor óhajtás teljesülhetne, e sorok irója ugy véli, hasznos szolgálatot teszen hazai részletes egyháztörténelmünket ismerni akaróknak, ha a szatmári részint elpusztult, részint leányositott ref. egyházak emlékezetét fentartja, midőn a nevezett ecclesiák történelmére vonatkozó adatokat az emlitett Széles-féle kézirat nyomán, betürendben itt közzéteszi.

I. Csegöld.

Csegöld vagy Csügőd, jelenleg Császló filiája a szatmári ref. egyházmegyében.

A szatmári tractus levéltára következő papjairól emlékezik:

1720 táján csegöldi pap volt Bélteki János, ki a papbérbe 20 frtját vitt el az egyháznak. Lásd a solymosi esperesről nevezett Visitatorium protocollum 68. és 261. lapját.

1723-ban Hiripi András. Lásd a tarcali esperes protocollumát 144. lapon.

1724-ben Csávási István, ki folyton betegeskedett, s ezért nem is igen akarták hivei marasztani. — Solymosi Visit. prot. 68. lap. — 1731-ben a visitatio meghagyja Csegöldnek, hogy 15 nap alatt papjoknak megfizessenek, különben szolgabiró által fog rajtok megvétetni. — Ugyanott 248. lap. — 1732-ben ismét nem marasztják Csávásit, okul adván, hogy saját megmaradások sem biztos Csegöldön. — Solymosi prot. Vis. 277. lap. — Hihető, hogy a pápista földesur mindenáron szabadulni akart nyakas kálvinista jobbágyaitól. Tiszttartója Sárosi 1736-ban hamisan is vádolta ezt a papot, majd halállal, s azzal fenyegette, hogy a koporsóban is megveri. — Ugyanott 321. lap.

1737-ben jött Csávási helyett Szikszay Ferenc, kinek 1738-ban uj parochiát kezdtek épiteni, s ki 1740-ben Szamosbecsre ment. Protocollum Jeremiae p. 58.

1740-ben jött Somogyi Ferenc, ki 1743-ra már nem ajánlotta magát; mert sok fizetése kinn volt. 1743-ban sokan katholizáltak, kegyét keresvén a pápista földesurnak, — s emiatt rektort nem akartak tartani. Ugyanekkor panaszkép emlittetik a visitatio előtt, hogy a csegöldiek

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

adóba adták azt a 17 forintot, melyet vármegyeszerte koldultak régóta romladozó templomuk kijavitására. Szintén ekkor hagyományozott Váradi Mihály csegöldi postamester 40 frtot az egyháznak, és egy szőnyeget a kathedrára. Jeremiás esperes protocolluma 96. lap.

1743-ban pap volt Gyalai Sámuel. Ugyanott 164. lap.

1744-ben ezt irja a januári visitatio: „az üres parochiát esperes hire nélkül elfoglata Pataki János. Papot kér az ekkla.“ Jerem. prot. 193. lap.

1745-ben levita volt itt Viski Márton, ki 1746 elején a visitatiónak jelenti, hogy az egyház pénzét elvesztegették, s neki a rektori fizetést be nem akarják adni. Jerémiás protoc. 229. lap. 1747-ben megszaporodván ujra a csegöldiek, papot kértek. Ugyanekkor szolgabiróval hajtatott be rajtok az egyház pénze. U. ott. 248. lap.

1747—1752-ig Solymosi József rendes pap szolgált Csegöldön. Ugyanott 277—332. lap.

1752. Sároi András assessor 1758-ig. Lásd ugyanott 336—373. lapig. — 1753-ban boszorkánysággal vádoltatott két csegöldi asszony, kik egy férfit impotenssé tettek (?), s kiket 3 vforintra büntettek emiatt a csegöldi birák. U. o. 336. lap.

1758-tól 1763-ig Vecsei György. Lásd ugyanott. 380 laptól 424-ig.

1763—65-ig paposkodott ifjabb Ujvárosi Nagy Sámuel az esperes fia. 442—480. lap u. ott.

1766-tól 1769-ig Somodi Mihály assessor. 484 laptól 509-ig ugyanott.

1769-ben idősebb Ujvárosi Nagy Sámuel, előbb tractualis notarius, majd 1770-ben esperes. 1771-ben csak ugy maradt meg, ha jobb helyre nem változhat. 525. lap ugyanott.

1774-ben Mogyorósi János (Solymosi Caus. prot. 140. lap.) kit, mint a visitatio irja: „ez a vallással egészen felhagyó ekkla nem maraszta meg.“ Jerem. prot. 549. lap.

1776-ban jött Pankotai Imre (Solymosi Causarum prot. 143. lap.) — 1777-ben nem akart megmaradni, mivel az egyház a paplakkal nem gondolt. és mivel ő harangozni sem szeretett. Protoc. Jeremiae 566. lap. — Szintén csak nagy nehezen maradt meg 1778-ra is. Marasztatott volna 1780-ra is; de előre látván, hogy a ref. lakosok el fognak széledni, nem merték marasztani sem.

1780-ra Komáromi József dislocaltatott ide. — Solymosi Causarum protoc. 158. lap.

Csegöldi tanitók voltak:

1713-ban Tót Balázs. Protoc. Tarczalianum 306. lap.

1724-ben Seres János, ki 1725-re nem marasztatott. — Solymoti Visit. protoc. 68. lap.

1725-ben ide dislocáltatott Várallyai János, ki helyett aztán Németi N. N. rendeltetett ide, s itt lakott 1731-ig. Solymosi Causarum protoc. 187. lap.

1731-től a tanitók neveit nem jegyzé fel a visitatio Csegöldön. 1734-ben uj iskolát és tanitói lakot épitettek, s a tanitót is megmarasztották, ugy 1736-ban is. Lásd Solymosi visit. protocollum 320 és 358. lapját.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

1737-től 1743-ig Viski Márton. Protoc. Jeremiae 14-től 96 lapig.

1744-ben szerettek volna tanitót tartani; de szegénységök nem engedte. Ugyanott 146. lap.

1746-ban a lévitának adták a tanitói fizetést.

1748-ban Ujfalusi János volt csegöldi tanitó. Lásd Solymosi Causarum protocollumot 118. lap.

1749- s 50-ben Józsa Imre. Protoc. Jeremiae 323· 332. lap.

1752-ben Pusztai György 1761-ig. U. ott 336. laptól 407-ig.

1761-től 1766-ig Tót Sámuel. Lásd u. ott. 412. laptól 480-ig.

1768-ban Vecsei István, ki más esztendőre Cégenybe hivatott. Ugyanott 509. lap.

1769-től 1772-ig Tóth József. 514, 525. lap ugyanott.

1774-ben jött Szilágyi György, kit a csegöldiek papjoknak is szerettek volna. Lakott két évig. Lásd ugyanott 549. lap.

1776-ban már nem volt rektor, s azóta sincs.

Hogy Csegöld a többi szatmármegyei ref. egyházakkal egyszerre vette be a reformációt, s ott a reformáltaknak virágzó egyházok volt, bizonyitja az, hogy a Béltelki János esperes által 1707-ben szerkesztett ugynevezett „papbéres matricula", — melyben az egyházi hivatalnokok fizetései, s az egyházi javak összeirvák, — már mint anyaegyházat emliti, melynek kőtemploma, tornya s harangja, és külön papi s tanitói laka van. — Elmondja a nevezett mátricula, hogy a papi telekhez egy darab kaszáló, s mindkét mezőn négy-négy köblös föld tartozott. — Ezenkivül mind a papnak, mind a tanitónak szép fizetéséről emlékezik, Az ugyanitt előadott, s 1725 és 26-ban a Solymosi Nagy Mihály esperes nevéről nevezett egyházlátogatási jegyzőkönyvben ismét felvett egyházi javak. vagyis urasztali készletek még jobban bizonyitanak a csegöldi egyház régiségéről. Ugyanis: egy aranyozott ezüst poharat 1629-ben adott ezen egyháznak „C. Z. W. Kat. Anna asszony, a néhai nemes és vitézlő Brebiri Melith urnak özvegye." — 1638-ban pedig Horváth Péter adott egy ón tányért.

A báró Vécseyek lévén Csegöld földesurai, utánozva a többi magyar főurakat, elkezdték sanyargatni, a magyar, és különösen a kálvinista jobbágyságot. A sanyargatott jobbágyság védőre s pártfogóra nem találván, kedvét veszitve, egyházi épületeivel s belhivatalnokai tartásával keveset gondolt. — 1778-ban báró Vécsey el is vette a paplakot, s a papot taxás házba szoritotta. Kevés idő mulva ismét más telket adott ugyan az elvett helyett; de a hivek előre sejtvén szétszóratásukat, nem nagy kedvvel fogának az uj épitkezéshez.

A szatmári tractus — melyhez tartozott Csegöld — biztatta és serkentette őket, s e serkentés után 1780-ban zsindelyt szereztek Maróthy Ferenctől (ki, mellesleg legyen mondva, a rozsályi ref. egyház földeit földesuri önkényével elvette) harminc forinton, zsindelyszeget 29 frton, s a templom kijavitásához fogtak, melyre Lónyayné 25 vforintot adományozott.

E mozgalom közepette lepte meg a csegöldieket a veszély. A szatmári papi fraternitás, — korántsem a mai egyházmegye — melynek most sincs ugyan executiva potestasa, s akkor még kevésbé, — melynek most is mindig küzdenie kell a világi hatóságok sokszor rosz akarata,

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

tudatlansága, hivei közönye s egyes izgatók által félrevezetett tömegekkel, s akkor még inkább: egyebet nem tehetett, minthogy 1780-ban a csegöldi egyház javait összeiratta, — megmentvén legalább azok lételének emlékezetét! A földesur pedig kiveretvén kálvinista jobbágyait, az egyház minden javai, temploma, tornya, harangjai, paplak, iskola s a földek, mind a betelepített unitus oláhok birtokába jutottak!

A báró Vécsey család levéltárában Sárközön van egy irat, melyben báró Vécsey István tábornok okát adja csegöldi ref. jobbágyai elüzésének. Elmondja, hogy jobbágyai az ő távolléte alatt nagyon szabadjára voltak hagyva, s midőn ő az urbarium szerént dologra akarta őket szoritani, dolgozni vonakodtak, intéseit fel sem vették; sőt szembe kinevették. Azt azonban nem mondja meg, hogy jobbágyai „berek" nevü porondját, melyet azok gyümölcsfákkal beültettek, kibecsültetvén s potomárral kifizetvén őket -- elfoglalta, amelyért jobbágyai nagyon elkeseredtek! A pap akkor hagyta el a parochialis házat, midőn a tiszttartó a ház lábfáit kivülről bevagdaltatta, hogy omoljék rá, ha nem megyen! . . .

Igy pusztult el Csegöldről a tisztán magyarajku népség, igy a kálvinista népség, s báró Vécsey István igy szaporitá egygyel babérait, s szerezte meg magának azon szomoru nevezetességet, hogy ő is egy volt azok közül, kik jobbágyaikkal igazságtalanul bántak, s a magyar nemzetiség ellen bünt követtek el!

II. Erdőd.

Erdőd, — s a Drágffy család reformáltatása egyidőbe esik. Ebben legtöbb része vólt a Perényi Jánoshoz a Drágffy Gáspár sógorához ajánlott Batizi Andrásnak, ki tanitójától Gálszécsi Istvántól vette a reformációt, s 1542-ben Wittenbergbe ment, honnan Melanchton által a már emlitett Perényi Jánosnak ajánltatott. — Széles András Dévai Biró Mátyást is emliti az Istvánffy Miklós és Pázmány-féle hibás állitás alapján; de amit Révész Imre Dévai B. M. életrajzában (60—65 lap) alaposan megcáfol.

Drágffy Gáspár Erdődön oly iskolát alapitott, melyben később Kopácsi István görög és latin nyelvet is tanitott, ahonnan 1547-ben Nagybányára, majd 1549-ben Sárospatakra ment tanárnak.

1545-ben tartatott a hires erdődi generalis synodus, mely végzeményeiben hatarozottan Kálvin értelmében nyilatkozott.

Tiz évvel később 1555-ben partialis synodus tartatott Erdődön.

A fentebb emlitett Drágffy Gáspár pompás templomot is épittetett a reformáltaknak, mely ma a pápista svábok tulajdona.

1612-ben Megyeri János volt erdődi pap, ki onnan Szatmárra ment második papnak, mint Lampe állitja p. 615.

1636-ban Buddaeus Jánost mondja erdődi papnak Szatmár város jegyzőkönyve.

1646-ban a sz.-németti nemzeti zsinaton jelenvólt Rozgonyi Balázs erdődi pap és középszolnoki esperes. Lampe Hist. ref. in H. p. 421.

1677-ben Körmendi Péter tiszántuli püspök mondatik erdődi papnak.

1708-ban az erdődi virágzó egyházat legelsőnek teszi Ember Pál a nagykárolyi egyházmegye ekklézsiái közt. Lampe Hist. ref. in H. p. 622.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

A kurucvilág után gróf Károlyi Sándor kezére kerülvén Erdőd: 1766-ban templomot, parochiát, iskolát, s mindent elfoglalt és a pápistáknak adott. Reformált és magyar jobbágyait kivervén, az üresen maradt várost svábokkal telepitette meg, s igy emelt magának örök emléket, mint a magyar nemzetiség védője és fentartója!

Később az erdőd, s szatmári vincellérekből s oda szállingózott lakosokból leányegyház alakult a szatmári hegyen, mely előbb Hiriphez tartozott. — Ennek előbb lévitája, majd a superintendentia engedélyével 1797-ben rendes papjává lévén Bodola Ferenc: belőle anyaegyház keletkezett. — Erdőd ezóta Szatmárhegy filiája, s hajdani urasztali készlete s ezüst pohara is ott őriztetik.

1802-ben Erdőd s Szatmárhegy együtt 1016 lelket számláltak; ágyszám vólt bennök 213. Lásd Solymosi Caus. protoc. p. 15.

Széles András 1811-ben a jánki plébánustól — ki atyjával együtt lutheranusból katholizált — hallotta, hogy az erdődi régi mátricula meg vólna az erdődi pápista papnál.

Erdőd a coordináció óta anyaegyházával Szatmárhegygyel együtt a nagybányai ref. egyházmegyébe tartozik. Lelkek száma Szatmárhegyen 1668; Erdődön 74. — Hallomás szerént a mult években Erdődön a várban sátoros ünnepek alkalmával ref. istenitisztelet is tartatott; de most már megszünt, miután a tulajdonos gróf Károlyi Lajos e történelmi emléket — elég kegyeletlenül — tetejét lebontatván, pusztulásnak engedte.

III. Gyülvész és Gelényes.

Gyülvész és Gelényes birtokán Vetéssy János, Márton, Péter és László 1572-ben királyi adománynyal megerősittettek. És igy mind kettőnek falunak kellett lennie! Szirmay Szatmár vmegye Leir. T. II.: 137. lap. — Már a reformáció táján a Vetéssy — most már egészen kihalt — család birta Gyülvészt (1527), melynek, mint neve mutatja, valami gyülevész népből kellett állania. 1703-ban Lampe mint ref. egyházat emliti. 1707-ben a Béltelki János esperes „papbéres matriculá"-jában a 8-dik lapon a szatmáregyházmegyei ekklák közé van irva. — Ez időtájban még vóltak lakosai, s Vetéssynek volt filiája; de később, hihetőleg a tatár futás alkalmával teljesen elpusztult, s azért áll később neve után irva: „puszta." — Már 1744-ben a gyülvészi parochialis fundust és kaszálót a vetési pap használja.

A Gelényesen egy darab földet mezőteremi Vetéssy Ferenc 1761-ben a vetési papoknak ajándékozott, melynek egy harmadát 1763-ban a rektornak engedte.

Ma mind Gyülvész, mind Gelényes a vetési határba vannak olvasztva; a gyülvészi templom helye maig is látható.

IV. Jánk.

1400-ban már emlékezet van Jánkról, 1611-ben már mezőváros volt; birta a Jánky család. — A reformáció táján 1527-ben Drágffy Gáspáré volt, s birta halálig 1546-ig, azután özvegye Báthory Anna és fia 1555-ig. 1611-ben Melith Péter és több ref. birtokosé vólt Jánk. – Lásd Szirmay Szathmár vmegye Leir. II. köt. 214. lap. — Melith Péter fia vólt György, kinek a szintén ref. Becsky Zsuzsánnától született leánya Melith Zsuzsánna férjhez menvén b. Barkóczy Zsigmond hadvezérhez, — ki

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

törük rabságban halt el — Jánk s Hérmánszeg a b. Barkóczy családra szállott. — Az itt emlitett ref. urak pártfogása alatt lett Jánk virágzó ref. egyházzá, mig el nem pusztult.

1650-ben kapott a jánki egyház egy urasztali kendőt ezen körirattal: „Pótor Örzsébet varta e keszkenőt, és ajánlotta Jánk városának. Anno 1650."

1698-ban egy abroszt kapott, s ismét egy más urasztali kendőt e körirattal: „Michael Ajtay cum consorte sua Elisabetha Lónyay offert in usum sacrae coenae Domini. Anno 1698."

Ugyancsak 1716-ban két kannát nyert e felirattal: „Michael Ajtay vicecomes, et consors ejus fieri curarunt 1716." — Lásd Solymosi esperes visitatorium protocollumát a 178 és 181. lapon.

1722-ben Ajtay Mihály özvegye Lónyay Erzsébet egy talpas ezüst poharat, és egy tányért adott. Lásd Jeremiás esperes protoc. 678. lapon.

1725-ben megjegyzi a visitatio, hogy „exaula perillustris ac generosi Dni Nicolai Ötvös jár papbér 15 flor. és 5 köböl buza. Ex aula vero generosae Ajtayanae 5 ft és 5 köböl buza." Lásd Solymosi protoc. visit. 65, 66, 181. lapján.

Amint ezekből látható, Jánkon virágzó ref. egyháznak kellett lennie. Az egyházmegyei Levéltár következő papjairól emlékezik:

1689. Tétsi K. János. Lásd a legrégibb vagy Tarczalianum protocollum 253. lapját.

1718. Vásárhelyi M. Márton — lásd ugyanott 256. lapon — 1725-ben mint assessor el akart innen menni, de az Ajtay-ház és Ötvös Miklós kérésére ott hagyatott. — Solymosi prot. visit. 65. és 66. lap. — 1726-ban panaszolják a visitatio előtt, hogy az elhalt alispán Ajtay Mihály az egyház 30 ezüst forintját rézre váltván, elköltötte. — Családjának meghagyott, hogy váltsa vissza és fizesse meg. — Lásd ugyanott 178. és 181. lap.

1726-ban márc. 20-kán Zalányi Pál a gacsályi pap rendeltetett Jánkra papnak; de az ápril 8-kán az árvizbe fult Peleske körül, s igy május 1-én Petróczy György rendeltetett helyébe. — Solymosi Caus. prot. p. 36. és 37. — 1727-ik évi visitatio előtt dicsérték ezt hivei; de még sem maraszták.

1727 tavaszán jött Kéméri László volt matolcsi rektor, 1730-ig. Lásd ugyanott 44. és 59. lap.

1730-ban Szigeti Zsigmond, ki 1731-ben az ujévi visitatorokat nagyon embertelenül traktálta. Fenyegetőzött, hogy a püspökhöz megyen, melyre a visitatorok kijelenték, hogy mehet, mihelyt a traktus törvényt láttat felette. — Solymosi Causar. prot. 63 és 71. lap. — 1731 tavaszán gacsályi pappá lett.

1731-ben ugy látszik nem vólt pap Jánkon; mert a visitatio csak annyit ir: „a jánki rektor magát jól viselte." — Solymosi prot. vis. 284. l.

1732-ben ide dislocáltatott Horváth István. — Solymosi Caus. prot. 76. lap. — Megmaradt 1733-ra is, midőn a visitatio a jánkiakat igy fenyegette: „Nem lesz papjok senki, ha a parochiát meg nem épitik!" Lásd ugyanott.

1733—35-ig Kisari Gergely. — 1734-ben generosus Dnus Ajtay de restitutione sabbathalis proventus admonitus est. — Ez a malom melyből a sabbathale járt Hérmánszegnél lehetett a Szamoson. L. u. o. 66 l.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

1735-ben Harsányi János. Solymosi prot. visit. 357. lap.

1736–41. Muzsai István uj pap. — Solymosi Causar. prot. 83. lap, és Jeremiás prot. 46. lap.

1741—44-ig Mezei János, uj pap, ki 1744-ben más traktusba igérkezett. 1742-ben igy ir a visitatio: „restek a jánkiak a templom megujjitásában. Melyben bár segitene a nőtelenségben és gyermek nélkül élő patronus tek. Ajtay Sámuel ur!“ — Protoc. Jeremiae p. 75. — 1743-ban sirásás alkalmával találtak egy aranyat, mely az egyház ládájába tétetett. U. o. 96. lap. — 1744: „templum et parochiam non curant, aedilem non habent.“ Ugyanott 165. lapon.

1744-ben jött Vida József, ki 1745-re nem akart maradni; mert hallgatói sem templomba nem jártak, sem a templommal és parochiával nem gondoltak. — U. o. 193. lap.

1745-ben jött Solymosi József, kinek idejében karácsonyban az egyházfi nemléte miatt szent bor és kenyér nem adatván, elmult az urvacsorája osztás Jánkon. — Protoc. Jeremiae 229. lap. — 1747-ben Solymosi helyett az esperes hire nélkül más papot hivtak, templomjokkal, parochiájokkal nem gondoltak, szegénységökkel mentvén magokat. U. o. 249. lap.

1747-ben jött Vári Mihály. — Solymosi Caus. prot. 111. lap. — 1751-ben csak ugy igérte megmaradását, ha a dülőfélben levő parochialis épületek kijavittatnak. — Jeremiás protoc. 332. lap.

Jánki tanitók:

1690-ben Jánki István, a Vetus Tarczalianum protocollum 305. lapján, mint jánki tanitó subscribál.

1707-ben lenni kellett tanitónak Jánkon; mert a tanitói fizetés be van jegyezve a Bélteki papbéres mátriculájába.

1725-ben ezt irja a visitatio: „scholam male curant jánkienses“ — és igy lenni kellett tanitónak. — Solymosi protoc. visit. 65. lap.

1726-ban ez van bejegyezve: „a rektor nem marasztatott; Czégénybe van hivatala.“ — Lásd u. o. 180. lap. — Bényei Gábor nevü volt ez, mint kitetszik Solymosi visit. prot. 171. lap. Cz.-Dányád alatt.

1726-ban jött Gönczi András. — Solymosi Caus. protoc. 37. lap. — Ekkor jó iskolát épitettek.

1732-ben ezt mondja a visitatio: „a jánki rektor dicsértetik, jól tanit.“ Solymosi visit. prot. 284. lap. — Ugyanez mondatik 1733-ban is u. o. 304. lap.

1734-ben a tanitóról csak enyi emlittetik: „rosz, káromkodós.“ U. o. 320. lap. — 1725-ben szintén nincs kitéve a tanitó neve. 331. lap.

1736-ban Sentei nevü tanitó marasztatott; de nem maradt. U. o. 357. lap. Jött ugyanez évben Szigeti Ferenc, kinek idejében 1749-ben pirongatták a hérmánszegieket, hogy a „parochia minort“ — mint nevezték a tanitói lak- és iskolát — tizenkét év óta nem csinálták Jánkon, pedig ez az ő teendőjök lett volna. — Marasztották Szigetit holtig; de 15 évi tanitóskodása után 1751-ben önként lemondott öregsége miatt. Protoc. Jeremiae 14. laptól 332-ig.

1751-ben Ujvárosi Márton hivatott meg tanitóul. — Protoc. Jerem. 322. lap. — Elment-e? — Nem tudható.

1752-re Maklári Sámuel volt Jánkra tervezve — Solymosi

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Caus. protoc. 132. lap. — de hihetőleg el nem ment. — 1753-ban mint majtisi tanitó emlittetik. — Jerem. esp. protoc. 338. lap.

Majtis és Hérmánszeg eleitőlfogva a Jánk filiái vóltak, noha 1707-ben — lásd Bélteki mátriculáját az 55-dik lapon — külön papja emlittetik Majtisnak. — 1727 tavaszán Majtis külön is vált tőle; mert a Jerémiás István esperes többször idézett egyházlátogatási jegyzőkönyve 236. lapján külön emlittetik Jánktól; sőt 1729-ben — 239. lap — Szilágyi Istvánról mint majtisti papról külön van emlékezet. — 1735-ben a visitatio Jánkhoz visszacsatolását véleményezte — 332. lap u. o. — de mégis nem Jánkhoz, hanem Nagyszekereshez csatoltatott.

Hérmánszeg 1752-ben azt kérte az egyházmegyén, hogy hadd szakadhasson el Jánktól; de az elszakadás csak feltételesen engedtetett meg, t. i. addig, mig Vári Mihály jánki pap lesz. Ennek következtében Csegöldhöz csatoltattak egy időre a hérmányszegiek. — Solymosi Caus. prot. 123. lap.

Hérmánszeg elszakadását nyomban követte a jánki egyház elpusztulása. — Széles András beszéli, hogy ő 1811-ben hallotta az akkori jánki plebánustól (a ki atyjával együtt lutheranusból lett pápistává), hogy a pápista földesur gróf Barkóczy inspectora Schulz foglta el a tornyot (hihetőleg fatorony volt), templomot, — melybe rongyos volta miatt kötöttek — és a harangot, s adta át a pápistáknak. — Ugyancsak ettől a plebánustól hallotta volna, hogy a reformátusok anyakönyve is a jánki plebánusok kezén volna!

1753-ban Majtisra jártak át a jánkiak istenitiszteletre, — s ezzel együtt Nagyszekeres filiájává lőn Jánk, mignem 1763-ban Majtis anyaegyházzá lévén: hozzá csatoltatott.

Midőn 1753-ban megszünt létezni a jánki anyaegyház, az urasztali készletek az egyház ládájával együtt Szakács Mihály jánki lakos kezére bizattak, — Solymosi Caus. protoc. 249. lap — melyeket az esperesek gondatlansága miatt soha vizsgálat alá nem vettek egész 1783-ig. — 1783-ban Majtison a visitatio alkalmával a parochián a jánki egyház ládája felnyittatván, kitünt: hogy Szakács Mihály a jánki urasztali készletek közül egy négy drágakővel ékitett czüst poharat és két ón tányért eladott, — Jeremiás protocolluma 678. lap. — E készletek meglevő részletei 1810 körül a majtisi egyház használatában vóltak.

Jelenleg a 157 lelket szrmláló leányegyház, — anyaegyházával, a 288 lélek népességü Majtissal együtt a szatmári egyházmegyébe van kebelezve.

V. Puszta-Jánosi.

Jánosi M.-Csenger és Pátyod között fekszik; birtokosai azok vóltak, kik Csengernek a reformáció táján. Csaholyi Imréről Melith Györgyre szállott 1545-ben, kik mindketten reformátusok vóltak. Lásd Szirmay Szathmár vármegye leir. II. kötet. 130 lap.

Noha Ember Pállal ugy közölte is a szatmári esperes, mint a szatmári tractus egyik ekklézsiáját, minthogy lehetett benne még akkor egynehány ház: puszta volt ez már 1707-ben, mint az a Bélteki mátriculája 9. és 102. lapjáról látható. — Ennek következtében a papi fizetés sincs oda bejegyezve.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Az egyházmegyei levéltár sehol sem emlékezik Jánosiról, — egyedül az 1808-ban Széles András gondoskodása és sürgetése után Kabay Ferenc esperes által készittetett papbéres matriculában, a csengeri egyházi javak jegyzékében emlittetik a puszta-jánosii parochia a hozzátartozott földekkel, — mint a csengeri egyház tulajdona.

1782-ben a jánosii templom körfalai még meglehetős nagyságban meg vóltak. Helye ma is szemlélhető.

VI. Mácsa.

Mácsa Ököritó közelében feküdt, s ma Ököritó határából Kende Kanut országgyülési képviselő bir egy nagy részt Mácsa neve alatt.

Széles András nem bir eligazodni felette, hogy vajjon minden tekintetben külön község és egyház vólt-e Mácsa Ököritótól, vagy oly viszonyban vólt vele, mint Czégény Dányáddal, mely egymással összenőve külön határral, külön birákkal, külön presbitériummal és gondnokokkal; de közös templommal, iskolával, pappal és tanitóval bir?! Azonban hogy egészen külön egyháznak és községnek kellett lenni, mutatja az is, hogy Rápolt előbb Mácsának, s csak ennek pusztulása után lett Ököritónak filiájává.

Ember Pál 1703-ban Mácsát is a szatmári tractus egyházai közé számitja, s neve alá az ökörtöi papi fizetés 1707-nél későbben iratott a Bélteki papbéres mátriculájába az 53-ik lapra.

1708-ben a szatmári tractus Mácsán tartá partialis synodusát jun. 6-kán. – Lásd Tarczalianum Vetus protoc. 94. lap. — Ettőlfogva az egyházmegyei levéltárban sehol sincs róla emlékezet. — Elpusztult hihetőleg az 1709-diki pestisben.

VII. Pátyod.

A reformáció táján — 1549-ben — Báthory András és Zoltán István; 1580-ban Egry Anna birta Pátyodot. — Szirmay Szatmár vmegye leir. II. kötet 125. lap.

1674-ben kapott a pátyodi ref. egyház egy urasztali abroszt, melyen ez vólt irva: „Pátyodi Ekklésiában a Krisztus sácramentomi Testének takargatására. – Uram Jézus kedveljed a te szolgálódnak kisded ajándékát. B. I. 1674. 23. Dec.“ (Talán Balogh Ilona?) Ezen abrosz, valamint a pátyodi harang is, már 1726-ban a sályii egyház birtokában vólt. — Lásd Solymosi visit. protoc. 104. és 106. lapon.

Ezen adatokból világos, hogy Pátyodon hajdanta ref. anyaegyház vólt, mely későbben Sályinak lett filiájává, noha ez időpontot meghatározni képesek nem vagyunk. — Lampenél a sz. Tractus egyházai között emlittetik — 614. lapon. — Bélteki esperes 1707-ben szerkesztett papbéres matriculájában a 66-ik lapon az ekklák közé sorozza Pátyodot; de a belhivataloskodók fizetéséről hallgat. Innen hihető, hogy Pátyod már 1707-ben Sályihoz tartozott, mint annak filiája. — E vélelmet igazolja Bélteki fentebb idézett jegyzőkönyvének 75. lapja, hol Sályi neve alatt ez iratik: „Vagyon Pátyodon egy tél telek, mely Gyáni Györgynétől legáltatott az ekklához, hozzá tartozó három szántóföldekkel együtt, melyekkel a miniszter szabadon élhet, mig valami vér kiváltaná; akkor aztán urasztalához való eszközöket kell venni rajta.“

Az 1709-diki pestis, — 1717 diki tatárdulás egészen elpusztitották

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Pátyodot. — Puszta helye Bagossy László szatmári alispáné lett, s azután népesült meg tót lakosokkal, kik római és görög katholikusok, s magyarul jól beszélnek.

A pátyodi reformáltak harangja jelenleg nincs a sályiiak birtokában. A sályii toronyban egy harang függ ilyen körirattal: „a Sályi ref. Ekkla maga költségén stb." — Talán átöntetett az?

Ma Pátyodon három ref. uri család létezik, — mely mint leányegyház a Sályinál hozzá közelebb fekvő Angyaloshoz tartozik, s a szatmári ref. egyházmegyében van kebelezve.

VIII. Pete.

Széles András ezen régi falu nevéről Szirmayra és Buday Polgári Lexiconára támaszkodva, igy vélekedik: Pete hihetőleg valamely Péter nevü uré lehetett; a Szirmay által felhozott 1217. és 1230-ban kelt iratban Petőnek, — majd egy más 1230-ban kelt okmányban Petusnak hivatik, — Szirmay Szathmár vmegye leir. I. kötet 143. 86. lap. — Minthogy pedig nem csak napjainkban, hanem hajdan is szokás vólt sok nevet kicsinyitve emliteni, p. Mihály helyett Mikát stb.: igy Pétert is mondhatták Petinek, Petőnek, Petának, s Peténck. — A solymosi espers visitatorium protocollumában 1726-ben „Kun Peténck" iratik. Ennélfogva lehet, hogy ez a falu Kun Petéé, vagyis Kun Péteré lehetett valaha. Ez anyival inkább valószinü, mert Péterfalva, Pálfalva, (mely 1399 előtt Kisszentmária nevet viselt, s a mondott évben Dobrácsy Pálnak jutván, az ő nevéről neveztetett el); továbbá Györgyteleke (Chaholyi Györgytől) keletkezésének körülményei ide vezetnek. — A Rozsályi Kun család Szathmár Vármegyében hajdan hires és birtokos család vólt, s a rozsályi uradalomhoz igen sok helység, s köztök Pete is tartozhatott.

1707-ben nem csak Ember Pál Lampénál, hanem Bélteki is a nevéről nevezett s Szőllősi András tractualis notarius által készittetett papbéres mátriculában a szatmári tractus egyházai közé számitja Petét (68. lap), de a papi fizetésről nem emlékezik. — Hogy Pete, ha nem is anyaegyház, — amit tagadni alig lehet — de mindenesetre népesebb filia lehetett, igazolni látszik azon körülmény, hogy harangja már 1726-ban Atyában mondatik lenni. — Lásd Solymosi visit. protoc. 203. lapon. — 1725. és 1726-ban Atya filiájának emliti a Solymosi idézett jegyzőkönyve.

Petéből a kálvinista és magyar ember csaknem végleg kipusztulásának oka lehet az 1709-ki pestis, 1717-ki tatárdulás, és főleg a sértett nagyravágyás és mellőzésből kurucgenerálissá, majd ismét a nagymajtényi mezőn kötött — ugynevezett — szatmári compositio után a hatalom szolgájává lett gróf Károlyi Sándor birtoklása. — Az eféle „compositiók"-nak hajdan szép jutalma vólt, s meg is kellett azt tovább is érdemelni. A gróf Károlyiak kiérdemelték az ily jutalmakat, amenyiben a magyarsággal tökéletesen összeforrt és azonos protestáns — illetőleg kálvinista — vallásnak barátjai soha sem vóltak! Keménynyaku kálvinista jobbágyaikon ahol csak könnyü szerrel lehetett, rendesen tultettek!

A petei igenkevés számmal lévő protestánsok istenitiszteletre Pusztadarócra járnak és ezzel együtt a szatmári ref. egyházmegyébe tartoznak. — Pete többi lakosai oláh-félék.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

IX. Sáár.

Sáár fekszik a Sár vize mellett, melytől nevét vette. — 1450-ben a Sááry család birta; mely családból Saáry András török rabságba esvén 1547-ben Csomaközy Lőrinc kérte fel. Szirmay Szatmár vmegye Leir. II. kötet 283. lap.

1707-ben a Bélteki papbéres matriculájában mind a papi, mind a rektori fizetés be van iktatva. (Lásd 76. lap.) Eszerént anyaegyháza vólt Sááron a reformáltaknak, s mind papjának, mind tanitójának kellett lennie.

1725-ben még nagyszámmal lehettek ref. lakosok; de már akkor Sáár Homok filiájának mondatik. — Solymosi Caus. protoc. 29. lap.

1726 januáriusában a visitatio megemliti, hogy a sáári ekklának, Homok filiájának kőtemploma és derék harangja van; egyuttal megrendeli: „minthogy a homoki papnak nincsen alkalmatossága, amin a sáári ekklába általjárjon: tehát köteleztetnek a sáriak, hogy istenitiszteletre járjanak által.“ — Lásd Solymosi visit. protoc. 134. és 135. lap. — E meggondolatlan intézkedése a szent(?) visitatiónak, ugy látszik maga után vonta a sáári egyház teljes elpusztulását. A különben is kevesen levő reformáltak az istenitisztelet gyakorlásának terhes volta, s az elszaporodó oroszok miatt odahagyták Sáárt.

1811-ben a járdánházi Kovács család birta Sáár helységét, mely állott 22 ház oroszból, kiknek papjok ugyan nem vólt; de templomjok igen, mely hihetőleg hajdan a ref. lakosoké lehetett.

Jelenleg Sáár a Homok filiája, s a benne lévő kevés reform. lakos Homokra jár templomba. Anyaegyházával együtt a coordinatio óta a nagybányai egyházmegyéhez tartozik.

X. Tagy.

Tagy városának romjai 1810 körül még láthatók vóltak a Kraszna mellett, Majtényhoz közel a gilvácsi határban. — A Bélteki protocollumában a szatmári tractus egyházai sorába Tagyot is beigtatta egy későbbi kéz a 96. lapon. — Egyébiránt róla sehol sincs emlékezet az egyházmegyei levéltárban.

XI. Zajta.

1524-ben a rozsályi uradalom felerészével Zajta is a Bélteki Drágffy Gáspár kezére kerülvén, hihetőleg ennek befolyása következtében reformáltatott. — 1555-ben a Drágffy család kihaltával visszaállt a szintén ref. Rozsályi Kun családra. — Szirmay Szatmár vm. Leir. II. köt. 272. l.

1671-ben Rozsálylyal együtt elpusztult Zajta is, ugy hogy kőtemplománál egyebe nem maradt. Lampénál ugyan a szatmári ref. egyházak közé van sorozva, és Bélteki papbéres mátriculájában is előfordul 1707-ben a 9. lapon; de utána van irva: „puszta“ ahonnan az egyházi hivataloskodók fizetése sincs bevezetve a 100-ik lapon.

1727-ben a Solymosi visitatorium protocullában a 226-ik lapon ez áll: „Fekete Gáspár zajtai (féle) ember a testamentomban a rozsályi ekklának hagyta vólt az elpusztult zajtai ekkla ezüst pohárát; de azt (annak fia vagy rokona) Kispeleskén lakó Fekete András még 1727. táján

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

is oda nem adta, hanem el akarta adni a kispeleskei ekklának pénzen stb." — el is adta Bucsi István kispeleskei papnak, ki miután hasadt vólt a zajtai pohár, s a kispeleskeiek át nem vették: eladta egy zsidónak!

1760 táján s még később is a puszta-zajtai cinteremben lévő szilvást a rozsályi pap birta. A zajtaiak harangja szintén Rozsályba kerülvén, a rozsályi ref. ekkla birtokában vólt még 1778 előtt is.

1778-ban pápista svábok ülték meg Zajtát, kik rozsályi főbirtokos Maróthy Ferenccel egyességre lépvén, uj falut épitettek a régitől 130 lépéssel odább délnek, s a reformáltak által odahagyott templomot, tornyot felfogták, renoválták, s birják ma is.

Zajta a rozsályi anyaegyházzal a coordinatio óta a nagybányai egyházmegyébe tartozik, s a benne lakó nehány kálvinista, templomba Rozsályba jár.

Közli ***Kiss Kálmán***
mándi ref. lelkész.

Még nehány szó Kulcsár és Hellopaeus müveiről.

A szives olvasóktól elnézést, tisztelt szerkesztő urtól pedig parányi tért kérek arra, hogy a „Figyelmező" 198—200 és 152—255. lapjain felsorolt müvekről valamicskével biztosabb ösmeretet nyujtsak, miután alkalmam vólt közelebbről Liszkay ur előzékeny szivességéből ama munkákat közvetlenül használhatni, miért fogadja a nyilvánosság terén is köszönetemet.

A három összekötött munka között első helyen áll Szikszai Hellopaeus kátéja, melynek csakis ajánlólevelében van oly részlet, mely bennünket is érdekelhet; maga a szöveg a vallás-tudomány kozmopolita mezében van, mely ennélfogva kiválólag egy nemzeté sem, hanem magáé a felekezeté.

Nézzük meg tehát az ajánlólevelet, amenyiben módunkban áll. Azért hangsulyozom azt, hogy amenyire módunkban áll, mivel e példány cimlevele hiányzik, s amig teljes példány elő nem kerül: addig az ajánlólevélből kiokoskodható hozzávetésekre lehet csak támaszkodnunk.

A kor szokása szerént beszél abban az Antikrisztusról s ilyet kettőt talál; ezek egyike „kitagadgia igaz Istenségét az mi Vrunknak" s az eféle eretnekek „mostan nagi sok helieken, es E r d e l i o r s z a g b a n n i s v e z e k e d n e k." Ezek nyilván az unitáriusok, de mellettök ott van aztán „az Romai vezedelemnek fia", kik által az egyház „koroskent" háborgattatik. Hogy tehát az Antikrisztusokat ellensulyozhassa; „az hiueknek confirmatioiokra es oktatasokra irt egi kis keönueczikét, kit Cathechismusnak nevezett." „Ezt penig — igy folytatja tovább — teh Nagisagodnak neue alat akarom kybocziatnom, es Nagisagodnak minth kegielmes Azzoniomnak aianlom", először mert sok embertől hallotta „azzonia" isteni félelmét s ezt meg akarja hálálni „ez kiczien aiandekual"; másodszor hogy az ő neve folytán mások is felbuzduljanak annak olvasására; harmadszor pedig neki ajánlja azért, mivel „az nagisagtok mostani szerenczieiehezis illik ez a tudomani", mely szerencse nem egyéb, minthogy isten „ez ket eztendőben sokfele haborusagual es kesertettel látogatta

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

meg őket" szeretete jeléül. Kiemeli ezután munkája előnyeit, amikkel fölülmulja a sok „deak es magiar" nyelvü catechismusokat, végül kéri, hogy „azt (ezt) az kyczien elseő Aiandekat vegie teőle io neuen, kit ha latand, tellies eleteben hyuen akar az Nagisagtoknak... szolgalni."

Ha most már keressük patronája nevét: azonnal Gúti Ország Borbála jut eszünkbe, kinek ajánlja „Az My Kereztieni hitönknek.... harom fv articvlvssarol" (Debr. 1574. 4r.) szóló művét, melyet szintén „elsű ajándéká"-nak nevez, de épen e körülmény teszi kétségessé előttem a személyazonosságot. Lehetetlen ugyanis feltennünk azt, hogy egy és ugyanazon egyénnek két munkát ajánljon valaki. s mindegyiket elsőnek nevezze. De ha Ország Borbálát mellőznünk kell: akkor sejteni sem tudom, hogy ki lehetett pártfogója.

Ami kiadási helyét és évét illeti: ezeket sem sikerült meghatároznom, de anyi kétségtelen, hogy Kulcsár műveivel nem együtt és nem egy nyomdából került ki. Betüinek alakja, nyomdafestékje, papirja lényegesen különbözik a Hoffhalter lendvai nyomdájában használtaktól, de különbözik a debreceni Komlós, a kolosvári Heltai, a dunántuli Manliusféle kiadványokétól is, melyekkel a nemz. muzeumban gondosan egybevetettem. Hol és mikor jött ki tehát? sejteni sem vagyok elég merész.

Hogy végre a debreceni csonka példány, melyet Szabó Károly ur ezzel egyazonnak hisz, valóban az-e? talán meghatározható lesz a mű fejezeteiből is. E példányban ugyanis minden articulus szövege felett, a lap tetején ott van a cim következő rendben: a szent háromságról, a teremtésről, a törvényről, a tiz parancsolat tiz cikkelyéről külön, „az bwnreol", a megigazulásról, az evangeliomrul, a poenitentiarul, a jó cselekedetről, a szabad és rab akaratról, a keresztyény szabadságról, a botránkozásról, az anyaszentegyházról, az imádságról, a szentségekről, a keresztségről, az urvacsorájáról, a feltámadásról. Ha ezek megvannak és ily sorozatban a debreceni csonka munkában: akkor biztosan kimondható, hogy a két példány azonos.*)

Második helyre van kötve Kulcsárnak „Az halalra valo keszöletröl" cimü munkája, melyet „Generoso, et Magnifico Domino Domino Nicolao Banfi, de Alsolyndva, comiti comitatus Szaladien: ac Sacrae Caesareae et Regiae Majestatis Pocillatori etc." ajánl. Latin ajánlólevelében magasztalja Bánfit s inti az ördög incselkedéseire, miközben kifejezi a személyes ördögben való hitét, mely azon időben ugy látszik általános vólt külföldön és hazánkban. Hosszas beszéde közben egy helyütt igy szól: „Cum ... viderem statum hujus temporis, in quo tot passim invadunt homines morbi, calamitates, miseriae, infortunia, fiunt praeterea vastationes regnorum, scholarum et piorum coetuum: crudeliter enim pii doctores, et confessores verae doctrinae incarceruntur, aut in exilium relegantur, nonnulli vero illorum igni traduntur, aut alio genere mortis interficiuntur: Scripseram Magnifice Domine in meo Exilio, exiliorum consolationem et relevamen aerumnarum, non ut saltem mihi ipsi aggratularer, sed ut opusculum foret etiam aliis piis consolationi ..... Lynduae die Augusti 28. Anno 1573. Magnificentiae Vestrae Humilis subditus Georgius Kultsar."

---

*) Itt megjegyzem Szabó K. ur közleményének teljesebbé tételére, hogy Hellopoeus egri kátéja megvan a n. muzeumban, valamint Liszkay urnál is, utóbbi helyen egybekötve „Az My hitönknek... harom fv articvlvssá-"val.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Ez adatból is bizonyos tehát — noha nincs tüzetesen hazánkra mondva — hogy nálunk is égettek meg, és végeztek ki más módon, meggyőződésükért hitbuzgó egyéneket, de érdekes e pár sor Kulcsárra nézve is. Ö ugyanis számkivettetésről panaszkodik s ugylátszik, hogy Bánfi befogadta magához, de ekkor még nem alkalmazta, mert neve mellé a „humilis subditus"-on kivül nem függeszt mást, mig ez év októberében*) (Mindszent hó) „Also Linduai Taneito" nevet használ, 1574-ben pedig Szabó Károly észrevétele szerént már prédikátor. Nem lehetetlen tehát, hogy őt is, mint Bornemissza Pétert s másokat, valamelyik hatalmas főpap elüzte lakhelyéről s ő odavonult, ahol bátorságban érezhette magát. Ilyen helynek pedig méltán lehet tartanunk Lendvát, mely a határszélhez közel, tehát a töröktől bátorságban és egy hatalmas protestáns főur birtokában és védszárnyai alatt feküdt.

Ami magát a munkát illeti: az egy erkölcsi tartalmu dolgozat, melyet négy részre osztott, u. m. „Elöször szoll az embernec életinec rendiröl. 2. Az halálra való készöletröl. 3. Az ördögnec kisértetiröl. 4. Az vigasztalássokról, mellyeckel az hiuec magokat vigaztalliác az halálnac elötte, es az halálnac oráiánis." Legtöbbet foglalkozik az ördöggel, melynek 25-féle kisértését adja elő, nyomban a megfelelő cáfolattal, épugy, mint Bornemisza Péter is az „Ördögi kisirtetekről" szóló művében. Végül az 57—65. levélen egy toldalékot ad „az más világi életben való állapattyokról az megboldogult lelkeknec, és elkárhoztaknac."

A 65-dik levél első lapjának alján ott áll a végszó: VEGE VAGION.

Közvetlenül e munka után áll „Az ördögnec a penitencia tarto Bünössel valo vetekedéséről" cimü rövid munka, mely hitem szerént az előbbivel együtt s egyszerre nyomatott. Bizonyitja ezt az, hogy mig az első munkát augusztusban kezdik nyomtatni, addig ezt októberben; megjelenésük között tehát épen elég időköz van arra, hogy az akkori lassu nyomtatás mellett kijöhetett egy, az elsővel egyenlő nagyságu mű; de a kolophon is csak az utóbbinál van feltéve, holott egy és ugyanazon nyomdából kerültek ki s egymás után is vannak kötve, amit szintén felhozhatunk, habár nem is valami erős érv gyanánt.

Ajánlva van Az Tekentetes es Nagisagos szabad vraknak es öröc Ispanoknac, Zrini Györgynec, Az Romai Czaszár es Királi ö felsége Tárnoc Mesterének es Tanátsának, Zrini Christophnac, es Miklosnak, Attiafiaknac etc." Ezen ajánlólevél is a „megéhözött sivó oroszlányhoz hasonló" ördög gonoszságainak ecsetelésével kezdődik, s ezen irányban van folytatva is, mignem e ponthoz ér: „Mely dolog (az ördög incselkedéseinek a szentirás alapján való legyőzése) felől egynihány esztendővel ezelőt az Istenfélő, és Christusban elnyugot Vrbanus Regius Doctor irt volt egy kitsin rövid vetekedésnek rendit egy hiv barátjának kedvejért, kit az ördög az ő álnok kisértetivel külömb külömbképpen ustromolván, kétségbe akar vala ejteni idvössége felöl. Miért hogy kedig meég most

*) A hónapot biztosan nem tudtam meghatározni. Kulcsár Mindszent hava 7-dikét irja keletül, ami mai naptáraink szerént októberbe esik, de Mátyás Flóriánnak egy cikke szerént (Nyelvtudományi Közlemények. 1864. III. 340. l.) hajdan hol október, hol novemberben volt, söt szerénte van eset rá, hogy egy és ugyanazon codexben november hó előfordul Mindszent és Szent András hava gyanánt. A nemz. muzeumban lévő Batthyány Boldizsár-féle 1489-diki missale magyar naptárában — melyet evégre átnéztem — „Mynd Zentho = október. E. L.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

sem szünt meg az ördög .... ez ő álnok és dühös mesterségétől : tetzék én nékem, hogy az időnek mivolta szerint, az szegény Magyaroknak kedvökért, kik az Diák és Német irást nem értik, ugyanazon rövid vetekedést magyar nyelvre forditanám, nem hogy ezzel az én tisztességemet keresném, de hogy az én nemzetségemnek nemcsak szömélyöm szerint való szollásom által*) ez világi életemben, de irásom által is .... szolgálhatnék üdvösségére." És ezt a Zrinyiek neve és ótalma alatt azért akará — ugymond — kibocsátani, „hogy mind ez világ végeig bizonsága lenne e kitsin munka annak, hogy N(agyságtok) segitője volt az Christus Anyaszentegyházának, őrizője, megtartója az ő drága igéjének, sőt az Istenhez hallgató népnek, és annak lelki pásztorinak is oltalmazója és táplálója." Magasztalja ezután a Zrinyieket, mint „az Isten anyaszentegyházának és pásztorinak jó dajkáit" stb. Bevégzi pedig ajánlását ilyeténképen: „Tartsa meg az Ur Isten N. az ő szent fiának kedvéjért az ő Anyaszentegyházának épületire, az keresztyén népnek oltalmazására, és az ő igaz tiszteletinek megmaradására. És erőséjtse meg Nagyságtoknak az ő igaz ismeretit, s tartsa meg mind végig az igaz hütben. Amen. Also Linduán irta, Mindszent hauánac 7. napián. Enni esztendőben: 1573. Nagys: Alázatos szolgáia Kultsár György Alsó Linduai Taneito."

E kis munka tehát — mely a bünös és a kisértő közötti párbeszéd alakjában van irva, s mely a bünös diadalával végződik — egyszerü forditása Urbanus Regius vagy némétesen Kőnig Orbán „Dialogus inter Satanam et peccatorem poenitentem" cimü művének. Nem lehetetlen, hogy ezt már korábban forditotta, miután Regiusról, mint „egynihány esztendővel" előbb elhunytról nyilatkozik, holott ő már 1541. máj. 23-án meghalt, de az sem lehetetlen, hogy Regiusnak 1562-ben, tehát csak tizenegy évvel előbb, megjelent összes műveit használta s ujabb kiadás feküvén előtte : nem pontossággal járt el a halálozási év megjelölésében.

Érdekes különben ezen ajánlólevél anyiban, hogy a Zrinyiek jó protestáns voltát erősen bizonyitja s talán nem csalódunk, ha ennek alapján a szigeti hőst is az ujitott hit bajnokai közé sorozzuk, ami csak emelheti önérzetünket. Tudom ugyan, hogy Tóth Ferenc az ő protestánságát széltiben emlegeti, sőt 1566. előtt nyomdát is állittat vele Nedelicen a javitott hit terjesztésére, de az ő puszta állitásánál erősebb bizonyiték rejlik imezen egykoru tanu nyilatkozatában.

A művek nyelvezetéről szóljanak annak idejében nyelvészeink. Anyi első tekintetre is föltünőleg kirí azokból, hogy nagyon is zalai dialectussal vannak irva, de a mi nyelvtörténetünkre nézve csak előnyül szolgálhat.

Még néhány apróságot érintek meg, hogy példányunkról lehető hü képet nyujtsak. Régi birtokosai közül egyet lehet határozottan tudni, ki az utólsó tiszta lapon ezt jegyezte fel: „Én Oroszi Istvány ezen könyvet cseréltem Sopronyban laktomban egy más hasonló materiarul irott német könyvön ugyan Sopronyban lakozó Simony nevü kovátstúl Anno 1739. Teichtmann nevü német gazdámnak idejében Deccard rectorom alatt." Oroszitól vagy utódaitól miként került végre Tóth Ferenchez? arról semmi tudomásom.

*) E pontból világosan kivehető, hogy ő már korábban rendes prédikátor volt, s hogy az elüzetésére vonatkozó sejtelmünknek lehet alapja. E. L.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Első táblája külsejére V. Z. betük s 1578. évszám van benyomva, mely a beköttetőt és a bekötés évét jelöli. Vajjon nem lehetne-e a V. Z-t Valentinus Zikzainak értelmezni? s vajjon igaza van-e Weszprémi Istvánnak, ki (Succ. Medicorum Biographia IV: 363.) Szikszai Hellopaeus halálát 1575-re teszi? Erre csak Debrecenben felelhetnek meg, hol helyreigazitják Weszpréminek és Tóth Ferencnek azon tévedését is, hogy H. Egerből Debrecenbe 1572-ben vitetett át.

Kötése egész bőr, rongyollott sarokkal és leszakadt rézkapcsokkal.

Enyit tartottam szükségesnek elmondani e három munkáról, melyek ezideig tudtunkra egyetlen példányban maradtak fen.*)

Eötvös Lajos.

Egyházi krónika.

Külföldi protestáns lelkészek mult évi értekezletei. A külföldön alig van oly kis országos vagy tartományi protestáns egyház, a melynek lelkészei már régólta rendszeres évi értekezleteket ne tartanának, melyeken a protestáns egyházi életet s a lelkészi hivatalt közelebbről érdeklő tudományos és gyakorlati kérdések tüzetesen és rendszerént szép sikerrel fejtegettetnek. A mult évben következő főbb értekezletek tartattak:

Neuwiedben ápril utolsó s május első napján a közép Rajnavidék lelkészei, általánosan beösmervén az iskolából kikerült ifjak szellemi ápolásának szükséges voltát: e tekintetben az ifjui egyleteket s a továbbképző iskolákat látták célhoz vezető eszközöknek. Nézetök szerént különösen leányok számára célszerü lenne jó olvasmányokról gondoskodni s kötő-, varró- és ének-egyleteket szervezni. — Vitatták továbbá az evangelikus lelkésznek a kor theologiai tudományosságához való viszonyát. Elösmerték, hogy a lelkésznek is mindenesetre tájékozottnak kell lenni a kor theologiai tudományosságának mezején, első dolga azonban, különösen a Krisztusról való bizonyságtétel, a vallásos élet ápolása; a theologiai tudományok mezején pedig különösen a biblia tanulmányozása.

A rajnavidéki protestánsok tudományos egylete, mely a legujabb időkben alakult, Kölnben, május 26-dikán tartott ülést, amelyben mintegy 100-an vettek részt. Vitatták Dr. Fabri tételeit a teremtés fogalma felett. A fejtegetés azon tételből indult ki, hogy a világ teremtetésének fogalma mind logikai, mind valláserkölcsi szempontból szükségesképeni fogalom; a deisták, pantheisták és materialisták tévelygése elvetendő. Némi ellenzés vagy eltérés csak anyiban volt, amenyiben némelyek, de kevesen, a folytonfolyó teremtés eszméjét vitatták. — Vitatták azon kérdést is, hogy ha a két testvér evangelikus egyház egyesül, tehát az unio létrejötte esetén, mi értékök van

---

*) Helyre kell itt igazitani még egy jóhiszemü tévedésemet, amenyiben első közleményemben Szabó K. ur után e munkákat emlittetleneknek állitottam, holott ez csakis az elsőre és utólsóra nézve áll, miután Tóth Ferenc felemliti egyik művében (Prot. ekklésiák historiája. 1808. 172. l.) Kulcsárnak „A Halálra való készöletről" című dolgozatát, de ez mindeddig észrevétlenül maradt, irodalmunk legalább nem vette tudomásul Tóth Ferenc rövid értesitését. E. L.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

a hitvallásoknak. Itt már erős eltérések voltak; de azért a kölcsönös szeretet és tisztelet s a közös ellenségek elleni egyetértés épen nem gyengült.

A badeni predikátori értekezleten, mely május végső s junius első napján Karlsruheban tartatott, Holzman tanár az ujabb theologiai irodalom felett tartott szemlét; Hönig heidelbergi lelkész az Istenről eszmét, Schellenberg szinte heidelbergi lelkész pedig a házassági ügyet fejtegette. Ez utóbbira nézve abban lőn megállapodás, hogy a polgári házasság s az illetők szabad tetszésére hagyott egyházi megáldás, épen nem veszélyesek, hanem inkább üdvösek az egyházra nézve.

A lutherán lelkészi értekezlet Lipcsében május 19-én ülésezett. Tárgyaltatott a weimari zsinat-ügy, melynek folytán a szigoru lutherán theologokból álló egész gyülés határozott protestacióját fejezte ki a felekezeti jellemmel nem biró iskolák ellen. Vitatták, de nem döntötték el azon kérdést, hogy megegyezik-e a lelkészi hivatal méltóságával az, hogy a lelkész a napi sajtónak ellene intézet támadásaira feleljen. Az iskolák szervezésének ügyét különös figyelemmel fogja kisérni az értekezlet.

A straszburgi lelkészi értekezletben, junius közepén mintegy 100 lelkész vett részt. A főkérdés az volt, hogy a protestáns egyházban hol van a tanszabadság határa, vagyis mi annak a korlátja. Az előadó szerént: a szentirás sérthetlen s döntő tekintélye s az egyedül hit általi megigazulás dogmája, mások szerént: az egyházban uralkodó egyetemes öntudat, ismét mások szerént: a hitvallások tartalma alkotja azon határokat, melyeken tul menni a protestáns egyházban nem szabad.

A hannoverai szigoru lutherán értekezlet a kor liberalizmusának tulzásai ellen, Isenberg szuperintendens előadása nyomán népkönyvtárakat, rövid értekezéseket, naptárakat ajánl. Vizsgálat alá vette a szegényápoló-intézetek jelen szervezetét s a dologházat a szegények intézete mellé különösen szükségesnek tartja. Ülésezett május végén.

A berlini lelkészi értekezletek egyikében, mely orthodox luterán, az óltár sakramentumáról, vagyis az Ur vacsorájáról, és a törvényesen elválasztott házasok ismétleni esketéséről tartottak előadást. A másik berlini értekezleten Dr. Hoffmann generalszuperintendens az egyház iránti rosz hangulat okairól, Herbst pedig a gymnazium és keresztyénség egymáshozi viszonyáról értekezett. Mindkét értekezés kinyomatott.

A helvét predikátori egylet augusztus 10 és 11-dik napjain Genfben tartá ülését. Legnagyobb részben francia református és pedig főként tulzó orthodox református lelkészek voltak jelen. Az üléseket könyörgés és egyházi beszéd nyitotta meg s zárta be. Godet a Krisztusról, mint az egyház egyetlen fejéről értekezett, Pronier genfi tanár is ezt fejtegette és pedig oly szellemben, miszerint a modern gondolkodást egyenesen egyházellenesnek nevezte. Erre Hirzel, szabadelvü álláspontból, azt fejtegette, hogy a két theologiai irányzat, t. i. a liberal és orthodox, miben egyezik, miben ellenkezik egymással. A közös cél az Isten országának épitése volna, békében és kölcsönös önmegtagadással kellene

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

mindkét pártnak e célra munkálnia. Bungener genfi lelkész az egyetemes papságról értekezett, némelyek szerént egykissé klerikalis szinezettel; ennélfogva Bouvier tanár azon óhajtását fejezte ki, hogy vajha a lelkészek és laikusok közötti minden különbség eltöröltetnék stb. stb. Voltak még több rendbeli s leginkább orthodox szellemü előadások. Mindkét nap estvéjén egy-egy tekintélyes és gazdag genfii ur Plantamour és Saladin vendégelte meg a városon kivüli gyönyörü kerti lakokban az értekezlet tagjait.

A német hollandiai lelkészi értekezlet Veselben oktober 12-én tartatott. Ezen értekezleten, mely könyörgéssel és egyházi beszéddel nyittatott meg, az első előadást Dr. Hofstede de Groote tartotta a modern theologiáról, amely ő szerénte be nem bizonyitott előfeltételekből indul ki, s az egyháziasság és erkölcsiség romlására vezet. Krüger hasonló tárgyról s hasonló szellemben szólt. Mindketten nagyon sötét szemüvegen nézték a modern tudományt és theologiát; a gyülés azonban helyeselte előadásukat. A népiskolának az egyházhoz és államhoz való viszonyáról, Hollandiából rotterodami tanitó Toorenbergen, német földről pedig a kitünő paedagog Dörpfeld értekezett. Fejtegették mind a hollandiai, mind a porosz iskolarendszer hiányait s szóltak a szükséges reformokról, oly szellemben, mint az emlitett Dörpfeldnek általunk röviden már ismertetett müve szól.

Mindezek csupán lelkészi értekezletek valának, és pedig ezek sem teljes számban. Ezeken kivül tartattak még protestáns egyházi és vallási ügyben a külföldön több rendbeli oly társulati és másnemü, de azért nem egyházi s hivatalos gyülések, amelyeknek már nemcsak lelkészek, hanem világi férfiak is voltak rendes alkotó tagjai.

A Gusztáv-Adolfegylet mult évi nagy-gyülése Bairuthban, augusztus 17—19. napjain tartatott. 241 tag alkotta a gyülést, akik 52-ön kivül mind lelkészek valának. Első napon Meyer müncheni esperest predikált 2. Kór. 5: 14. felett alkalmazva e vezérigék tartalmát a Gusztáv-Adolf egyletre. Az ezután következett nem nyilvános ülésben a nassaui egylet azon inditványa tárgyaltatott, hogy az egyetemes gyülés nyilatkozzék a pápa ösmeretes meghivására. Az inditvány nem fogadtatott el, azaz a Gusztáv-Adolfegylet nem nyilatkozott a pápa meghivására. Igen helyesen! A pápának miként anathémáira ugy bármiféle meghivásaira is legegyenesebb felelet az, hogy a protestáns egyház fenáll, él és működik, hogy valóban protestánsok vagyunk és azok is maradunk stb. Beszélgetnünk a pápával egészen felesleges. Másnap Dr. Kahnis lipcsei tanár predikált 2. Kór. 4: 5—10. felett. Az évi jelentést Dr. Fricke tette. Az évi bevétel volt 207,801 tallér. Segélyeztetett 904 gyülekezet; 121-el több mint a mult évben. A segélyezés kiterjedt Amerikára, Belgiumra, Németországra, Törökországra, a Dunai tartományokra, Franciaországra, Hollandiára, Oroszországra, Spanyolországra, Portugalliára, Magyarországra stb. Hazánkba négy gyülekezetbe 1162 tallér küldetett. — A mult évben az egylet költségén 41 templom egészen felépittetett, 23-nak alapja letétett, lelkészi lak 26, protestáns iskola pedig 35 épittetett. A gyülés idején 145 gyülekezet templom, 185

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

lelkészlak épités, 200 adósság törlesztés, 148 lelkészfizetési és iskolai alap alkotása végett folyamodott segélyért. — Az egylet vagyona a mult évben 79 hagyatékkal gyarapodott, amelyek közül némelyik igen jelentékeny, igy pl. a Düsseldorfban elhalt báró Diergardt evangelikus egyházi és missiói célokra 180000 tallért hagyott. Fordultak elő katholikusok hagyományai is. Különböző helyeken számos uj egyletek alakultak s csatlakoztak a G. A. egylethez. Ezután a különböző országokban szétszórva élő protestáns egyházak és iskolák viszonyai rajzoltattak. Párisban ezelőtt nehány évvel még a német protestánsoknak csak egy temploma és 3 iskolája volt; most van 6 templomok és 47 iskolájok, 4500 gyermekkel. Tehát Párisban 47 német protestáns iskola!! Ausztriában, Kollatschek lelkész előadása szerént 340,000 evangelikus él 19 millió katholikus között. Legnagyobb számmal vannak a protestánsok Bécsben, közel 20 ezer s Teschenben mintegy 10 ezer lélekkel. Az állam egy darab idő óta évenként 50 ezer forinttal segélyezi a protestánsokat; egyébként a gyülekezetek maguk tartják fen magokat. A lelkészek hiánya oly nagy, hogy vannak helyek, melyeken évenként csak egyszer predikálnak. Bukovinában egy gyülekezetnek 10 évig, másiknak 85, másiknak ismét 33 évig nem volt lelkésze. — Legérdekesebb volt Spanyolországból Antonio Carrasconnak a spanyol s különösen a mádridi protestánsokról tett jelentése. Itt az isteni tiszteletet 900—1000 egyén látogatja már, közöttök kitünő állásu férfiak is; — a bibliát nagyon keresik, s általában a protestantizmust teljesen elnyomni, már Spanyolországban sem könnyen lehet. Rajzoltatott továbbá a Pozenben, Bajorországban stb. szétszórva élő protestánsok állapota. Ausztriában különösen Bielitz és Semonitz ajánltattak segélyezés végett, mely utóbbi a königgrätzi ütközet alkalmával egészen leégett. Az ausztriai protestáns iskolák ügye e nagygyüléshez még nem vólt bejelentve.

Az angol bibliaterjesztő társulat közelebbi működése különösen hazánkban. Az angol, vagy mint rendesen nevezni szokták, britt és külföldi bibliaterjesztő társulat 1804-ben alapittatott Londonban. Egy oly angol társulat, amelynek célja vólt kisebb vallásos tárgyu nyomtatványokat terjeszteni, 1802. dec. 7-kén gyülést tartván Londonban, Charles nevü buzgó predikátor elragadó szavakkal rajzolta, hogy mily nagy szükség van Walesben bibliákra, s erre el is határoztatott, hogy társulat alakuljon a bibliának Walesben való terjesztése végett. Ekkor felkiált egy baptista predikator Hughes: „ha Walesben szükség terjeszteni a bibliát, miért ne lenne szükség terjeszteni azt az egész országban, sőt az egész világon?“ Igy alapittatott meg, kellő előkészületek után a nevezett társulat egy oly gyülésen, amelyen több protestáns felekezetek képviselve vóltak. Az alapitó gyülésen 17,500 frankot tettek öszve; 1855-ben az évi bevétel már több vólt 3 és ¼ millió franknál. A négy első évben 81 ezer biblia terjesztetett szét. A mult év végéig pedig már ötvenhétmillio kétszáztizezernégyszáznyolcvanöt (57.210,485) példány vólt a szétterjesztett bibliák száma. A társulat, fenállásának ötven első évében, 121 oly nyelvre fordittatá le a bibliát, amilyenre az azelőtt lefordítva még sohasem vólt. Jelenleg már öszvesen, mintegy 170-re megy a különböző

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

nyelvü forditások száma. Ezen társulatnak az $186^{8}/_{9}$-dik évi müködéséről szóló kivonatos jelentés, egy 111 8-adrét lapra terjedő sürü nyomásu füzetben a mult év végén jelent meg. Ezen jelentés folytán, ezeket olvassuk a többek közt hazánkról: „Magyarország népének valódi boldogságára nézve semmi sem vólna szükségesebb, mint az igazság és kegyesség azon elveinek követése, melyeket a biblia ajánl. Etekintetben örülni lehet, hogy a legközelebbi évben 45,562 példány kelt el Magyarországban. A római katholikus klérus, kevés dicséretes kivétellel, erősen ellenzi a biblia-terjesztést, de ennél méginkább szomoritó azon ratzionalistikus és világi szellem, amely a magyar protestáns egyház egyrészét áthatja. Esetek vannak, hogy némely lelkészek a vasárnapot nem a gyülekezet isteni tiszteletén s nem tanitással, hanem vásáron, gazdászati foglalkozásokkal, vadászattal s vendégeskedéssel töltik. De vannak a magyar lelkészek között kegyes, komoly férfiak is, akik munkálkodnak az evangyéliomért és fájlalják egyházuk jelen állapotát. Az ilyenek nagy örömmel üdvözlik, részvéttel kisérik, segéllik stb. a bibliaterjesztő ügynökök müködését.“ Magyarországon 13 colpolteur (vándor bibliaárus) müködik; többre vólna szükség, de nehéz alkalmas embert kapni, mert a viszonyoknál fogva több nyelveket kellene beszélni. Ezekután érdekes esetek hozatnak fel, hogy különösen a budapesti ügynök miként terjesztette, kinálgatta a bibliát uton-utfélen, mesterségi mühelyekben, kávé-, ser- és borházakban, hangversenyre készülő delnők közt a dalteremben, magasrangu katonatisztek közt stb. „Egykor — ugymond — egy a kaszárnyával szembenlévő kávéházban, igy szólottam a tábornokhoz, ki több tisztekkel együtt vólt ott: „Kegyelmes uram! szabad kérnem, hogy vegye meg ezen bibliát, melyben az Isten igéje van!“ A tábornok tetőtől talpig végig méregetett szemével; de a könyvet elvette, megnyitotta és igy szólott a tisztekhez: „Jó könyv ez uraim! mindegyikönknek birnia kellene egy példányt.“ Ezen a napon a tisztek 30 bibliát vettek tőlem német, magyar, lengyel és szerb nyelven.“ — Erdélyben a görögkatholikus román püspök betiltotta a bibliát. Az emelkedett szellemü református püspököt különösen kiemeli a jelentés, mint aki a somlyói zsinat alkalmával, az ott jelenvólt nagyszámu lelkészeknek és tanitóknak különösen szivére kötötte, hogy a népet a biblia megszerzésére és olvasására buzditsák stb. Erdélyben nagyonszük a pénz, mond a jelentés, s vólt eset, hogy a szegény napszámos, két napi munkára ajánlkozott egy bibliáért. Az erdélyi református lelkészek részvétét és segitségét különösen kiemeli a jelentés. Levelek által előre tudtul adatott, hogy micsoda uton s állomásokon halad keresztül a vándor bibliaárus, s oly falvakból, amelyek az országuttól távolestek, lóháton jöttek az emberek az országuthoz, s ugy vettek bibliát stb. — Közönségesen tudva van, hogy azon magyar bibliapéldányok, amelyeket több mint 30 év ólta használunk, mind az angol bibliaterjesztő társulat kiadványai. Maga a papiros megéri ezekben azt a pénzt, amit érettök fizetünk. — Az ángol miként mindenben amihez fog, ugy a bibliaterjesztésben is nagyszerü. Terjeszti ő a bibliát nemcsak Európának minden országában, hanem Ázsiában, Áfrikában, Amerikában; a világtenger szigetein, egyszóval mindenütt a föld határain. Méltán áll tehát e társulat hivatalos pecsétjén Jelenések XIV. 6: „Láték egy angyalt az ég közepén repülni, kinél vala az örökkévaló evangyéliom, hogy a föld lakosainak hirdetné az evangyélio-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

mot, és minden nemzetségnek, ágazatnak, nyelvnek és népnek."

Ausztria. Az ultramontánok és jezsuiták közel győzelme Ausztriában. — Az osztrák miniszterium közelebbi időkben történt változását igensokan csak ideiglenesnek és olyannak tartják, amelyet nem sokára az ultramontán érdekek teljes győzelme fog követni. — Báró Stillfried, a katholikus egyetemes gyülés elnöke azt nyilvánitotta nem régen, hogy Ausztriát csakegyedül a római katholikus hagyományokhozi hűség tarthatja fen. Gróf Walterstorf is nyilván azt állitá, hogy Ausztriát a szétbomlástól csupán az igazi római katholikus politika mentheti meg, s egyedül az egyház, természetesen a római, tarthatja össze a különböző nemzetiségeket. Dietrich a bécsi érseki papnövelde igazgatója arra buzditá a katholikus hiveket, hogy a jelenévben is küldjenek vagy 80,000 frankot Rómába, a szent atya hadserege számára; — a jezsuitákat akik közül oly sok nagy ember s kitünő szentek támadtak s kik most a pápa oldala mellett állanak, nagy magasztalásokkal halmozta el, s azon ohajtását nyilvánitá, hogy vajha minden uralkodót jezsuiták vennének körül. — A bécsi őrséget alkotó katonáknak szigoruan parancsolják a gyónást, templombajárást stb. — Nem régen egy hirlapi cikk azt sürgette, hogy az állam katonai tanintézeteinek tanári állomásaiból el kell távolitni a jezsuitákat; a nevezett tanintézetek tanárai in corpore kinyilatkoztatták, hogy az emlitett cikk nem ő tőlök származott, és ezt azért tették, mert féltek a jezsuitákat kitünőleg kegyelő némely felsőbb körök bosszuállásától. — Gratzban a vólt hadügyminiszter John, Linzben Graf Huyn, mindketten katonai főparancsnokok, a böjti predikációk hallgatására és a gyónásra rendszeresen és folytonosan kényszeritették a katonákat; s gróf Huyn, a konkordatumus korszakban a legnagyobb nyilvánossággal kezet szokott csókolni a jezsuitáknak. — Hire jár, hogy a pápa, Erzsébet császárné és királyné Ő Felségének szentelt rózsát fog küldeni vagy küldött is már, hihetően jutalmául azon rendkivüli kegyességnek, melyet Rómában létekor mutatott. — A császári család több tagjai a szent földre zarándokoltak. — Az osztrák római katholikus lelkészek, a római kuria utasitása szerént, csak feltételesen tehetik le az alkotmányra az esküt, azaz csak anyiban kötelesek hivek lenni az alkotmányos alaptörvényekhez, amenyiben azok Istennek és az egyháznak törvényeivel nem ellenkeznek stb. stb. Általában annak többrendbeli jeleivel találkozhatunk, hogy a külföldi német protestáns sajtó igenkeveset vagy épen semmit sem bizik az osztrák liberalizmus és alkotmányosság tartósságába és az ugynevezett kiengesztelési politika sikerébe.

A római zsinatról, mely a pápa csalhatatlanságát mahonap dogmatizálni fogja, s melyről a magyar politikai lapok is oly sokat irnak, mi ezuttal csak a következőket jegyezzük meg. Azon parányi ellenzéket, amely a jezsuiták s a pápa céljai ellen küzd, s melynek némely magyar és osztrák főpapok is tagjai, a német protestáns egyházi sajtó egyáltalában nem tartja oly fontosnak és magasztalandónak, mint a mi lapjaink. A pápa azt akarja, hogy ezentul csak ő maga le-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

gyen a csalhatatlan; az ellenzék pedig, amelynek tagjai mintegy másfélszázról 26-ra olvadtak le s utoljára hihetően mindnyájan alázatosan meghódolandnak, konzervativ irányban járván el, azt akarja, hogy a csalhatatlanság ne magánál a pápa személyénél, hanem ezentul is a konciliumi többségnél legyen; — ami a józan ész és az evangyeliom törvényei szerént, egyik épen olyan képtelenség, mint a másik. A valódi keresztyénség és a szabadság barátai tehát a római katholikus papok ellenzéki jellemébe és törekvéseibe voltaképen csak akkor bizzanak, midőn azok már Rómától határozottan és tényleg elszakadtak. A zsinatra vonatkozólag egyébiránt, a következő jellemző adatokat, melyek magyar lapokban aligha fordulnak elő, nem lesz talán fölösleges röviden felemliteni. Mindazon templomi szónokok között, akik jelenleg Rómában szerepelnek, leghiresebb és legbálványozottabb Bougaud abbé. Ez azt predikálta nem régen, hogy „midőn Isten a Sinai hegyen hajdan ezen parancsolatot adta ki: „tiszteljed a te atyádat és anyádat" stb. az atyán egyenesen a római pápát, az anyán a római katholika egyházat értette". „A szomjuhozókat nem Krisztus, hanem csak az egyház elégitheti ki, de természetesen egyedül a római .... Ez az egyház most nagy bajban van: gyermekszülési fájdalmak közt gyötrődik. Csendesen legyetek! Legkisebb lármát se csináljatok a gyermekágyas szoba — a zsinati terem körül. Bizonyosan valami nagyszerü fog születni. Akkor aztán örvendezhetnek mindenek" stb. stb. — Hamvazó szerdán valami oly egyházi szertartás szokott lenni Rómában, amelynek folyamán egy pap a pápának és a bibornokoknak egyenként s külön-külön ezt kiáltja: „por vagy és porrá kell lenned." A jelen évben azonban a szegény pap nem merte ezt a csalhatatlanságra kandidált pápának fülébe kiáltani, ugy vélvén, hogy a pápák felett nem lehet hatalma a halálnak. A német püspökök azonban már nem viseltetnek ily nagy tisztelettel a szent atya iránt. Aminap nyilván elmosolyodtak, midőn a pápa azt állitotta, hogy Ananiás és Zafira egyenesen a Péter iránti engedetlenség miatt büntettettek Istentől halállal. Általában a kitünő müveltséggel biró német püspököknek gyakori alkalmuk van mosolyogni, midőn hallják a pápának igen rosz és az elemi grammatika szabályait is össze-visszatördelő latin beszédeit; mert mindazon beszédei vagy nyilatkozatai ilyenek, amelyeket előleges készület nélkül szokott tartani, s épen ezért ő szentsége a gonosz német püspököknek nem szokott audienciát adni. — Ápril 20-án évenként nagyszerü kivilágitás szokott lenni Rómában, IX. Pius visszatérésének emlékezetére. A jelen évi ily alkalommal egy pompás diadaliven a Krisztus volt kiábrázolva s szájába ezen szavak valának adva: „Nemzetek! boruljatok le a Vatikánban az én földi helytartóm előtt! Ő az én egyházam szegeletköve, az elnyomottak menedéke, a szegények védelme, a civilizáció és a hit védpaizsa" stb. Némely jámbor keleti főpapok azonban, nev. az antiókhiai és diarbekiri érsekek nem épen igy gondolkodtak, sőt valami borsot törtek a pápa orra alá, s emiatt a pápai palota egy részében, egészen közel a pápa lakhelyéhez, fegyelmi fogságba tétettek. Egy reggel azonban, a fogház ormán török zászló lengett, s a jámbor foglyok nemcsak a fogházat, hanem Rómát, a zsinatot és a pápát ott hagyták, mint szent Pál az oláhokat; — török pénz és francia utlevelek segélyével formaszerént megszöktek; a törökök szöktették meg őket. – A pápa

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

azonban és az ő hivei minden ellenzések között is teljes elszántsággal haladnak céljok felé s remélik, hogy szent Péter-Pál napján, folyó hó 29-dikén, a pápa csalhatatlanságának dogmája ünnepélyesen ki fog hirdettetni. Azon hir, hogy a francia kormány ez esetre elvonná Rómából katonáit, a francia katholika egyháztól s annak papjaitól megvonná az államsegélyt, s hogy némely német és más országi érsekek megyéjökből a jezsuitákat kiutasitanák, egészen alaptalannak bizonyult be. A pápa elleni ellenzék mind a zsinaton, mind azon kivül a nyomorult tehetetlenség tragikomikus pontjára süjjedt. A hajdani, már elaljasult Róma caesaraihoz méltán hasonlitja egyik külföldi egyházi lap a mostani római pápa-királyt. Előtte mély tisztelettel defiliroznak a bibornokok, érsekek, püspökök, stb. s még az általa elitélt ellenzékiek is, a hajdani római gladiátorokként üdvözlik őt, mondván: „morituri te Caesar, salutant“, s örömmel rohannak és merülnek be a vakhit halálos örvényébe. Ilyen hősiesség, ilyen bátorság az, amelyre Róma az ő fiait növeli!

Iskolaügyi krónika.

A német egyetemek népessége. A mult iskolai év utólsó felében a poroszországi 9 egyetemen, müködött öszvesen 781 tanár, ezek közül 74 a protestáns, 26 pedig a katholikus theologiai fakultásokban. Az emlitett 9 egyetemen volt mindössze 7100 tanuló; ezek között külföldi volt 971. Legnépesebb volt a berlini egyetem 1958, azután a bonni 925, a boroszlai 845 tanulóval stb. Külföldi tanuló is legtöbb volt Berlinben nev. 399, azután Göttingenben 206, Halleban 121. — A többi 18 német egyetemen, ideértve az osztrákokat is müködött öszvesen 1355 tanár; ezek közül a protestáns theologiában 92, a katholikusban 67. A tanulók száma 12,914-re ment s ezek közt volt 2147 külföldi; ezek közül a protestáns theologiai fakultásra esett 1251. — Épen magokban a theologiai szakokban pedig volt a nevezett félévben:

A protestáns theol. szakban:

	Tanár	Tanuló		Tanár	Tanuló
Lipcse	13.	389	Breslau	8.	66
Halle	12.	304	Heidelberg	8.	62
Berlin	13.	274	Kiel	5.	52
Tübingen	8.	250	Bécs	6.	47
Erlangen	9.	183	Rostock	4.	45
Göttingen	11.	141	Bazel	8.	40
Jèna	8.	90	Zürich	10.	30
Marburg	7.	84	Greifswald	4.	30
Königsberg	7.	80	Bern	7.	27
Bonn	7.	70	Gieszen	5.	22
Dorpat	6.	67			

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

A kathol. theol. szakban:

	Tanár	Tanuló		Tanár	Tanuló
Bécs	10.	256	Breslau	8.	128
Prága	8.	232	München	9.	112
Insbruck	9.	210	Tübingen	7.	96
Münszter	8.	196	Gratz	7.	90
Bonn	9.	183	Würzburg	9.	76
Freyburg	8.	133			

A protestáns theologiai szakok közül legtöbb külföldi tanult Lipcsében, nev. 209, azután Tübingenben 139, Erlangenben 84, Berlinben 38. A katholikus theologiai szakok közül legtöbb külföldi tanult Insbruckban, nev. 107, merőben jezsuita tanárok alatt; — azután Tübingenben 19. stb. stb.

Németföld. Felekezeti iskolák. Tanitói fizetések. Tanitók hiánya. Tanitási költség. stb. A jelen évi tavaszon tartott porosz-sziléziai protestáns gyülés, következő tételekben állapodott meg: 1. Az iskola tan- és nevelő intézet. 2. A vallás kötelezett tantárgy. 3. A vallástani oktatás vezérlete és felügyelete az egyházat illeti. 4. A vallástant a rendes tanitó tanitja. 5. A vallástant elmulhatatlanul az illető konfesszio szerént kell tanitani. 6. Ha valamely község azt akarja, hogy az ő községi iskolája hitfelekezeti jellemmel birjon: ezt az államnak tisztelnie kell, épenugy mint az ellenkezőt. — Szászországban az elemi tanitói fizetések a közelebbi időkben, a községek népességéhez képest következőleg állapittattak meg: 5000 lakosig 200—320, 15,000 lakosig 230—410, — 15,000 lakos felett 260—500 tallér. Egy tallért másfél o. forintra tehetünk, ha agio nincs. Az emlitett készpénzen kivül van még szabad lakás vagy szálláspénz. Mindamellett is hogy a németföld több pontján a legdicséretesebb buzgalom van a tanitói fizetések emelésében, mégis folyvást nagy a tanitók hiánya. Közelebb egy intézeti igazgató egy elemi tanitót keresvén, harminc német képezdéből kapott üres választ. Poroszországban az ujabb statisztikai számitások szerént, a közelebbi időkben egy gyermek évi tanittatási költsége az evangélikus iskolákban 4, a katholikusokéban 3, a zsidókéban 7 tallérra vólt középszámitással tehető. — Itt azonban amint látszik, csak a községi és állami pénztárak kiadásairól van szó. Uj-Jorkban, szinte a legközelebbi időkben 12 és fél dollárba, tehát mintegy 25 o. é. forintba került egy elemi iskolás gyermek évi tanittatása.

Belgium. Az iskolázás ügye. A kicsiny de szabad és szerencsés Belgium, több mint két évtized ólta folytonosan müködik a népiskolák és népmüveltség emelésén. 1845-ben még száz katonaujonc között 40, 1866-ban pedig már csak 27 vólt olyan, aki sem irni, sem olvasni nem tudott. Még jelenleg is igensok teendő van azonban hátra, mert mig a németföldön s különösen a protestánsoknál legfelebb 3 procentre teszik a merőben tudatlanok számát, Belgiumban folyvást 27 az. A 7—14 éves korig lévő gyermekek az összes népességnek mintegy 15 procentjét alkotják, s igy Belgiumban az iskolakötelcs gyermekek egy ötödrésze, tehát az egész országban mintegy 160,000 merőben iskolázatlan.

Helvetzia. Taneszközök. Tanitói gyülés. Zürich

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

kánton iskolai hatósága erélyesen müködik a legujabb időkben abban, hogy a népiskolák minél célszerübb taneszközökkel láttassanak el. Legközelebb arra hivattak fel minden illető szakértők, hogy az elemi iskolák felsőbb osztályaiban a természettudományok oktatásához szükséges taneszközök közül egy mintagyüjteményt állitsanak ki, vagy nézeteiket, feltételeiket stb. adják elő ez ügyben. — A nem német ajjku helvét tanitók jövő hó 20. és 21. napjain ülik évi rendes ünnepélyöket, melyre nemcsak német ajjku helvét, hanem francia, belga és olasz tiszttársaikat is meg szokták hivni. A jövő gyülésre következő kérdések tüzettek ki mególdás végett: 1. Mi irányt kell adni a növelésnek és oktatásnak? 2. Az iskolából kikerült ifjakat 20 éves korukig miként kellene az estveli oktatásokban oly módon részesiteni, hogy becsületes, független és felvilágosodott polgárokká képeztessenek? A katonai oktatásnak van-e helye az elemi iskolákban? E gyülés alkalmával is fognak taneszközök kiállittatni.

Ausztria. Állami költség az iskolaügyre. Tanitók hiánya. Vallásoktatás. Nyomoruságok stb. A lajtántuli tartományok jelen évi iskolai költsége az állampénztárból 4.028,557 frtra, tehát mintegy 300,000 forinttal többre van téve mint a mult évben. Ez is nagyon kevés azonban, ha elgondoljuk, hogy vasutakra 11, közös ügyekre pl. hadseregre 66, államadósságok kamatjaira, törlesztésekre stb. 99 millió forint megy fel a jelen évben. A kultusz költsége 2 millió s néhány száz forintra van téve. Roppant költség lenne pedig szükség Ausztriában is az uj népiskolai törvény végrehajtásához; mert csak magában alsó Ausztriában, több mint 1100 uj tanitói állomást kellene felállitani; pedig a jelenlegi tanitók is igen sok helyen igennagy szegénységgel küzdenek. Emiatt némelyik nem akar lemondani a templomtisztogatásról, egyházfiságról, stb.; másik bálokban, lakodalmakban vőfélyi vagy szolgai szerepet visz, hogy magán könyitsen. — Egy külföldi iskolai lap, mint jellemző furcsaságot emliti fel, hogy amint a Schulinspektor egy iskolába belépett, tanitó és tanitványok rögtön elkezdték énekelni: Gott erhalte Franz den Kaiser. — Az osztrák kormánynak igen helyes intézkedése az, hogy az elemi iskolai tanitójelölteket egyenesen kötelezi arra, hogy visgát tegyenek a vallásból. A törvény maga még csak mintegy kivételesen engedi meg, hogy a rendes tanitó az ő saját vallásán lévő tanitványoknak a vallást tanithassa; ama kormányrendelet ezt már rendszeresiteni akarja, mert látja, hogy a törvény e tekintetben kivihetetlen. De látják már nagyon sokan, hogy bizony kivihetetlen az, sok más tekintetben is!

Rövid irodalmi szemle.

Schäffer Adolf. Les Huguenots du seizième siècle. Paris. 1870. Cherbuliez. 331 lap. Ára 5 frank.

Szerző célja nem a hugonották harcainak történelmi leirása, hanem az egyes küzdők tüzetes és minél mélyebbre ható jellemzése. Ennélfogva a franciaországi reformáció rövid történetének előrebocsátása után, azon jellemvonások rajzolására tér át, amelyek a hugonották életében és

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

gondolkodásában kiválólag feltünnek. Vallásosságuk, tudományhoz s művészethez való viszonyuk, akaraterejök, erkölcsi komolyságuk, családi s társalgási viszonyaik, hősi harcaik, szenvedéseik s haláluk részletesen fel vannak mutatva; de nincsenek elhallgatva gyöngéik sem. Szerző felfogása és rajzai sokhelyütt nem épen szigoruan tárgyilagosak; de műve mégis haszonnal és gyönyörrel olvasható; mert források szorgalmas tanulmányozásából származott s általában emelkedett szellemü. Reánk magyar reformátusokra nézve pedig azért is érdekes volna a hugonottákról, puritánokról s általában a külföldi kálvinistákról szóló művek tanulmányozása, mert meglepő nyomait találhatjuk annak, hogy a kalvinizmus őseink jellemére, családi és társadalmi viszonyaira is épen azon befolyást gyakorolta, amelyet külföldi hitfeleinkre stb. stb.

Deutschland. Eine periodische Schrift zur Beleuchtung deutschen Lebens in Staat, Gesellschaft, Kirche, Kunst und Wissenschaft, Weltgeschichte und Zukunft. Im Vereine mit mehreren herausgegeben von D. W. **Hoffmann,** Generalsuperintendent und Hofprediger. Erster Jahrgang. 1870. Erster Band. Berlin. Stilke und von Muyden. 1870. 429 lap. Ára 2 tallér.

E sokat igérő cim alatt egy nagyfontosságu folyóirat indult meg, melynek célja, több kitünő német s különösen porosz tudós és tekintélyes férfiak közreműködésével a tudomány vivmányait nem csak ismertetni, hanem magát a tudományt is előbbre vinni s általa a társadalmi életre is a legtekintélyesebb pontokon erélyesen hatni. A vállalat nem havi füzetekben, hanem évenként két vastag kötetben jelenik meg, hogy annál kimeritőbb értekezéseket hozhasson. Ez első füzetben különösen érdekelhetne bennünket magától Hoffmanntól azon kérdés tüzetes és szakavatott fejtegetése, hogy vajjon mi az oka annak, hogy korunkban az egyháztól és egyházi érdekektől sokan elidegenedtek? Ily okok Hoffmann szerént: a klerikalismus, papi kevélység, papi előjogok, melyek a római katholika egyházból átjöve, nálunk is sokhelyütt találhatók; a zabolátlan irásmagyarázat, mely kétkedésre, önkényre, szakadásokra, pártokra vezet; a nyomorult lelketlen merev orthodoxismus; a művészet és tudomány ellen fordult pietizmus, a rátzionalizmus, mely az ő egyéni észszerüségével a vallás lényegét lerombolja s trivialis predikaczióival a népet a templomokból kiüzi; — a lelkészek és más egyházi hivatalnokok önzése, fösvénysége, pénzszerelme, élvhajhászata; restsége, hiányos készültsége, kiállhatatlan predikálási módja, idomtalan hanghordozása, bibliai tudományokban, természetismében, vallások történelmében való járatlansága. Ezek az egyház körén belül fekvő okok. Az egyház körén kivüliek pedig: egyházellenes müvelődés, fenhéjjázó bürokratizmus, vallástalan iskolatanitók, hiányos vallástanitás, pénzimádás, materializmus, hazug sajtó, hamis bölcsészet stb. stb. A baj elhárításának s a jobb jövőnek eszközei lennének: a lelkészek nagyobb müveltsége és sikeresebb predikálása, presbyteriumok és zsinatok erélyes működése, a vasárnapnak különösen a szegény cselédek és szolgák érdekébeni célszerü vallásos megülése, az egyháznak államtóli függetlensége s a szekulárizált javakból szükségei-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

nek kielégitő fedezése. — Germanus Sincerus álnév alatt egy levél vagy szózat van közölve Németország fejedelmeihez, amelyben felhivatnak, hogy nemzeti s önmegtagadó politikát kövessenek, a protestáns egyházat és iskolákat védelmezzék s az ultramontanizmusnak a demokratziával való szemérmetlen és hazug szövetkezését hiusitsák meg stb. — Bethmann-Hollweg volt porosz vallás- és iskolaügyi minisztertől kitünő értekezés van közölve az egyházi és állami idealismusról és realizmusról; szerénte ezek ellentéte a keresztyénségben és pedig a szabad, hivő és egységes protestáns keresztyénységben van megfejtve. Roscher tanár a vámegylet alapitásáról, egy derék nő Göthe nőiről, Fürer a természettudományok s a szentirás egymáshoz való viszonyáról értekezik. — Közönségesen tudva van, hogy Hoffmann és társai, mind egyházi, mind politikai tekintetben a mérsékelt reformerek s bizonyos tekintetben a konzervativek pártjához tartoznak. Ignorálnunk azonban még sem szabad őket, nem csak azért, mert jelenleg Poroszországban az ő általok vallott elvek vannak hatalmas többségben, hanem azért is, mert tőlök igen sokat tanulhatunk, haszinte minden szavukat alá nem irjuk is.

Mejer Ottó Dr. Über den päpstlichen Hof. Berlin. 1870. Schlawicz. 7 ½ garas.

Szerző Rómát közvetlen személyes tapasztalásból ismeri, s e művében, melyet Berlinben az evangelikus egylet gyülésén olvasott fel, részletesen megösmerteti a római udvarnak, vagyis a pápai hivatalnokok seregének szövevényes szervezetét. Ezen hivatalnoki sereg most a leghatározottabb bajnoka a pápai csalhatatlanság ügyének, melyről szerző terjedelmesebben szól s kimondja a többek közt, hogy ha a csalhatlanság csakugyan kimondatik: akkor következik, hogy ezen dogma hivei a pápát forma szerént imádják is. Majd meglássuk hogy sikerül! Mindenesetre érdekes lesz figyelemmel kisérni az ügy fejleményét, anyivalinkább, mert mig a pápa és hivei egyenesen Péter apostol római püspökségén stb. alapitják magas igényeiket: addig a protestáns tudósok s a legujabb időkben Lipsius kieli tanár is, a római püspökök khronologiájáról irott terjedelmes művében, a tudomány mai állásához képest és dönthetlenül bizonyitják, hogy Péter apostol sohasem volt Rómában.

Schöberlein. Die heilige Dreieinigkeit Gottes. Hannover. Meyer. 1869. 34 l. 6 garas.

Kiváló figyelemre méltó müve a mély spekulátzióiról ösmeretes kitünő tudósnak és tanárnak. Nehány bevezető szó után előadja a keresztyén egyház szentháromsági tanát; szigoruan megállapitja, hogy mi sajátlagos értelemben kell e tárgynál venni a lényeg és személy szavakat; a dogma ellen felhordatni szokott ellenvetéseket gyökeresen megdönti. Nézete szerént az abszolutnak, jelesül az abszolut szellemnek eszméjében már bent foglaltatik a háromság, melyet egyébként az Istennek lényegéből hoz le, amely nem egyéb mint szeretet, tehát személyes valami, mert személylyel nem biró szeretet contradictio in adjecto. Az abszolut szeretet tárgya, csak egy ő vele egyenlő lényegü szubjektum lehet, ennélfogva foglalja az magához öröktőlfogva és örökké-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

való végtelen tényben az ő vele egyenlő fiut, s amenyiben az atya a fiuban s a fiu az atyában bir a maga egy istenségének tudatával, kitünik a szent Lélek hypostasisa. Az Istenbeni háromegység nélkül a világ teremtetése kényszerüségi tény volna; minthogy azonban az Isten önmagával örök békében van: ennélfogva a világ teremtése a szabad szeretet ténye. — Ebben áll azon gondolatok rövid vázlata, amelyeket Schöberlein a legnemesebb s minden müvelt ember által könnyen érthető nyelven szintoly világosan mint mélyen előad. — Schöberlein mint tudva van, a theologiai tudományok egyik rendes tanára a göttingeni egyetemen.

Th. Jb.

Stelzer Carl J. Geschichtliche Darstellung der sehr merkwürdigen Schicksale und Glaubenskämpfe der ev. Kirchengemeinden in der königl. Freistadt Tirnau in Ungarn. Aus gesammelten authentischen Quellen. Mit einem urkundlichen Anhange. Pest. 1870. Petrik. 8-rét. 167 lap. Aláirási ára 1 frt 20 kr.

Igen érdekes mű, a nagy fontosságu nagy-szombati protestáns egyházak néha virágzó, néha gyászos sorsáról. Szerző épen nagy-szombati evang. lelkész s egyházkerületi tanácsbiró. Müvét, addig is mig bővebben ösmertethetnők, a legőszintébben ajánljuk; mert kétségtelen, hogy általa egyháztörténelmünk gyarapodást nyert. Az aláirási dijak egyenesen szerzőhöz küldendők.

Kovács Fer. debreceni főiskolai jogtanár. Egyetemes és részszerü egyházjog alaptanai, különös tekintettel a magyarhoni prot. egyházakra. Második füzet. Debrecenben és Nyiregyházán ifj. Csáthy Károly. 1870.

E jeles kézi könyv második teljesen átdolgozott kiadása a cimzett füzettel, mely 177—268 lapokra terjed s mind rendszeres, mind betürendes tárgymutatóval el van látva, teljesen be van fejezve. Ismételve ajánljuk e müvet lelkésztársbink figyelmébe is.

Nemes Benjámin, bogáti ref. lelkész, egyházmegyei főjegyző s tanácsbiró. Népszerü egyházi beszédek. Miskolc. Frankel B. tulajdona. 1870. 8 r. 202 lap. Ára 1 frt 20 kr. Csinos kiállitás a pataki nyomdából.

E füzet 29 rövid egyházi beszédet tartalmaz, melyeknek több mint fele köz vasárnapra való. Egy némelyik Dinter Saurin s Spurgeon után van irva. Ajánljuk e beszédeket az illetők figyelmébe.

A gazdag és szegény találkozása. Három predikacio idősb Coquereltől, forditotta Hetesy Viktor reform. segédlelkész. Kecskemét. Nyomatott Szilády Károlynál. 8-rét. 32 lap. Csinos kiállitás. Ára 40 kr,

Az első beszéd Péld. XII. 2. alapján „a szegény és gazdag“, — a második 1. Tim. V. 8. alapján „a gazdag és szegény a családban“, — a

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

harmadik Ruth I. 16. alapján „a gazdag és szegény a hazában“ cimek alatt áll. — Idősb Coquerel a párisi reformált egyház egyik nem rég elhunyt lelkésze, korának egyik kitünő szónoka, nem most van először müveiben bemutatva irodalmunkban. Különösen Dobos több rendbeli müveit, s ezek között az uri imáról szóló beszédeit is áttette magyarra. Mennél aggasztóbb az, hogy a közelebbi egypár évtized alatt nálunk világra bocsátott egyházi beszédek tetemes része a középszerüség mértékét is alig üti meg, s bizonynyal sok tekintetben mögötte marad nem csak a jelen, de a mult század magyar predikációi irodalmának is, s mennél kevesebb azon egyházi beszédeink száma, amelyekben valódi tiszta bibliai keresztyénséget, kellő fentszárnyalást, megható, elragadó apostoli tüzet, tiszta világos logikát s más efféléket láthatnánk: annál nagyobb szükségünk volna a külföldi jeles egyházi beszédek tanulmányozására. Nem arra lenne tehát szükség, hogy a külföldi beszédeket hamarjában extraháljuk, rövidebbé összesugoritsuk, betanuljuk s mondjuk el; hanem arra, hogy a jeles müveket az utolsó izig áthassuk, s mint valami lelki táplálékot megemészszük; az iróval együtt érezzünk, gondolkozzunk, mélyre és magasra vele együtt szálljunk stb. stb. Azt már a régi remek irók határozottan mondották, hogy jeles példányok gondos tanulmányozása s nem szolgai, hanem szabad és önálló követése nélkül kitünővé senki sem lehet, sem a tudomány és müvészet, sem épen a szónoklat mezején. Ily példányokul ajánlhatók már jó részben épen idősb Coquerel müvei is. A cimzett kis füzetet pedig nem csak a Coquerel nevénél, hanem a fordítás jó és folyékony voltánál fogva is ajánlhatjuk az illetők figyelmébe, kivált miután a jövedelem a pesti protestáns árvaház, tehát oly jótékony intézet javára fordittatik, amely pártfogásunkat minden tekintetben megérdemli.

Bánhegyi István. A felekezeti iskoláztatás veszélyei és közoktatási törvényünk hiányai nevelészeti, társadalmi és politikai szempontból. Pest. Aigner Lajos. 1870. 8-rét. 124 lap. Ára 1 frt.

Könnyü tollal, könnyelmüen irott, de anyival magasabb hangon beszélő felületes mü. Szerző a felekezeti iskolákról önkényesen egy torzképet fest s azt aztán kényelmesen birálgatja. Nem lehetetlen, hogy oly szörnyek, mint a milyeneket szerző a felekezeti iskolákban elénk állit, itt-ott valóban léteztek és léteznek. Ezeket tehát meg kell szüntetni vagy reformálni. De, hogy a felekezeti iskolák mindnyájan és szükségesképen ily szörnyek volnának: azt határozottan tagadjuk. Szerző nem tudja, hogy a kor legjelesebb nemzeteinek törvényhozása s legkitünőbb paedagogjainak nagy többsége egyenesen a felekezeti jellemü iskolák mellett áll. Szerző oly vallástanitást akar, melyszerint „zsidó, katholikus és protestáns gyermekek tanitójok által tanittatnak istenfélelemre és emberszeretetre. A közös alap az ó testamentom!! ennek erkölcsös elbeszélései és a tanitó példája.“ Tehát a Jézusról, az evangyéliomról, az apostolokról, a keresztyénségről stb. szó sem lehet a nemzeti iskolában; de az ó testamentomról éspedig, mint az emberszeretetre tanitás közös alapjáról, már igenis! Hol találhatunk ily nemzeti iskolát? Németeknél, angoloknál, franciáknál, amerikaiknál bizonyosan nem; hanem legfelyebb az izraelitáknál. Keresztyén államok népiskolái-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

ban ha csakugyan felvesznek valami szentiratot, az nem a nemzeti és felekezeti idegenkedést és gyülöletet lehellő ó testamentom, hanem sokkal inkább a valódi emberszeretet hirdető uj testamentom, amelynek alapján mig a gyermekek oktattatnak, az izraeliták eltávozhatnak. Szerző alább, maga is némi elismeréssel szól Jézusról és a szeretet törvényéről s épen a vallástanitásra vonatkozólag. De hát cui bono is történhetnék az, hogy a mi hazánk nemzeti iskoláiban az ó testamentom legyen a vallástanitás közös alapja? Inkább semmi, mint egyedül ez! Valóban, csudálatos eszmék kavarognak nálunk a modern és liberalis korszak gőzkörében!

A veszprémi helvéthitvalló egyházmegye közgyülésének helyeslésével kibocsátott **esperesi szózat,** a veszprémi helvéthitvalló egyházmegyében lévő hitsorsosainkhoz. Veszprém Krausz Árminnál. 1870. 8r. 9 lap.

Az imént ismertetett sajátságos és rejtelmes mű után, különösen jól esik a most cimzett jeles művecskére tekintenünk, amelyet a veszprémi reformált egyházmegye derék esperestje **Papp Gábor** vilonyai lelkész ur, még a mult évi december 20-dikán irott vólt, de amely, csak a közelebbi időkben bocsáttatott világra. E szózat buzgón, erélyesen sürgeti protestáns felekezeti iskoláink fentartását és célszerü reformját, nemcsak felekezeti, hanem nemzeti, közszabadsági és müvelődési érdekből is. „A protestáns egyháznak — ugymond — büszkeségét mindig iskolái képezték, melyekben nemcsak egyházunknak neveltek hitbuzgó áldozatkész, a kor szellemével együtt haladó tagokat, hanem a hazának is képeztek közhasznu, értelmes, a szabadságért s nemzeti jóllétért áldozni, élni és halni tudó polgárokat.“ .... „Iskoláink mint felekezetiek nem olyanok, hogy az államnak lehetne oka tartania azoknak ily minőségökben fenmaradásától .... A helyesen értelmezett szabadság egész mértékben feltalálható iskoláinkban s e tekintetben előnyben vannak a községi és állami iskolák felett, mert a szabadságot veszélyeztető centralizátzio nem függ felettök Damokles kardjaként. Nehéz időkben menhelyei vóltak iskoláink a felvilágosodásnak, szabadságnak, nemzetiségnek s ki tudja nem jöhetnek-e még nehéz idők, mikor a szabadságnak és nemzetiségnek és felvilágosodásnak e ments-várakra, bevehetetlen véderődökre ismét szüksége lehet.“ „ . . . a feladás könnyü; de a visszafoglalás, mikor majd szükség lenne reá, igennehéz, s talán nem is lehetséges“ stb. stb. Őszintén üdvözöljük a távolban az igentisztelt esperest urat s örömmel biztositjuk, hogy nemcsak a tiszántuli egyházkerületben, de másutt is igenszámosan vannak tiszttársai között, kik az övével egyező elveket vallanak.

Torkos László tanár. Az emberi-nem müvelődési történetének vázlata. Pest. 1870. Kiadja Aigner Lajos. Kis 8-r. 151. lap. Ára 1 frt.

E mű a nőképző egylet megbizásából, az emlitett egylet női főtanodájában használandó kézi könyvül iratott Weber, Rotteck, Draper és Henne am Rhyn hasontartalmu műveinek kellő felhasználásával. — A keresztyén protestáns szellemben irott művecskét, természetesen a tanitó

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

bővebb magyarázatának kiséretében, az illető körök sikerrel használhatják.

Csakugyan megjelent tehát már, és hozzánk is beküldetett az Arvai-féle Abc második kiadása; „kiadja a reformált egyetemes tanügyi bizottmány", vagyis a magyar reformált egyház egyetemes tanügyi bizottsága. Pest. Petrik Géza bizománya. 1870. Nyomtatta Steinfeld Béla Sárospatakon, a ref. főiskola betüivel. Kis 8-adrét, 96 lap. Ára kitéve nincs. — Reméljük, hogy ha e kiadás elfogy, a könyv nem lesz ismét egy évnél tovább kaphatatlan, mint legközelebb vólt, s hogy miért vólt ilyen? az, mindezideig megfejtetlen kérdés; mert a nyomdász strike nem tartott egy esztendeig, s Patakon talán nem is vólt strike? — A második kiadás nyomdai kiállitása nincs oly csinos és tiszta mint az elsőé vólt.

Bonyhay Bénjamin. Népiskolai jutalomkönyv, jó gyermekek számára. Negyedik átnézett s bővitetett kiadás. Gyulán, 1870. Nyomatott Dobay János könyvnyomdájában. 8-r. 32 lap. Ára 8 kr.

Üdvözöljük a gyermekek régi tisztes barátját. Neve és művei sokkal ösmertebbek mintsem hogy ajánlásunkra szükségök lenne.

Czelder Márton ur vagy megbizottja kétrendbeli külön előfizetési felhivást is küldött be hozzánk „a bukaresti s a moldva-oláh-törökországban lévő többi ev. ref. s részben róm. kath. magyar egyházak történetére. A 15 ivnyi műre elő lehet fizetni folyó évi julius végéig egy forintjával Romániában bukaresti lelkész Kántor Lajos urnál, Magyar- s Erdélyországban sárospataki nyomdász Steinfeld Béla urnál. Ugy látszik, hogy miként már maga az előfizetési felhivás indokolása, ugy az igért mű is nem egyéb lesz, mint folytatása az ösmeretes és igenkellemetlen polémiának, amelynek vajha örökre vége szakadt vólna már!

Néhány szó

a magyar protestáns iskolák autonomiája feletti polémiák ügyében.

Ha a tiszántuli ref. egyházkerületnek az iskolaügyben hozott mult évi augusztusi végzését s azt ami annak lényegét és tartalmát alkotja, t. i. a magyar protestáns iskolák ünnepélyesen biztositott törvényes szabadságának elveit, jónak látták némelyek a legfönhéjjázóbb leckéztetéssel és gunyolódással megtámadni s a közönség előtt nevetségessé tenni akarni: akkor nemcsak gondolni, hanem bizonyosnak tartani lehetett, hogy ugyanazon vagy más rokonérzelmü férfiak, nem fognak hallgatni a „Figyelmező"-vel s az én abban előadott Nézeteimmel szemben sem.

A válaszok közül néhány már meg is jelent s feltünő, hogy bennök az egykori fenhéjjázás és kevélység helyét már inkább zavar, méreg és dühösség foglalja el; — „és az ő fogaikat csikorgatják vala." Nem csuda ha az ilyenek, az indulat nagy hevében nemcsak az hogy vizsgálat alá

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

nem veszik az én általam felállitott és tárgyilagosan indokolt tételeket, hanem magát a fenforgó kérdés mivóltát is eltévesztik szemeik elől s a dühösség és személyeskedés oly szánandó pontján vergődnek, amelyre a Figyelmező már le nem buktathatja magát. Tünt fel egykét oly ellennézet is, amelyben nincs ugyan piszkos személyeskedés, de nincs helyes felfogás és tűrhető logika sem; s miután ezt az olvasó, egykis figyelem után könyen beláthatja: az ily gyenge dolgok taglalásával sem időt, sem tért nem veszteget[illegible]hetünk.

Maga Ballagi ur azonban, tul a rendén sokat beszél bár önmagáról és énrólam, s a meglepetés és zavar nem mindennapi jelenségei között küzködik: mégis szólni akar magához a fenforgó tárgy lényegéhez is, igyekszik nevezetesen kimutatni a bécsi és linci békekötesek érvénytelenségét, az azokra való hivatkozás haszcntalanságát; az 1848. XX. törvénycikk egyházi és iskolai szükségek állami fedezéséről szóló pontjának reánk nézve anyagi tekintetben kiválólag káros vóltát stb. stb.

Sajnálni lehet azonban, hogy Ballagi ur is azon elég nagy téren, amelyet indulatos személyeskedéssel borit el, nem magához a tárgyhoz szól inkább. Különösen sajnálom nevezetesen, hogy midőn az 1791. XXVI. törv. cikk ama nagy fontosságu záradéka — coordinatione tamen etc. — feletti merőben alaptalan véleményét kellően visszautasitottam, ő arra nem felelhet egyebet, mint csupán és egyedül azt, hogy 25 év ólta nagyon sokszor tanulmányozta a törvény keletkezésének történetét és 13 éves szerkesztősége alatt is igensokszor irt arról. Éljen Ballagi ur még sokáig, én szivemből kivánom; de azt ne kivánja, hogy az ily beszédeket érvül és cáfolatul egyetlenegy okos ember is elfogadja. Azt azonban nem tudtam, hogy Ballagi urnak a nevezett törvénycikk keletkezése felett még tanulmányai s persze tanulmányszülte cikkei is vannak. Kár vólt ellenemben legalább egy-két pontban, ama tanulmányok velejét és eredményét nem idézni!

De még sokkal jobban sajnálom azt, hogy Ballagi ur egészen más protestáns egyháztörténelmet és egyházjogot, sőt épen bécsi és linci békekötéseket is ugy látszik egészen másokat ösmer mint én. Nevezetesen:

Ballagi ur oly békekötéseket ösmer, amelyek merőben fejedelmek s nem protestánsok és katholikusok közt köttettek. Én olyanokat ösmerek, mint amilyeneket az 1790-dik évi országgyülés evangelikus tagjai ösmertek, akiknek ünnepélyes nyilatkozata szerént ama békekötések „pacta bilateralia, ab una parte inter regem et status r. catholicos, ab altera vero inter status evangelicos.“ Vagy, ha ugyanazon evangelikusoknak egy másik kifejezése jobban tetszik: „partes quoque sunt duae; una, quae in libertatem religionis jam expresse consentit; altera, quae eandem asserit et vindicat.“ — Egyébiránt az épen nem főkérdés, hogy kik vóltak a békekötő felek; hanem az már főbb, hogy bárkik vóltak is, vajjon csupán és egyedül az ő saját személyök számára vivtak-e ki és biztositottak bizonyos jogokat? Természetes hogy nem csupán; hanem általában mindazok számára, akik hazánkban a teljes egyházi és vallási szabadságot birni és használni akarják; — s az a további kérdés, hogy ezektől ez a jog egyóldalulag bárki által is jogosan elvehető-é??

Ballagi ur fentebbi téves felfogása folytán oly békekötéseket ösmer,

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

amelyek szerént, „miután Magyar- és Erdélyországnak egy fejedelme van, s igy a két szerződőfél egy személyben egyesült: a vallásügy ismét a fejedelmi arbitrium intézkedései alá rendeltetnék.“ Merőben hibás lévén az alap, hibás az abból vont következtetés is. Én pedig sok czerekkel együtt oly békekötéseket ösmerek, amelyekre a magyar protestáns egyház s a magyar törvényhozás, az erdélyi nemzeti fejedelemség megszünte után is, s épen a fejedelmi arbitrium ellenében a legünnepélyesebben hivatkozott, s amelyekről mind 1790-ben. mind 1844-ben nyilván kimondotta, hogy azokat megcsonkitani nemcsak a fejedelmi arbitriumnak, hanem az országos törvényhozásnak sem áll jogában.

B. ur továbbá oly békekötéseket ösmer, amelyekben a katholikus főpapok, mint törvényhozó rend szerepelnek, és amelyeket ha az országgyülés meg nem változtathat: akkor ama főpapok országrendi minőségéről sincs joga magának az országgyülésnek sem rendelkezni, s általában az ultramontánok szép álmai teljesedésbe mennek s a Regnum Marianum ujra feléled. — Én pedig oly bekekötéseket ösmerek, amelyek azt, hogy kik legyenek az országgyülés tagjai s azok szavazatai miként számittassanak, magára az ország törvényhozására bizzák; tehát egyenesen az országgyülési szavazatok többségétől teszik függővé; — továbbá oly békekötéseket ösmerek én, amelyek ellen a klerus folyvást tiltakozott, s amelyekre nézve épen azt állitotta, amit Ballagi ur, hogy t. i. azokat az országgyülési szavazatok többsége bármikor megváltoztathatja, eltörölheti. Ilyen alapokra akarták vólna vagy akarnák felépiteni az ultramontánok az ő hatalmukat s a Regnum marianumot??

Ballagi ur oly bécsi és linci békekötést ösmer, amely „vallásszabadságot enged nem a magyarországi népnek, hanemcsak a nemzet kiváltságos töredékének a karoknak és rendeknek és a szabad városoknak“, s most már azt kérdi Ballagi ur, hogy „egy olyan törvénynyel, mely 15 millió ember közül 500,000-nek ad jogot, mit lehet kezdeni ma, midőn minden ember ember és kivételes szabadság senki ember fia számára nem létezik.“ stb. stb. Én pedig oly békekötéseket ösmerek, amelyek nemcsak a nemeseknek vagy szabad városoknak, hanem a legcsekélyebb falvaknak, s bármi sorsu és állapotu paraszt embereknek is épen oly vallásszabadságot biztositanak, mint a nemeseknek. Én nevezetesen oly linci békekötést ösmerek, amelynek második pontjában szóról szóra ez áll: „Secundo: de non impediendis seu turbandis **Rusticis** in sua confessione, declaratum et conclusum est: ut illi quoque etc.“ Toldy magyar forditása szerént: „Másodszor: a Parasztoknak hitvallásukban nem akadályoztatására vagyis háborgattatására nézve, kijelentettetett és végeztetett: hogy azok is, az ország békéje és csendessége tekintetéből akár végbeliek legyenek, akár mezővárosbeliek, akár falusiak, bármely földesuraknak, ugy a fiskusnak jószágain, a fentirt cikkelynek és feltételnek ereje szerént, vallásuk szabad gyakorlatában és használatában, s hasonló módon mint feljebb, Ő királyi Felsége vagy annak miniszterei, vagy a magok földesuraik által, bármely módon, vagy bármely ürügy alatt ne háborgattassanak vagy akadályoztassanak.“ stb. stb. — Az 1608-dik évi. koronázás előtti I. törvénycikk is, mely a bécsi békekötés vallásügyi

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

pontját értelmezi s mintegy helyes szövegbe önti, nyilván tökéletes vallásszabadságot enged a falvaknak is. — Tisztelnünk kell tehát a bécsi és linci békekötések kivivóinak emlékezetét, akik valóban, nem a maguk számára való kiváltságért harcoltak, hanem harcoltak a legalacsonyabb sorsu szegény népért is, s általában a magyar haza mindenféle lakóinak lelkiösméretszabadságáért. Ezt azonban csak a mi általunk ösmert békekötésről mondhatjuk; mert a B. uré, az csak egyedül a nemesek és szabad városok számára szerzett jogot, azaz kiváltságot. Valóban sajnálni lehet, hogy sokan azt akarták elhitetni a közönséggel, mintha a békekötésekre való hivatkozás, merőben valami privilegium utáni kapkodás vólna! A legdemokratább államban s a legszabadelvübb alkotmányban is helyt foglalhatnak azon jogok, amelyeket a békekötések biztositanak.

Ballagi ur oly linci békekötést ösmer „amely által a magyarországi protestánsok sorsa a dynastia discretiójára lett bizva.“ Én pedig oly linci békekötést ösmerek, amelyben a Ballagi ur állitásának, amely különben is legvilágosabb képtelenségeket tartalmazza, legkisebb nyoma sincs; hanem inkább a leghatározottabb feltételek szerént kötelezi magát a magyar király a szabad vallásgyakorlatnak vagyis általában a békekötéseknek szentül fentartására; sőt nyilván köteleztetni akar erre minden következendő magyar királyokat is. „Ad quod observandum, etiam successores nostros, legitimos scilicet Ungariae reges, obligatos esse volumus.“ — Maga III. Ferdinánd, a békekötési okmány szövegében mondja ezt.

Ballagi ur továbbá oly békekötéseket ösmer, amelyekre felekezetünk jogegyenlőségét és viszonyosságát alapitani akarni, merő haszontalanság. Én olyanokat ösmerek, mint amilyeneket a többek között az 1790 s $184^{3}/_{4}$-dik évi magyar törvényhozás s eddigelé az evangelikusok ösmertek, akik a jogegyenlőség és viszonyosság alapjának a békekötéseket tekintették; továbbá olyanokat ösmerek, mint Irinyi József a derék jogtudós és publicista, aki az 1791. XXVI. t. cikkről irott jeles munkájában igy szól a többek közt: „Világos és egyszerü alapelve pedig a bécsi békekötésnek, hogy az, mindenben egyenlővé teszi az evangyéliomi vallást hazánkban a római katholika vallással;“ stb. és ezt aztán bővebben is bebizonyitja.

De elég már enyi; mert ezekből is tul a rendén nyilván van, hogy — a lehető legudvariasabban szólva — Ballagi ur, egészen más békekötéseket ösmer mint én, és több más halandó ember s épen ezért nekem, a fenforgó tárgyra nézve B. urral szóba állani, s őt kapacitálni akarni, előttem legalább, egészen felesleges és haszontalan munkának látszik.

Még csak néhány szót!

Ballagi ur bizton állitja, hogy legelkeseredettebb ellenségünk sem inditványozhatott volna felekezetünket inkább sértő és világosabban megnyomoritó törvényt, mint amelyet én inditványoztam, midőn oly törvényt óhajtok, mely az egész népiskolaügyet felekezeti mederben vezetné s a felekezeti iskolákat állandalmi költséggel fizettetné.

Vajjon vette-e észre B. ur, hogy pl. a többek közt az angol, porosz és francia törvényhozás és kormány a népiskolaügyet valóban felekezeti

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

mederben vezeti és állami költséggel gyámolitja! Egyébiránt ama törvénynek alkotására semmi szükség nincs, meg vagyon az irva: 1848 XX. csak végre kellene hajtani. — Képtelenség azt gondolni, hogy azok, akik ama törvényt alkották s azon magyar protestáns felekezet, kerületek és egyesek, akik ama törvényt a legőszintébb örömmel üdvözölték, ne tudták volna, hogy mit akarnak, vagy egyenesen megnyomoritani akarták volna egyházunkat. A dolog sarka csak az, miszerént határozottan tagadjuk, hogy a törvényt csak egyedül oly módon lehetne végrehajtani, mint B. ur gondolja, hogy nev. mi, amellett hogy saját iskoláink költségeit viselnők, még más felekezetek iskoláinak terhét is nagymértékben hordoznók. Ilyen valami, inkább az 1868-dik évi népoktatási törvény végrehajtása által fog elkövetkezni. Ámde

B. ur azt mondja, hogy „gyámolitott autonomia fából csinált vaskarika“, vagyis képtelenség az, hogy gyámolitson az állam autonom egyházat és iskolákat. — Szabad legyen csak egypár tekintélyre hivatkoznom. Legujabban Hoffmann berlini generalszuperintendens s vele együtt számtalanok, követelik a porosz protestáns egyház teljes autonomiáját, de egyszermind állam általi gyámolittatását, pl. a szekulárizált egyházi javakból. Ahrens, mint tudva van, a jogtudomány mezején nem mindennapi tekintély, müveit használják épen az északamerikai főiskolában is. Ahrens nyilván mondja, hogy ha az állam saját pénztárából gyámolitja az egyházakat és iskolákat, abból még épen nem következik, hogy ő vegye mintegy által a tanitói és lelkészi tisztet s a szellemi és vallásos mozgalmakba bevegyüljön; sőt lehet a közoktatást egy nagy egységes testté szervezve gondolni, ugy, hogy az államtól független legyen az, és mégis attól nyerje legfőbb anyagi eszközeit..... „independant de l' etat, et recevant neanmoins de lui ses principaux moyens materiels“ stb.

Egyébiránt nem szükség egyéni tekintélyekre hivatkozni. Azt hiszem, maholnap meg fogjuk látni az államtól teljesen független magyar római katholika egyházat, és pedig az államtól nyert roppant javadalmak birtokában!

Egyszerüen és kereken tagadom azt, hogy a tanfelügyelők felekezetek szerénti kineveztetése szükségesképen veszélyeztetni fogná hazánk államegységét. Törvényhozásnak vagy kormányzásnak ezen feltevésből indulni ki igentéves és oly dolog lenne, ami aztán aligha elő nem hozná azon vészt, amit kikerülni akar.

Ballagi ur „nem érti“, azaz képtelenségnek tartja azt, hogy én „valódi alkotmányos elvek szerént egy olyan országos főhatóság felállitását óhajtom, amely birói döntő hatalommal birjon a kormány felett is.“ Én ugy tudom, hogy ily hatóságok vannak Angliában, van ilyen a többek közt Badenben is. Ilyennek felállitását sürgeti a kitünő porosz jogtudós, egyetemi tanár és parlamenti tag Gneist is Poroszország számára, egyik legujabb munkájában. Én teljesen egyetértek Gneisttal, midőn azt mondja, hogy a parlament és parlamenti többség s a felelős kormány még egyáltalában nem teljes biztositékai önmagukban a szabadságnak, törvénynek, jognak és igazságnak, hanem szükség van az emlitett állandó főhatóságra, amelyet ő Verwaltungsge-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

richtshof-nak nevez. Ha tehát nem érti B. ur azt, amit én mondottam, olvassa meg Gneist müvét; majd akkor talán csak meg fogja érteni.

Szabad legyen egy pár szót szólanom a „Vasárnapi ujság“ azon igentisztelt referenséhez is, ki oly szives volt a „Figyelmező“-höz leereszkedni s annak számára megrovások között tanácsot adni, s egyebek közt azt is állitani, hogy én rémeket látok a népiskolai törvényben, azaz merőben alaptalanul féltem a magyar protestáns iskolák lételét és szabadságát stb. Az igentisztelt referensnek, akit csakhamar bizton felismertem, hivatalos állásánál fogva hatalmában, illetőleg kötelességében áll azt eszközölni, hogy a felügyelete alatti protestáns iskolákra nézve a törvény a legközelebbi 3—4 év alatt végrehajtassék. És ha ez, azon a gazdag, tekintélyes és müvelt vidéken meg fog történni ugy, hogy az ott most fenálló protestáns iskoláknak tetemes része, például egy harmada el nem pusztul: akkor én, nyilvános bünbánattal fogom visszavonni az emlitett törvény feletti nézeteimet, az utolsó betüig.

Ami pedig Ballagi urat illeti: ő jól tudhatja, hogy bár neki igen nagy gondja van az én egyéniségemre, nekem az ő személyével és magándolgaival semmi bajom nincs. Azt azonban már sajnálom, hogy nem tudta, tehát most tudja meg, hogy nekem az én tanulmányozásaimban vagy törekvéseimben, az ő oly különös hangsujjal emlegetett bátoritására és buzditására soha semmi szükségem nem volt, és azt sem nem kértem, sem nem kerestem. Mielőtt Ballagi ur engem személyesen és levelével felkeresett volna, ami bizony már mintegy 15 évvel ezelőtt történt, s mielőtt bármi tudomásom lett volna is arról, hogy B. ur melyik protestáns felekezethez tartozik s vall-e valami, és ha igen, tehát miféle theologiai és egyházjogi elveket: én mind irodalmi, mind más téren szolgáltam a magyar protestáns egyházi és iskolai szabadság és autonomia ügyének, és szolgálni is fogok, tőlem telhetőleg ezután is. Az én tanulmányaim oly tárgyak körül forogtak, amelyek körül, hogy B. ur a mások buzditásához és bátoritásához szükséges elméleti és gyakorlati képességekkel stb. birt volna vagy birna, — én valóban ez óráig nem tudtam; sőt amint a fentebbiekből nyilván van, nekünk egymásra, az én tanulmányaim és törekvéseim legfőbb tárgyaira nézve, buzditólag és bátoritólag hatni lehetetlen is, mert bizonyos, hogy álláspontunk és törekvéseink egészen ellenkeznek egymással. Azon „lelki öröm“ről pedig, amelylyel B. ur az én irodalmi müködésemet szemlélte, — nagyon sok furcsákat mondhatnék. De, mit tartozik ez a dologra?

Épen ezért részemről ezennel bezárom a polemiát. Ha tanulhatok, örömmel tanulok mind Ballagi urtól, mind más ellenfeleimtől; de bármi özönnel ellenem zuditandó személyes piszkolódásaikat semmi legkisebb figyelemre sem fogom méltatni.

Én a közönségről, — amely előtti vezérkedését, ha ugyan azzal bir, tőlem félteni egy csepp oka sincs Ballagi urnak, — a közönségről s különösen az olvasó közönségről, mondom, nem teszem fel azt, hogy főként a protestáns egyházi és iskolai irodalom mezején, személyeskedő polémiák vásári bukfenceiben gyönyörködjék; hanem azt teszem fel, hogy tud gondolkodni és itélni s eléb butóbbb át fog látni, sőt bizonynyal, már eddig is átlátott a szitán.

Szerkesztő.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Különfélék.

A tiszántuli egyházkerület két legközelebbi közgyülése Debrecenben. Az egyik tartatott folyó évi april 2, 3, 4, 5. a másik május 4, 5, 6. napjain. Jegyzőkönyve már mindkettőnek ki van nyomtatva és szétküldözve, s igy legyen elég röviden csak a következő főbb tárgyakat emliteni fel. A tiszamelléki ref. egyházkerületnek még mult évi szept. 26-dikán kelt, a képviselőházhoz intézett s országosan ösmert felirata, melyben a felekezetek közötti jogegyenlőséget és viszonyosságot sürgeti, többpontjában közhelyesléssel találkozott; miután azonban a mi kerületünk még 1867-ben tüzetesen kifejtette, s az akkori konventen elő is terjesztette a nevezett tárgyban a maga nézeteit, s miután már a kormánynak a vallásügyben egy formulázott törvényterve világot is látott: ennek tüzetes átvizsgálása látszott szükségesnek s erre egy küldöttség fel is szólittatott. Nálunk azonban ez az egész dolog igennehezen megy; mert nagyon sokan érzik, hogy a szavazatok mindenhatóságától s a bürokrat centralistikus áramlatoktól, valódi jót és üdvöst várni nem lehet. Vannak pedig, a legujabb időkből is jelenségek, amelyek mutatják, hogy a jogegyenlőség várva várt korszaka nem nagyon sietve közelget. Hadseregnél lévő hitfeleink, vagyis a vallásunkon lévő katonák, vallásunkkal ellenkező szertartások alá vettetnek; tábori lelkészeink nincsenek kellő számmal; ellenünkre tábori cimzetes szuperintendens neveztetett stb. Mindezekre nézve a jogegyenlőség és autonomia szellemében felirás történt. Az erdélyi püspök ur e tárgyak feletti nézetei különös helyesléssel találkoztak. — A népiskolai törvény stb. felett hozott multévi augusztusi végzésünkre, a folyóévi januárban az illető miniszter ur egy választ küldött, melynek hangja igenkülönös; tartalma pedig azon álláspontra emlékeztet, melyet 1848 előtt vallásunk és iskoláink törvényes szabadsága ügyében a róm. kathol. főpapok foglaltak el. A válaszra válasz fog menni; s a kerületi gyülés legkisebb okot sem lát a hozott végzéstől eltérésre. A többi protestáns egyházkerületek megküldött jegyzőkönyveinek szokásos átnézése folytán is kitünt, hogy iskolaügyi nézeteinkkel épen nem egyedül állunk. Nálunk a folyamatban lévő népiskolai ügyeket, püspökünk elnöklete alatt egy állandó bizottság intézi; — ennek beterjesztett jegyzőkönyvéből már is nyilván vólt, hogy mily sok baj és surlódás lesz a tanfelügyelőkkel; hátha még majd mind a 15 vagy hány tanfelügyelő megkezdi nálunk operálását! Különös részvéttel értesült a gyülés a szegedi kitünő ref. iskolának közel megszünéséről. A város megvonta a segélyt, mert az iskola protestáns akart maradni. Vallásunk és nemzetiségünk egy jeles kis bástyáját döntötte le a törvény. Igenis, mert néhol s részben, s talán Szegen is, az is kérdés, hogy ha a református magyar gyermek nem járhat református iskolába: fog-e járhatni legalább magyarba? Nem hagyta figyelmen kivül a gyülés népiskoláink belügyét sem, s mind a vallástanitásra, mind egyebekre nézve egy részletes tanterv fog készittetni, mégpedig mind a hazai, mind a külföldi jelesebb tervek és kézi könyvek kellő figyelembevételével. Adná Isten, hogy lenne már valahára egy életrevaló terv! Azonban régen meg vagyon az irva, hogy nem a terv, hanem a tanitó alkotja elvégre is az iskola lényegét. Ezért önmagában véve, s elméletileg üdvösnek tartjuk az eszmét, hogy a kellő képességgel nem biró tanitók számára a szünidőkben rendkivüli tanfolyam nyittassék. Csakhogy a mi

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

szegény tanitóink, kik egyuttal templomi s temetkezési kántorok is, miként hagyhassák el takarás és más munka idején hivatalukat, lakhelyüket éspedig hetekre, hónapokra: az nagy kérdés! A cél elérhető lenne más uton is, kivált ha az állam nem vonná meg segélyét tőlünk, csak azért, mert ragaszkodunk autonom iskoláinkhoz. Valljuk meg, hogy most még, némi kis féltékenység is forog fen. Nem vagyunk nyugodtak afelől, hogy mily elvek és érdekek fognának tanitóink elméjére s szivére köttetni. Sok tekintetben jobb lenne némely külföldi példák szerént jeles vándor tanitókat tartani, akik az illető helyekre magok elmennének, s ott mutatnák meg, hogy miként kell jól tanitani. Másutt a tanfelügyelők is megteszik ezt. — Ami magát a debreceni főiskolát illeti: most az épitkezés a fődolog. E célra 150,000 frtnyi törlesztési kölcsön vétetik fel; — sorsjáték rendeztetik; a gyülekezetek és egyesek mind rendszeres kötelezett ajánlataik pontos befizetésére, mind önkéntes adakozásra különösen buzdittatnak stb. A tanitóképezdei uj tanári állomásra Kovács Lajos derék ifju egyén választatott, aki mind tanulói pályája, mind elemi tanitósága, mind képezdei ideiglenes tanársága alatt a választók nagy többségének bizalmát kiérdemelte, s aki ösmereteit, a külföld tüzetes megszemlélése által is fogja öregbiteni. Tanitóképezdei növendékeink a gazdászat elméleti és gyakorlati ösmereteiben a helybeli országos gazdasági iskola tanáraitól nyernek oktatást, akik ecélra magokat a legnemesebb készséggel önként felajánlották. Igy remélhetjük, hogy kellő tanerőkkel ellátott tanitóképezdénk mahólnap hatalmas uj pályát kezd. Vajha ezt mondhatnók a polgári iskoláról is, amely a valódi szervezésre folyvást várakozik. — Gymnáziumunkban a görög nyelv tanulása alól ezentul csak rendkivüli esetekben s határozort feltételek alatt mentetnek fel a tanulók. — Főiskolánk népességéről a következő adatok álljanak itt. A mult iskolai félév végén vólt a gymnázium hat osztályában öszvesen 584 tanuló, legtöbb az első osztályban t. i. 116, legkevesebb a 4-dikben t. i. 88; — a bölcsészeti tanfolyam első évében 154, másodikban 109, harmadikban 30 tanuló vólt; jogászok a három évi tanfolyamban 102; theologusok szinte három évben, százan vóltak. — A móldva és oláhországi misszió ügyét, vagyis a Czelder és Koos-féle csuf ügyet, amelyről alig szólhatunk pirulás nélkül, egyházkerületünk, a maga részéről, egészen az erdélyi főkonzistórium és püspökség értelmében döntötte el. Mi eddig is folyvást az erdélyi testvérek mellett állottunk. — Különös megnyugvással fogadtatott azon miniszteri rendelet, amely szerént ezentul a lelkészek és tanitók használatában lévő földek adója nem a használóktól, hanem a birtokos egyházaktól fog követeltetni. — A közelebbi időkben az esperest és segédgondnok urak részéről többrendbeli lemondások történtek, néhol amint látszik, tisztujitási elvek s mozgalmak következtében. Kerületi gyülésünk az eféle mozgalmaknak ellent nem áll; de a tisztujitás rendszeres elfogadásába sem bocsátkozik, hanem nagyon megvitatandónak és zsinatilag eldöntendőnek tartja az egészet. — Vóltak egynémelyik egyházmegyéből sok oly haszontalan perek és másnemü léha ügyek, amelyeknek elintézésével itt vesztegetni a drága időt valóban sajnos dolog. Apáink századok alatt nem irtak anyi jegyzőkönyvet s egyéb ahoz valókat, mint mi egykét év alatt; de azért mégis éltek, küzdöttek s munkálkodtak éspedig nem minden siker nélkül.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

DEBRECZENBEN
DEBRECZENBEN
TELEGDI K. LAJOS
könyvárusnál

épen most jelent meg s nála és általa minden hiteles könyvárusnál kapható :

TEMETÉSI BESZÉDEK.

IRTA

RÉVÉSZ IMRE.

ELSŐ FŰZET.

VIII. és 157. lap. 8-r. Ára boritékba füzve : 1 frt. 20 kr.

Tartalmaz 15 predikációt és 14 rövid beszédet.

A nyomdai kiállitás Szilády Károlytól Kecskeméten, igen szép és tiszta. Sajnálni lehet, hogy néhány értelemzavaró sajtóhiba becsúszott. Nemsokára ki fognak azok mutattatni.

Sajtó alatt van

s nehány hét mulva ugyancsak Telegdi K. Lajos kiadásában meg fog jelenni :

VASÁRNAPI és ÜNNEPI
EGYHÁZI BESZÉDEK.

IRTA

RÉVÉSZ IMRE.

ELSŐ FÜZET.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

A

„Magyar protestans egyházi és iskolai Figyelmező“-re

előfizethetni

helyben házhoz hordatással, vidékre postai bérmentes szétküldéssel

negyedévre	1	frttal,
félévre	2	„
egész évre	4	„

Különösen a féléves előfizetőket tisztelettel kérem előfizetéseik minélelébbi megujitására.

A „Figyelmező“-t nyakára küldeni senkinek sem fogom; — felesleges példányokat sem nyomathatok. Annál fogva következő **julius 20-ig** kérem az előfizetéseket beküldeni.

Vidékről legcélszerübb ugynevezett postai utalványok mellett fizetni elő; — helyben pedig vagy nálam, vagy a könyvárusoknál.

Tiz egyszerre beküldött előfizető után egy ingyen példány jár.

A „Figyelmező“ megjelenik havonkint egy, legalább három ivnyi terjedelmü füzetben, szines boritékkal ellátva.

A programm marad az, ami volt. A külföld egyházi és iskolai viszonyait ezentul még tüzetesebb figyelemmel igyekszem kisérni.

Debreczen, 1870. Jun. 22.

Révész Imre.

Debreczen, 1870. Nyomatott a város könyvnyomdájában. Jn.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429